

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Det er tilladt at dele PDF-filen med andre, da der ikke er ophavsret til titlen.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine flere tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

double

TORMOD JØRGENSEN

ANDERS OG MARIE JØRGENSEN

AF BØRNESAGENS
FOLKEHØJSKOLES OG
HUSMANDSBEVÆGELSENS
HISTORIE

EJNAR MUNKSGAARDS FORLAG

KØBENHAVN

1938

ANDERS OG MARIE JØRGENSEN

TORMOD JØRGENSEN

ANDERS OG MARIE
JØRGENSEN

AF BØRNESAGENS
FOLKEHØJSKOLENS OG
HUSMANDSBEVÆGELSENS
HISTORIE

EJNAR MUNKSGAARDS FORLAG
KØBENHAVN
1938

Copyright by
Ejnar Munksgaard
1938

Printed in Denmark
PEDERSEN & LEFEVRE KØBENHAVN V

INDHOLD

	Side
Forord	7
I Anders Jørgensens barndom og ungdom	9
II På Holsteinsminde og Hindholm — Første år i Høng	29
III Marie Lomholts barndom og ungdom	53
IV Marie Jørgensen — Trange år — Husmandssagen	73
V Højskolen — Børnehjemmet — Afholdshotellet — Familieliv — Sidste år	108
Slægtstavler	166

FORORD

1. marts 1939 er hundredårsdagen for Anders Jørgensens fødsel. Denne lille bog skulde minde derom ved i en mørk tid at fortælle — ikke mindst de unge — om to jævne, almindeligt udrustede mennesker, hvis liv blev ualmindelig lykkeligt. Selv opfattede de mere og mere, jo ældre de blev, dette som en velsignelse fra Gud og søgte efter evne at takke ham derfor i ord og gerning.

Det meste af, hvad der fortælles i de tre første kapitler, har tidligere været trykt i »Meddelelser fra Høng højskoles (og husmandsskoles) elevforening«, særlig i årgangene 1922 (»Anders Jørgensens erindringer«), 1924 (»Marie Jørgensen«), 1932 (»Gamle breve« om Svejtsrejsen) og 1934 (»Husmandsrejsernes første tiår«); dog er ikke så lidt nyt stof tilkommet. Derimod bringer de to sidste kapitler, når afsnittet om husmandsrejserne undtages (også her er dog nye oplysninger indføjet), hovedsagelig nyt stof, hentet fra breve, egne erindringer og venners meddelelser, aviser og bøger. Men da elevforeningens årsskrifter jo kun udsendtes til medlemmerne og ikke kom i boghandelen, kan stoffet som helhed betragtes som nyt for offentligheden.

De samvirkende danske husmandsforeninger og ovennævnte elevforening takkes herved for deres gode støtte til bogens udgivelse.

Forfatteren.

ANDERS JØRGENSENS BARNDOM OG UNGDOM

Anders Jørgensens fædrene slægt¹ hørte hjemme i egnen mellem Kerteminde og Nyborg. Farfaderens fader, Jørgen Andersen, var gårdmand i Skellerup syd for Ullerslev. Farfaderen, Peder Jørgensen, var i 23 år ladefoged på herregården Skovsbo i Rynkeby sogn og døde som husmand i Grystrup sammesteds. Han var som landsoldat med i København 2. april 1801 og stod under slaget opstillet i reserven. Hans kone, Maren, var datter af Kertemindefiskeren Anders Rude. Ægteparret havde foruden to døtre sønnen Jørgen Pedersen (1802—1890), der 1827 blev gift med Anna, yngste datter af gårdmand Poul Larsen, Eskildstrup. De fæstede bo i et af »Søhusene« på Flødstrup mark.

Mødreneslægten stammede fra egnen lidt længere mod syd-vest. 12. februar 1735 døde den Ferritslev smedekone, Maren Hansdatter, i barselseng, uforløst med sit trettende barn. Hvad nu end grunden kan have været, gik hendes mand, Hans Hansen, bort elleve dage senere. Sønnen Peder Hansen blev smed i Ferritslev efter faderen og fulgtes igen af sin søn, Hans Pedersen, der døde 1797. Omkring 1760 havde han ægtet hittebarnet Anna Mortensdatter, der i en alder af 3—4 år blev fundet af en gårdmand i en skov ved Jordløse mellem Assens og Fåborg og ikke kunde give anden besked om sig selv, end at hun var

¹ Se tavlen bag i bogen.

»fars pige«. Finderen havde selv flere børn; en barnløs broder, velhavende gårdmand i Heden vest for Ringe, tog så den lille til sig, og hun fik navnet Anna Mortensdatter. I sit ægteskab med Hans Pedersen fødte hun fem børn, hvoraf den næstældste, Karen, på tyveårsdagen for sin dåb, 5. juli 1789, ægtede gårdmand Poul Larsen i Eskildstrup.

Om denne morfader fortalte Anders Jørgensen efter sin moder adskilligt. Poul Larsen tjente i sin ungdom som ladefoged på herregården Hellerup. En morgen i høstens tid var han mødt for sent til arbejdet, og de andre høstfolk fortalte ham straks, at herremanden havde sendt bud efter ham; de tilføjede, at det gik ham næppe godt, når han kom derop. Så snart han kom ind til herremanden, låsede denne døren og tog sin ridepisk. Men Poul Larsen gik hen og lukkede et vindue op ud til borggraven og sagde, at hvis herremanden rørte ham, skulde de begge to havne dernede. Så slap han for prygl. En anden gang kom Poul Larsen en aften silde kørende fra Odense hjem til Eskildstrup. Ved en bro sprang to mænd frem, og mens den ene standsede hestene, gik den anden hen imod vognen. Men da han kom nær nok til at kende kusken, sagde han: »Er det dig, Poul Larsen! kør bare videre og hils din kone,« hvad morfaderen naturligvis ikke lod ham sige to gange.

Poul Larsen, der var en stærk og munter mand, blev 95 år, 6 måneder og 14 dage gammel og døde vistnok 1847. Anders Jørgensen var med til hans begravelse, men huskede derom ikke andet, end at mens ligfølget var ved kirken, vilde han hjemme i gården lege med hunden, der imidlertid bed ham i den ene finger.

Poul Larsen havde seks børn, af hvilke den yngste, Anna, fødtes ved Mikkelsdagstid 1799; som tidligere nævnt ægtede hun 1827 Jørgen Pedersen i Flødstrup. I dette ægteskab fødtes syv børn, der efter de fire bedsteforældre og tre af oldefædre fik navnene Peder, Poul, Maren, Karen, Lars (Poul Larsens

fader), Hans og Anders. De to piger døde som små af kighoste. Peder blev skrædder, var soldat i 1850 og døde ugift af brystsyge 1865; han øvede en stor og god indflydelse på sin yngste broder. Poul deltog i krigen 1864 og døde sidst i halvfemserne som arbejdsmand i Odense. Hans eneste søn døde ugift. Lars vilde have været gartner; men da faderen satte sig derimod, ernærede han sig efter tur som møller, træskomand, landmand, murer og bager; han døde 1906 og efterlod flere børn. Hans var også med i 1864, faldt på Als 29. juni og blev begravet på Sønderborg kirkegård.

Anders Jørgensen fødtes 1. marts 1839 og kunde derfor som ældre spøge med, at han var fra Frederik d. sjettes tid. Da han døde 30. november 1915, havde han levet under seks danske konger. Han var en lille, køn og munter dreng, vistnok forældrenes kæledægge, hvad den yngste jo ofte bliver. Moderen tog sig mest af ham, og han slægtede også hende mest på. Da han engang som lille nær var druknet i et vandhul ude i en eng, var det første, han sagde efter at være trukket op og kommet til bevidsthed: »Jeg vil hjem til moder«. Hun hyggede om sin lille dreng tidlig og silde, lagde en varm sten i sengen de kolde vinteraftner og bad fadervor med ham, når han var kommet til hvile. Og hun forstod at retlede sønnen, når det tiltrængtes. Engang havde han tankeløst dræbt en spurv ved et stenkast; men da han fortalte moderen det, sagde hun: »Hvis den lille fugl nu har en mage og måske små unger hjemme i reden, som den har været ude om føde til, hvad tror du så, de tænker, når de venter den tilbage, men den ikke kommer, og de aldrig får den at se mere?« Anders kastede ikke oftere sten efter småfugle.

Måske var moderen dog lidt for eftergivende over for drengen. Da skolealderen nærmede sig, lærte faderen på hendes opfordring sønnen bogstaverne i løbet af tre aftener. Men da hun derefter skulde lære ham at læse, kneb det. Hun havde

ganske vist heller ikke anden læsebog end katekismen, hvis indhold den lille dreng vel ikke har fundet særlig spændende. Når læsetiden kom, smuttede han væk, eller også bad han om, at det måtte vente til næste dag. Det gik derfor så småt fremad, at da Anders mødte i skolen første gang, erklærede gamle lærer Crone efter endt prøve, at han ingen ting kunde. Det gjorde imidlertid ikke stort indtryk på drengen, og moderens bestræbelser hjemme for at få lært ham lektierne foreslog heller ikke. Men så en dag sagde Crone vredt: »Hvis du ikke kan dine lektier ordentlig næste gang, skal jeg sandelig lære dig.« Den forskrækkelse hjalp over det døde punkt, og da først Anders begyndte at forstå, hvilke muligheder læsefærdigheden åbnede adgang til, drev lysten værket. Drengen gjorde så gode fremskridt, at han sad øverst de to sidste skoleår og af Crone kaldtes »mesteren«.

Det betød imidlertid ikke, at Anders lærte meget i skolen ud over at læse, skrive og remse op af bibelhistorie og lærebog. Regneundervisningen foregik på den måde, at børnene viste Crone de regnede stykker, og han konstaterede så ved hjælp af facitlisten, om resultaterne var rigtige eller ej. Men kom de og spurgte, hvordan nye stykker skulde regnes, svarede han som regel: »I skal spekulere«, og lod dem gå med den besked. Han katekiserede daglig med børnene, men det eneste, Anders rigtig levende huskede fra disse mange timer, var, at Crone en dag sagde: »Der er en slags mennesker, I skal vogte jer for, børn, det er de såkaldte hellige, for det er de største kæltringer, der kan gå på jorden«. Disse hårde ord fik Anders til at se hen på en af sine bedste kammerater, hvis forældre netop var »hellige«, og han så da tårer i vennens øjne.

Crone var af den gamle skole, der pryglede. Han havde to store røde pletter i panden, og om morgenen var børnene meget spændt på, om pletternes farve var mere eller mindre stærk;

var de kun blegrøde, var udsigterne forholdsvis gode; var de derimod mørkerøde, vilde der vanke mange prygl. En sådan mørkerød dag fik hele klassen prygl, og den talte endda ikke færre end 72 børn; deres eneste trøst midt i al jammeren var, at Crone selv bagefter så meget træt ud.

For øvrigt stod Anders som allerede nævnt i sine sidste skoleår højt i Crones gunst. Han fik således lov at låne skolens eksemplar af Saxos Danmarkshistorie i Grundtvigs oversættelse, »næsten den eneste bog, der fandtes«, skriver han. Den læste han med stor glæde, og når han så fulgtes med kammeraterne hjemad, fortalte han de gamle sagn for dem. Også ad den vej vandt han yndest og indflydelse hos sine jævnaldrende. De ældre holdt af hans smukke sangstemme. I stille sommeraftner kunde han gå ude på marken og synge for at glæde nabokonerne. Han kunde en mængde sange udenad. Engang, da en af naboerne skulde have fremmede, blev Anders ligefrem bestilt til at komme og synge for gæsterne, en ære, han var meget optaget af. Desværre trak det så langt ud på aftenen, før der kom bud efter ham, at han blev søvsnig og måtte gå i seng, så der intet blev af den koncert.

Da krigen brød ud i 1848, var Anders gammel nok til at modtage dybe indtryk af den bevægede tid. Især huskede han tydeligt, da han første gang hørte en kammerat synge: »Den gang jeg drog af sted«. Naturligvis indlemmede han straks denne sang i sit repertoire. Og hvor var det spændende at følges et stykke med soldaterne under deres march ad landevejen fra Nyborg til Odense, især hvis man kunde få lov at bære et gevær så længe. Når aviserne én gang om ugen nåede skolen, måtte Anders læse det sidste krigsnyt højt for kammeraterne. 6. juli 1849 kunde drengene tydeligt høre kanonerne drøn ved Frederits, især hvis de gravede et lille hul i jorden og lyttede dernede. Og i den følgende tid sang de under

jubel: »Dansken har sejr vundet, hurra, hurra! Tysken sin grav har fundet, hurra, hurra!«

Det gjorde også stærkt indtryk, da efterretningen kom om den almindelige værnepligts indførelse. Faderen kom hjem fra Nyborg og fortalte, at deres købmand havde været så vred og sagt: »Skal min søn være soldat ligesom enhver bondekarl?« — Junigrundlovens betydning stod vel ikke børnene klar, men de forstod da, at friheden var kommet til landet.

Således skabte den folkelige vækkelse i disse år røre i drengens sind. Og så lykkelig var han, at der snart fulgte en afgørende kristelig vækkelse.

I skolen fik Anders ringe religiøs påvirkning. Crone havde vistnok arvet sin åndelige fattigdom og uviljen mod de hellige fra faderen, der havde været præst i Flødstrup til 1816. Eftermanden, Niels Worm, som var præst der til sin død i november 1851 og altsaa døbte Anders og førte tilsyn med skolens religionsundervisning i det meste af hans skoletid, var vist af samme støbning. Mere betydning i den henseende fik moderen; hun indgav tidligt sønnen den opfattelse, at Guds faderøje fulgte al hans færd. Tolv år gammel blev han angrebet af difteritis, og mens faderen var i Nyborg for at hente medicin, og moderen i den pinefuldt lange ventetid ængstelig puslede om sin dreng, fik kvælningsanfaldene ham til at bede Gud om, at han måtte leve og blive et godt menneske. Da han kom sig, så han deri et bevis for, at Gud havde hørt hans bøn og også vilde velsigne hans fremtid.

Et stærkt indtryk gjorde det på ham, da han en vintermorgen, mens det endnu var mørkt, hørte sin fromme broder Peder, som lå i samme seng og troede, at lille Anders sov, bede lydeligt om Helligåndens nådegave. Det var, som Gud derved kom nærmere, og drengen fik nu lyst til at læse i bibelen; men forældrene ejede ikke en saadan og havde heller ikke råd til at købe nogen. Først den vinter, da Anders gik til

præst, fik han lånt en bibel af en kammerat, i hvis hjem der fandtes to, og han læste så flittigt deri.

Efter gamle Worms død var der kommet en ny præst til Flødstrup, provst Ove Krarup, som skulde få stor betydning for Anders og hele sognet. Han var godt halvhundrede år, stod i sin fulde kraft og fik lov at virke der gennem ti år.

Krarups fader havde været rationalistisk præst, men samtidig ivrig landmand. Han skal engang have sluttet en prædiken med disse ord: »Og nu, kære venner, har vi i dag talt om hør. Næste søndag skal vi, om Gud vil, tale om hamp.« Ove slægtede faderen på som landmand; både i Vestjylland, hvor han var præst i 27 år, og i Flødstrup udmærkede han sig i den henseende. Han var blandt de første i Jylland, som dyrkede foderroer; og han ivrede for engvanding, såede spergel til nedpløjning som grøngødning, var klar over ajlens store betydning og var en dygtig kvægopdrætter. Han var dog for dristig til at eksperimentere og pådrog sig betydelig gæld. En yngre broder, Niels Bygom Krarup, oprettede 1837 på Århus-egnen den første danske landbrugsskole og holdt den gående gennem atten år.

Ove Krarup var imidlertid ikke blot ivrig landmand, da han 1852 kom til Flødstrup, men også en from kristen. I sit første kald, Naur-Sir, mødte den unge præst, hvis universitetsår kristeligt set havde været fattige, gudeligt vakte bønder, og det mærkelige skete, at teologen gik i skole hos de ulærde, deltog i deres forsamlinger og blev deres trosfælle og ven. Han blev dog ikke dommedagsprædikant, men vidnede af fuldt hjerte om nåden i Jesus Kristus; »Jesus« blev da også hans sidste ord her på jorden. Når han lyste velsignelsen over menigheden, skinnede hans ansigt med en forunderlig glans. Og han havde en særlig evne til at komme i nært forhold til børnene, stod for dem som levendegjort kristendom, er der blevet sagt. Præstegården med hans fromme og indtagende hustru, Susanne

Mathilde Tang fra Nørre Vosborg, og den store flok elskværdige og dygtige børn var et gæstfrit og muntert mødested for de mange venner.

Hos Krarup fik Anders sin konfirmationsforberedelse, og den vinter (1852—53) blev ham en rig og velsignet erstatning for skoletidens magre år. Provsten talte så mildt og venligt til sine unge tilhørere om den kære Gudfader, at »flere af børnene kom til frelsen den vinter«, som Anders Jørgensen tresindstyve år senere skrev.

Som barn havde Anders drømt om at blive lærer, ja så småt forsøgt sig som sådan, når han fortalte Saxos sagn for kammeraterne. Men hjemmet var fattigt, og han måtte efter konfirmationen ud at tjene som andre husmandsbørn og vedblev dermed i halvfemte år. Drømmen levede dog videre i hans sind; naar han i tidlige sommermorgener skulde ud at flytte køerne og var drejet ind gennem leddet, gik han ofte ned over marken med lukkede øjne og så da sig selv undervise børneflokken i en skolestue.

Anders var ellers ingen drømmer; selv om han var lille af vækst, var håndelaget i orden, så arbejdet skred godt for ham. Og da han tillige var fuld af sang og munterhed, kom han næsten altid godt ud af det med sine omgivelser. I hans første plads havde dog en ældre, noget gnaven medtjener nær fået bildt ham ind, at de mandlige hjælpere i gården led uret med hensyn til kosten, fordi de ikke fik kaffe så tidt som pigerne. En søndag, Anders var hjemme, luftede han ret stærkt sin misfornøjelse, men blev kureret af den gode broder Peder. Denne spurgte: »Er det godt brød, I får?« »Jo, brødet er meget godt.« »Men får I så meget, som I kan spise?« »Ja.« »Er øllet godt?« »Ja, øllet er godt nok, og vi får så meget, som vi vil have.« Efter endnu flere spørgsmål af den slags sagde broderen: »Ja, men hvad mangler I da egentlig, når I får så megen

god mad og drikke, som I ønsker?» Anders blev ham svar skyldig og klagede ikke mere over kosten.

En sommeraften stod Anders på Flødstrup gade sammen med en flok karle og drenge, der i fællesskab lo ad en småt begavet kammerat, som de havde til bedste. Peder kom forbi, og da han så sin broder i det selskab, bad han ham gå med lidt hen ad gaden. Da de var kommet uden for hørevidde, spurgte han, hvad lystigheden gjaldt, og da han havde fået rede derpå, sagde han: »Når Vorherre har givet nogle bedre gaver end andre, skal man altså bruge disse gaver til at håne og ringeagte de mindre begavede. Det er dog en underlig måde at sige Vorherre tak på.« Også denne gang måtte Anders give sin gode broder ret.

Som regel var hans munterhed dog ganske uskyldig. En aften var der »kartegilde« i gården, hvor han tjente. Gildet bestod i, at byens piger samledes og i fællesskab kartede løs af gårdens uld. Vederlaget var god mad og rigelig kaffe, og naturligvis gik det hele under spøg og latter. Ud på aftenen forsvandt pigerne pludselig. Anders anede uråd og gik ud for at fodre hestene, men blev stående i foderloen og lyttede. Lidt efter kom da også en af pigerne listende forbi og vilde smutte ind i karlekamret for at »speje« sengen, vende grundigt op og ned på dens indhold. Karlekamret lå inde bag en reserve-stald, hvori der midlertidigt gik et par fedesvin. Da pigen åbnede døren, blev de urolige; men hun hviskede: »Gys, gys! ti stille!« og forsvandt ind i det inderste rum. Nu var det Anders's tur; han listede hen og satte den udvendige haspe paa døren til gårdspladsen, idet han også hviskede: »Gys, gys! ti stille!« og gik så ind i stuen for at afvente begivenhedernes udvikling. Lidt efter kom pigen tilbage; hun var altså sluppet ud igen. Men da karlen og Anders sent på aftenen skulde til ro, var sengen ikke i allerbedste orden.

Anders lærte aldrig at ryge tobak, selv om han en gang var på vej dertil. Sammen med sin husbond var han en vinterdag kørt til Nyborg med et par læs korn, og så forærede købmanden ham en kardus tobak. Nu skulde han da også have en pipe og var allerede ved at spørge om prisen på en sådan, da husbonden kom og bad ham besøge et ærinde i byen. Men da Anders kom tilbage, havde husbonden sin vogn forspændt, så at han også måtte spænde for, og der blev ikke tid til at købe pipe den gang. Resultatet blev, at Anders aldrig fik købt nogen pipe eller overhovedet lært at ryge. Tværtimod blev han med tiden en afgjort modstander af tobaksrygning. Han plejede som ældre at sige, at han havde købt bøger for de penge, der vilde være medgået til tobak, hvis han havde røget.

Det var også i disse år, han fattede uvilje mod spiritus. En varm høstdag havde han nær drukket for meget gammelt øl, men opdagede i tide faren. Ligefrem afsky for drikkeri fik han en aften, da karlen og husmanden fejrede høstens afslutning ved at drikke om kap. Resultatet blev, at Anders og pigen måtte transportere den døddrukne husmand hjem på en trillebør, og at karlen om natten fik karlekamret til at stinke af væmmelig opkastning. Selv om Anders aldrig blev medlem af nogen afholdsforening og godt kunde nyde et glas vin ved en festlig lejlighed, følte han dog altid en vis utryghed over for spiritus og stræbte at modvirke misbrug deraf.

Ynglingen var således i fuld gang med den vigtige selvopdragelse. Hans natur var imidlertid for frodig til at nøjes med afholdenhed; det var ham ikke nok at holde sin sjæleager fri for ukrudt, han forstod også, om end uklart og famlende, at den krævede god udsæd for til sin tid at kunne give god høst. Foreløbig gav denne erkendelse sig udslag i, at læselysten igen vågnede hos ham. Bagved lå vel også den gamle drøm om at blive lærer; for at nå dertil skulde man jo læse. Søndagen d. 31. december 1854 bad han efter gudstjenesten i

Flødstrup kirke provst Krarup låne sig en god bog. Krarup lånte ham da John Bunyans gamle »En pilgrimsvandring«, den berømte engelske vækkelsesbog fra det 17. århundrede, der efter sigende kun viger for bibelen i oplagenes antal. Netop det år havde »Foreningen til kristelige opbyggelsesskrifters udbredelse i folket« udsendt en ny udgave deraf, oversat af Grundtvigs unge ven C. M. Kragballe. Det har vistnok været den udgave, Krarup lånte sin tidligere konfirmand.

Samme eftermiddag satte Anders sig til at læse indledningen, hvori Bunyan skildrer sit eget liv og sin omvendelse. Læsningen greb ham så stærkt, at han gav sig til at synge: »Vor Gud han er så fast en borg«. Da hans medtjener og ven fra skoledagene Hans Jensen kom ind i kamret, påvirkedes han så meget heraf, at han sang med.

Som gammel mand skrev Anders Jørgensen om denne oplevelse: »Det var en underlig bevæget stund; det var som et besøg, jeg fik af Helligånden; ti fra den stund vågnede det åndsliv i mig, som jeg vel tidligere havde fornummet, men som atter var indsovet, men som fra denne stund af aldrig mere skal slumre ind — så håber jeg — men følge mig gennem døden over i evigheden.« Så vidt mennesker kan dømme, gik dette håb i opfyldelse.

Zach. Topelius begynder eventyret »Birken og stjernen« med disse ord: »Jeg kan en fortælling fra gamle dage om en dreng og en pige, der vandrede fremad i livet mod et eneste mål. Hvor mange af os kan sige det om sig selv?« Anders Jørgensen hørte til de lykkelige, som kunde. Den nytårsaften besluttede den knap 16 årige knøs at følge Christens eksempel, hovedpersonen i Bunyans bog, give sig Gud i vold og håbe på ved hans nåde at vinde gennem livets mange fristelser og farer hjem til den himmelske stad. Det er allerede mærkeligt, at et så ungt menneske oplever en så afgjort vækkelse; men mærkeligere er det dog, hvad han altså som gammel selv kunde

bevidne, at virkningen deraf aldrig fortog sig, men tværtimod voksede i styrke og klarhed gennem et langt liv. Vækkelsen midtsamlede hans vilje og lod de evner og muligheder komme til fuld udfoldelse, som var nedlagt i ham. Derfra stammede den velsignelse, som gjorde hans liv rigt og lykkeligt, som han selv aldrig blev træt af at takke Gud for, og som i årenes løb blev mere og mere synlig for alle, der lærte ham at kende.

Den første tid herefter blev imidlertid ret vanskelig for Anders, ikke mindst fordi han mente at måtte bryde afgørende med sit tidligere livs vaner. Han fortæller selv således herom:

Fra¹ den Stund fik jeg en mægtig Higen efter at høre og læse Guds Ord, men samtidig en særlig Modbydelighed mod alt, hvad jeg mente ikke kunde forliges med Livet i Gud. En god Hjælp heri havde jeg ved mine flittige Besøg hos min rare Ven Skomager Hans Pedersen², der boede lidt henne i Byen. Han og hans Søster Ane kunde saa rart tale med mig om de Ting, der hører til Guds Rige, og styrke mig i mit Forsæt om fra nu af at ville tjene Herren. Og tit, naar jeg om Vinter-aftnerne gik hjem fra dem, og jeg saa op til de tindrende Stjerner paa Himmelen, forekom det mig, som om Gud, min himmelske Fader, sad der i det høje og saa med Smil ned paa mig, sit lille svage Barn. Kort sagt: Min Opvækkelse kom ikke med Frygt og Bæven, men med Hjærtens Glæde og Tak.

Imidlertid, da jeg nu ikke vilde følge med de Unge længere til Dans og anden Lystighed, saa kom snart den Snak ud, at

¹ Dette uddrag af »Anders Jørgensens erindringer« gengives i hans retskrivning som en prøve derpå og ender altså, hvor den ender.

² Hans Pedersen, hvem Anders Jørgensen et sted har kaldt »min åndelige lærefader«, var lam fra fødselen og blev måske derfor skomager. Han var en from mand, der efter evne søgte at hjælpe andre mennesker til troen; således udgav han 1896 på ny et lille skrift fra 1833 af provst J. F. Boesen, »Christelige råd og formaninger«. Hans Pedersen døde 24. decbr. 1915, 93 år gammel, var altsaa 17 år ældre end Anders Jørgensen.

jeg var bleven tosset, og adskilligt maatte jeg døje af Spot og Haan. Dog, dette bekymrede mig ikke videre. Jeg vidste jo, at nu var jeg paa Livets Vej, hjem til Vorherre. Rygtet havde imidlertid ogsaa bragt Bud herom til mine Forældre, og min Fader var derfor stærkt optaget af at ville tale mig til Rette herom. Da jeg derfor første Gang derefter besøgte mit Hjem, bad jeg Gud om at hjælpe mig. Og nu traf det sig saaledes, at min Fader ikke var hjemme, og da min kære Moder begyndte at tale med mig om al den Folkesnak, der gik om mig, og jeg saa fik forklaret min gode, velsignede Moder, hvad det gjaldt om, saa fik hun Taarer i Øjnene og var nu vel tilfreds med sin lille Søn, som hun elskede saa højt. Det var jo hendes yngste, som nær havde kostet hendes Liv, da han fødtes.

Som et Bevis paa, hvor lidt en saadan aandelig Vækkelse forstodes, skal anføres: En Søndag Formiddag kom jeg og bad min Husbond om at maatte gaa i Kirke, hvortil han svarede, at det trængte jeg ikke til, men jeg kunde gaa hen og pudse hans Støvler. Jeg kom ikke i Kirke den Dag. Eller da jeg ikke vilde danse, saa fik de Unge udvirket, at de en Vinteraften skulde have Dans i Gaarden, hvor jeg tjente; og for at jeg skulde nødes til at være sammen med de Dansende, saa skulde de danse i Dagligstuen. Imidlertid forbarmede min Madmoder, Johanne, sig over mig og lod mig sidde og læse i deres Sovekammer ved Siden af Stuen, hvor Dansen førtes, og det var jeg hende meget taknemmelig for.

Min haardeste Prøve blev dog Mortensaften. Det var Skik, at alle Helligaftner — og hertil hørte Mortensaften — naar vi havde spist Nadver, saa skulde der synges en Salme og vist ogsaa læses et Stykke i Salmebogen. Og efter at vi var færdige hermed, kom Madmoder med 7 til 10 Æbleskiver paa en Tallerken til hver af os Alle, og nu kom Kortene frem, hvorefter der skulde spilles Kort om Æbleskiverne. Jeg vilde saare

nødig være med, men havde ikke Mod nok til at sige Nej, og saa maatte jeg da til det. »Men,« tænkte jeg, »nu skal Du spille saa vildt, saa Du snart kan tabe alle Dine Æbleskiver, for saa kan Du da blive fri.« Men — ja, det har tidt undret mig — jo vildere jeg spillede, des flere Æbleskiver vandt jeg, saa jeg tilsidst havde alle de Andres Æbleskiver med foruden mine egne, ialt 49 Æbleskiver, paa min Tallerken; den søde havde Karlen skyndt sig at spise, for at jeg dog ikke skulde have dem allesammen, som han sagde. De Andre undrede sig over mit Held, men jeg havde en Følelse, som om den Onde havde været med for at lokke mig til at fortsætte. Og jeg har derfor næsten aldrig senere rørt Kort.

Da saa Juleaften kom, vilde de jo have Oprejsning; men da vilde jeg ikke spille. Jeg havde taget Boesens lille Bog »Kristelige Raad og Formaninger« med ind, og den satte jeg mig nu til at læse i. »Hvad er det for en Bog, Du læser i,« spurgte Husbonden. Jeg nævnede Bogens Titel. »Er den til at lære at spille Kort efter,« spurgte han i Vrede, hvortil jeg intet svarede. Til Straf fordi jeg ikke vilde spille Kort, blev jeg og Pigen, der heller ikke vilde spille, opfordrede til at give Kreaturerne det sidste Aftenfoder, »fodre af«, som vi kaldte det, og det var vi meget glade for; ti derude kunde vi rigtig tale sammen om den kære Jul. Men da vi kom i Seng den Aften, skændte Karlen meget paa mig, fordi jeg ikke vilde spille Kort. Jeg var imidlertid saa glad den Aften, fordi jeg havde haft Mod til at bekende min Tro. Og fra den Tid fik jeg mere Ro for Plagerierne.

Imidlertid længtes jeg nu efter at komme bort fra denne Omgang og sammen med Mennesker, jeg kunde leve med Glæde hos. Tanken om Skolen kom nu igen stærkt frem hos mig — men Pengene, hvor skulde jeg faa dem fra? Nej, jeg maatte søge ad andre Veje. Saa hændte det sig, at jeg henimod Maj-

dag fik Koldfeber. — — Denne Sygdom holdt ud med faa Afbrydelser til ind i Høsten. Og i den Afmattelse — — tænkte jeg meget paa Skolegerningen; »ti,« tænkte jeg, »selv om jeg ogsaa er legemlig svag, saa kan jeg dog godt gaa i Skolen imellem Børnene og hjælpe dem til Rette.« Men atter kom Pengespørgsmaalet som et Skræmsel frem for mig. »Nej,« tænkte jeg, »Du maa hellere forsøge at komme hen hos den rare Skomager; ti der kan Du godt sidde paa Skomagerstolen og slaa Pløkker i, selv om Du ikke er rigtig rask.«

Og med den Beslutning gik jeg saa en Aften hen til Hans Skomager, og efter nogen Undseelse kom jeg da frem med Spørgsmaalet: Om han ikke havde Brug for en Lærling? Skomageren har formodentlig straks forstaaet, hvem jeg mente, men spurgte dog: »Hvem skulde det være?« Og da jeg saa nævnte mig selv, svarede han rask: »Nej, Dig vil jeg ikke have.« Jeg blev herover meget modfalden, især fordi jeg troede, at han holdt ikke saa lidt af mig. Men straks efter føjede han til: »For Du skal ikke være Skomager, Du skal være Lærer.« »Hvorfor det?« spurgte jeg. »Fordi Du holder af Sandheden,« svarede han. »Og de, der holder af Sandheden, skal være Lærere.«

Ja, Skolelærer! Det jublede i mig. — — Endelig en Dag, jeg gik og gravede en stor Vandgrøft, blev Trangen til Skolegerningen saa stærk hos mig, saa jeg lovede Gud, at nu vilde jeg gaa til Skolegerningen. Næste Søndag taledes jeg med mine Forældre derom, og de lovede mig al den Hjælp, de kunde skaffe mig, for at jeg kunde komme frem. Saa blev jeg rask — og har siden den Tid næsten aldrig været syg. Det saa ud for mig, som om Gud havde brugt Sygdommen for at nøde mig ind paa sin Vej, og da dette var naaet, saa havde Sygdommen gjort sin Tjeneste. —

Igen gik Anders til provst Krarup, der skrev til sin ven

Svendsen, som lige var blevet kaldet til præst og seminariefors­tander i Jelling. En brevveksling endte med, at Anders og hans fader i april 1857 til fods tilbagelagde den lange vej fra Flødstrup til Jelling for mundtligt at forhandle med Svend­sen om lempelser i betalingen. Vandrigen tog hele to dage, der sikkert for den 18 årige ungersvend har været fyldt med lyse fremtidsdrømme. Men en lille kundskabsprøve afslørede hos »mesteren« så stor uvidenhed i dansk sproglære, at Svend­sen frarådede ham at møde til optagelsesprøven i juli. Da han så den unge mands skuffelse, tilføjede han trøstende, at det måske kunde gå alligevel, hvis Kold, forstanderen for den nyoprettede Dalby højskole nord for Kerteminde, vilde forberede ham privat i den mellemliggende tid. Han skrev i hast et brev til Kold herom og gav Anders det med nogle venlige afskedsord.

Skuffelsen var overmåde stor; men så underligt føjede det sig, at udfaldet senere kom til at stå for Anders Jørgensen som Guds førelse. Det var slet ikke meningen, at han skulde vandre seminarievejen ind i et lærerembede. Selv om han også der kunde have gjort gavn, havde Gud andre tanker med hans liv.

Efter at være nået hjem igen gik fader og søn den følgende søndag ad Dalby til, men var så heldige at træffe Kold hos en bekendt i Kerteminde. Da Kold havde læst Svend­sens brev, sagde han på sin barske måde: »Nå, De vil være skolelærer. Er det, for at De kan spise gåsesteg? Har De hørt tale om Tor?« Efter endnu flere mærkelige ytringer afslog han at gå ind på Svend­sens tanke. »Men De kan komme ud til mig til vinter, så kan vi jo tales bedre ved.«¹ Og det blev så bestem­melsen.

Anders måtte så være landmand endnu en sommer. Da han

¹ I sine erindringer lader Jørgensen på dette sted Kold bruge til­ta­len »du«, men i et opbevaret brev til Jørgensen af 10/3 1859 skriver han »De«. Derfor er sidstnævnte tiltale indsat her.

nåede november, havde han opsparet o. 100 rd. af de 123, han havde faaet i løn for halvfemte års tjeneste. Med den sum kunde han rigeligt klare udgifterne ved sit skoleophold.

Han mødte for øvrigt hos Kold med lidt ængstelse. En mand ude fra Hindsholm havde nemlig i somrens løb været i besøg hos hans husbond, og da han hørte, at der på gården tjente en karl, som skulde være Kolds elev om vinteren, erklærede han, at det eneste, de unge lærte hos Kold, var at blive tosede. Da Anders fik dette at vide, blev han betænkelig, men trøstede sig dog med, at han jo da kunde rejse igen, hvis han mærkede noget, der pegede i den retning. Men da han havde været på skolen et par uger, var ængstelsen forsvundet. Han sagde til sig selv, at hvis dette var at blive tosset, vilde han ønske, at alle mennesker måtte blive tossede; så vidunderlig syntes ham den åndelige verden, som Kold viste sine elever og kaldte deres sande hjem.

Kolds ord var den rette sjæleføde for ungersvenden. Men den kloge lærer sørgede efter evne for, at han ikke forspiste sig deri. En morgen havde Kold og eleverne sunget salmen »Nu rinder solen op af østerlide« og var bagefter kommet til at tale om dens indhold. I samtalens løb sagde Jørgensen så, at den hele livsvisdom jo egentlig bestod i med Kingo at sige: »Min sjæl, hvad vil du mer? lad Gud kun råde«. Så fæstede Kold sit prøvende blik på ham og sagde: »Ja, det er rigtigt, lille Anders Jørgensen. Men når De kommer ud i livet, skal De nok opdage, at det ikke altid er så let at sige sådan«. Jørgensen følte det allerede dengang og følte det stedse mere, som årene gik, at han havde været i fare for at tage hin livsvisdom forfængelig.

Kold styrkede den unge mand i hans kristentro og frigjorde ham derhos for meget af det tunge og ufriske syn på det menneskelige, som havde ledsaget hans vækkelse. Nu fik den

oprindelige lyse stemning igen magten i bedste samklang med hans barnefromme gudsforhold. Hos Kold lærte Jørgensen, at han havde »hjemme der, hvor sang og glæde bor«, som det hedder i Rosings kønne sang.

Jørgensen var af naturen meget musikalsk. Som dreng gik han adskillige søndage i sine træsko de 7 km til Kerteminde og stod så uden for kirken og lyttede til orgelpillet. Gå ind turde han ikke; når prædiken begyndte, vandrede han hjem igen med sindet fyldt af tonernes velklang. Men efter vækkelsen syntes musik ham nærmest syndig. Somren 1857 kunde han dog undertiden låne en medtjeners violin og forsøge at spille derpå, når han om aftenen sad ene ude i haven; men selv om det udelukkende var salmemelodier, han prøvede at spille, var han dog betænkelig derved. Nu fik Kold ham til at lære violin-spil hos skolens andenlærer, Poulsen-Dal; vilde han på seminariet, skulde han jo kunne spille. Da undervisningen indskrænkede sig til en halv snes timer, blev udbyttet dog kun et grundlag, hvorpå der senere kunde bygges videre. Langt nåede han aldrig som udøvende musiker.

Ligeså gik det med sangen. Som barn havde han ubekymret sunget løs tidlig og silde. Efter vækkelsen sang han kun salmer, ja brændte endog i sin nidkærhed et håndskrevet hefte med verdslige sange. Nu fik han atter mod til at synge den slags sange og skrev med pyntelig skrift et hefte fuldt deraf og forærede sin ven Hans Jensens kæreste som tak for en pose æbler.

Et af Kolds fyndord slog så dybe rødder i Jørgensens sjæl, at han aldrig glemte det, men atter og atter gentog det, vel ikke mindst, fordi hans eget liv syntes ham så uomtvistelig en bekræftelse derpå. Det lød således: »Vi kommer altid der, hvor Guds ånd vil have os, når vi blot vil lade os føre«.

Tyngdepunktet i Kolds undervisning var de foredrag, han holdt over udvalgte afsnit af Grundtvigs verdenshistorie. Heri indflettede han så de ejendommelige erfaringer og tanker, livet

i så rigt mål havde skænket ham. Desuden fortalte han nordiske gudesagn og underviste i dansk sprog og litteratur.¹

Kold fik ikke blot stor indflydelse på Jørgensens sjælelige udvikling, men drejede også hans livsbane i en helt ny retning. Som ivrig friskolemand indgav han sin elev ulyst til at virke i almueskolen, og dermed faldt tanken om et seminarieophold. En tid var der tale om, at Jørgensen skulde prøve lykken som friskolelærer i sit fødesogn, men det blev ikke til noget. Kold nævnte som en mulighed, at han kunde komme over til Stephansen på Holsteinsminde børnehjem, men omtalte samtidig denne mand sådan, at Jørgensen næsten tabte lysten dertil.

Sådan gik tiden, til det blev for sent at skrive til Stephansen, om han havde brug for den unge mand. Det endte med, at Jørgensen den 8. april 1858 rejste til Sjælland på det uvisse, kun med et anbefalingsbrev i lommen fra Kold til Stephansen.

Efter til fods at have tilbagelagt de 30 km fra Korsør til Holsteinsminde, som ligger nær ved Fuglebjerg omtrent midtvejs mellem Næstved og Slagelse, traf Jørgensen Stephansen ved eftermiddagskaffen sammen med tre andre mænd. Det viste sig senere at være cand. theol. N. J. Jensen, som under Stephansens tilsyn ledede Hindholm højskole, Holsteinsmindes nabo, regnskabsfører Knudsen og lærer Sørensen. Jørgensen hilste og afleverede sit brev. Da Stephansen havde læst det, rakte han det til Jensen og sagde: »Her skal De se, kandidat Jensen, en bekræftelse på, hvad jeg nylig sagde.«

Først adskillige år senere fik Jørgensen af Knudsen forklaring på disse ord. Der var ved kaffen blevet talt om, at der

¹ Det var i denne vinter (1857—58), at Odense amts skoledirektion afholdt eksamen i Kolds skole. Herom fortælles i Fred. Nygårds bog »Kristen Kold« II s. 157—62. Jørgensen har i Begtrups tidsskrift »Den danske højskole« I s. 309—13 på forskellige punkter berigtiget denne skildring.

trængtes til en hjælper på Holsteinsminde. Jensen havde foreslået at kundgøre herom, men Stephansen havde svaret, at Vorherre nok vilde sende den rette mand.

Efter at gæsterne var gået, sagde Stephansen, at han på Kolds anbefaling godt vilde fæste Jørgensen. »Men hvad skal De have i løn?« Den glade ungersvend svarede: »Kan jeg tjene føden, er det godt, og kan jeg tjene mere, er det også godt.« »Ja, så skal vi nok komme ud af det,« sagde Stephansen. Det var alt, hvad de to talte om løn i de nærmest følgende år. På lønningsdagene gav Stephansen, hvad han fandt passende, og Jørgensen sagde tak derfor.

Men samme eftermiddag kom en af Holsteinsmindes lærere tilbage fra et påskebesøg i sit hjem i København. Han havde derinde så godt som lovet den ledige plads til en ven. Jørgensen så en Guds førelse i, at han var kommet de få timer tidligere.

II

PÅ HOLSTEINSMINDE OG HINDHOLM FØRSTE ÅR I HØNG

Jørgensens ophold på Holsteinsminde og Hindholm varede fra 8. april 1858, hans »sjællandske fødselsdag«, som han spørgende plejede at sige med hentydning til sin yndlingskunstner Thorvaldsens »romerske fødselsdag« (se M. Hammerich »Thorvaldsen og hans kunst« s. 22), til 18. april 1872, da han over Aggersborg drog til Høng, hvor han virkede til sin dødsdag. Som gammel skæmtede han derfor ofte med, at han på Sjælland kun havde haft to tjenester.

Disse fjorten år fik overmåde stor betydning for Jørgensen og stod senere med sådan glans i hans erindring, at da Hindholm højskole i halvfemserne var til salg, måtte han overvinde en stærk dragelse tilbage til det gamle kære sted, skønt han dengang havde kæmpet i Høng i over tyve år og vundet sejr. Og den, han næst Gud følte sig i størst taknemlighedsgæld til for hin lykkelige tid, var Stephansen, »min faderlige ven og velgører«, som han kalder ham i den smukke tilegnelse foran i »Den lille vejleder«, femte udgave af hans husmandsbog. Han har også på anden måde flettet blade i mindekransen om Stephansens billede, idet han har skrevet om ham i Højskolebladet 1891 — hundredåret for Stephansens fødsel — og i »Meddelelser fra Høng højskoles elevforening« 1912. Og da

han havde talt ved Hindholm højskoles halvtredsårsfest ^{9/7} 1902, skrev redaktør H. J. Jensen, Møens folkeblad, selv en gammel hindholmer og god ven af Jørgensen, i sin omtale af festen, at Anders Jørgensen »fortalte naturligvis om Stephansens store, gode hjerte og gode handlinger, som Dorthea [Stephansens hustru] og Vorherre havde omtrent lige stor part i«.

Det var en sær forandring for Jørgensen at komme fra den lille, uanselige skole i Dalby med dens få beboere og elever over til den store dobbeltvirksomhed på Holsteinsminde og Hindholm med de mange lærere, hjælpere, elever og børn. Men det var også en heldig forandring. Kold havde lært den unge mand, at jordelivet ikke blot skulde være en pilgrimsvandring mod den himmelske stad, men også »et jævnt og muntert, virksomt liv på jord, lysvågent for alt skønt og stort heneden«, som Grundtvig har udtrykt det. Men arbejde kunde Kold ikke give ham, og det havde vistnok heller ikke været til gavn for ynglingen at få den myndige og nøjeregnende mand til arbejdsgiver og fortsat åndelig vejleder; han var sagtens kun blevet en dårlig kopi af Kold.

På Holsteinsminde og Hindholm var derimod nok af arbejde, og Stephansen var en næsten ideel arbejdsgiver og åndelig vejleder for unge mænd med gode evner og god vilje, men ringe erfaring. Med sjælden liberalitet lod han dem famle sig frem på egen hånd uden småligt at spørge om, hvad deres eksperimenter kostede. »Det gælder om at regne med den store tabel«, var et af hans mundheld. Også i åndelig henseende var han ualmindelig tålsom. Nysnævnte H. J. Jensen skrev engang om Stephansen, at »han kunde få sin lærerbestand, bestående af bondevenner og højremænd, grundtvigianere og højkirkelige, til at græsse fredeligt sammen side om side inden for de dem anviste enemærker. — — I den tid jeg var på Hindholm,

hørte jeg aldrig partiforhold nævne, uden det da skulde være til advarsel.«¹

¹ Citatet er hentet fra H. J. Jensens mindeord om Jørgensen i Møens folkeblad 3/12 1915. Der gives følgende udmærkede skildring af Jørgensens ydre fremtoning og sjælelige egenart, en af de bedste, som nogen sinde er givet: »Gamle Anders Jørgensen fra Høng, som man med en vis naturlig berettigelse kaldte ham nu til sidst, lærte jeg at kende på Hindholm og Holsteinsminde i somren 1864. Han var noget af det første, man bed mærke i ved ankomsten til disse to tvillinginstitutioner, der delte ham mellem sig, som de var venner til. Både hans ydre og hans daglige færd dannede en skikkelse, som fik mig til at tænke på en af det gamle testaments profeter. Man kunde også godt, når han havde ligget og rodet i sine gamle klæder i haven ved Holsteinsminde, forveksle ham med en af datidens stræbsomme husmænd. Derimod kunde det aldrig falde mig ind på forhånd at antage ham for en lærer; man anede først skolelæreren i ham, når man kom til at følges med ham hen ad en vej, og han med sit evige smil gav sig til at skolemesterere om alt muligt eller blot om en lille ting, en plante, en sten, et insekt eller deslige. Det var altid ham, der søgte og fandt emnerne og brugte dem til skelet for en belærende fremstilling. Kunde han så tillige finde anledning til en sund lille latter over en eller anden komisk foreteelse, så tog man den med i tilgift.

Jeg tror nok, at gamle Stephansen var Anders Jørgensens forbillede i mere end det fuldskæg, han anlagde sig. —

Anders Jørgensens domæne i sin tid var egentlig børnene på Holsteinsminde. Hans optræden på højskolen bestod nærmest i at give gæsteroller. Men børnene hang også ved ham som burrer. Jeg har tidt tænkt på, at det var, fordi højskoleungdommen egentlig er nogle store børn, at han også kom til at du som højskolelærer. Han var selv et stort barn, nemlig oprindelig i al sin færd; derfor blev han børneven og ungdomsven. Husmanden i ham var han født med.

Han blandede sin barnlighed, åndelighed og havedyrkning sammen i en guddommelighed, fordi det var hans natur altsammen. Og det lykkedes ham at udrette noget, fordi folk ikke tog fejl af, at hans sjæl eller han selv var paa bunden af hele hans virksomhed. Han kunde tale med samme inderlighed om kærlighed, kartoffeldyrkning

I den henseende indtog Hindholm en særstilling blandt danske højskoler, som sjælden er blevet tilstrækkelig påagtet og påskønnet.¹ I almindelighed har højskoleverdenen alt for meget ladet sig nøje med Kolds karakteristik (se Nygård »Kristen Kold« II, s. 204), hvorefter Hindholm skulde være »grundlagt af bondevennerne for at danne kæmper til den strid, de har optaget mod herremændene for, hvad de selv kalder lighed og frihed.«

At denne dom er misvisende, ses allerede af Jørgensens stærke tilknytning til Hindholm og Holsteinsminde. Ham interesse-rede politiske kampe aldrig synderligt, og derfor havde en udpræget politisk højskole heller aldrig vundet hans kærlighed. Noget andet er, at mange af Hindholms bedste elever senere fandt deres plads i den politiske kamp for folket mod embeds- og herremænd. Men det samme gjorde da også mange af Kolds bedste elever, ja det gjorde jo Grundtvig selv, højskoletankens ophavsmand og Kolds beundrede læreremester. —

På Holsteinsminde blev Jørgensen straks sat i arbejde som lærer for børnene i skolen og vejleder for dem under arbejdet i mark og stald, i haven eller på brændepladsen. Men samtidig ansporede Stephansen ham og sine andre unge hjælpere til videre udvikling ved i nogle morgentimer at holde pædagogiske foredrag for dem. I et af de første foredrag sagde han, at en lærer burde lære et eller andet håndværk, t. eks. bogbinderi, for at have det at falde tilbage på, hvis lærergerningen ikke gav ham udkommet. Dette skrev Jørgensen sig bag øre og gødnings opbevaring. Og så det smil, som ikke løj. Vi, der har siddet ved fødderne af gamle Anders Jørgensen og lyttet til hans tale, glemmer ham aldrig og slipper heller aldrig ud af den taknemlighedsgæld, vi står i til hans minde.«

¹ Se dog L. C. Nielsen »En dansk højskolemand« s. XIII og M. Rasmussen »Anders Stephansen« s. 75, hvor det siges, at Stephansen ønskede at gøre Hindholm til »en fri folkelig stiftelse, hvor folk og folkets venner kan bo sammen«.

Anders Jørgensens barndomshjem.

Anders Jørgensen 1862.

Hindholm højskoles lærere 1868.

Stående fra venstre lærerne Jørgensen, Møller, Villumsen og Hansen.

Siddende - — forvalter Hansen, forstander Nielsen, lærerne Jepsen og Budde.

og fik hos en af lærerne, der var uddannet som bogbinder, lært så meget, at han efterhånden kunde indbinde bøger både for Stephansen og andre.¹ Med tiden blev han også flink til at save og udskære i træ, sætte ruder i, male døre og vinduer og udføre andet husflidsarbejde.

En af de første dage lod Stephansen ham flytte nogle blokke anemoner ude i haven; han vilde se, om Jørgensen havde håndelag for sligt. Prøven må være faldet tilfredsstillende ud, for Stephansen skrev den ikke i glemmebogen, selv om han ikke lige straks fik brug for Jørgensens hjælp på det område.

Derimod varede det ikke længe, før Jørgensen fik overdraget tilsynet med børnenes tøj og træsko, ligesom han en gang hvert fjerdingår skulde klippe drengenes hår. Han blev for øvrigt også Stephansens hårskærer. Senere blev han sat til at bestyre skolens bog- og papirhandel, hvis salg til de mange højskoleelever var ret betydeligt. Og ligeledes fik han det ingenlunde lette hverv at holde rede på Stephansens store bogsamling, hvortil lærerne havde uhindret adgang.

I foråret 1860 var den medhjælper rejst, som hidtil havde passet den 10 td. land store have. Så hentede Stephansen en formiddag Jørgensen ned fra bogbinderværkstedet og bad ham så noget rødløgsfrø. Af de store drenge fik han at vide, hvordan det skulde udføres, og efter endt arbejde vendte han tilbage til værkstedet. Men næste dag kom Stephansen igen, og nu fik Jørgensen en hel bordskuffe fuld af frøposer; frøet skulde sås i haven, hvor der var plads; intet jordstykke måtte ligge unyttet hen. Da Jørgensen indvendte, at han jo ikke forstod sig på sligt, gav Stephansen ham en havebog og sagde, at der kunde han læse sig til det. Det var altså Stephansens

¹ Jørgensen blev så dygtig i dette fag, at han nogle år senere mente at kunne ernære sig som bogbinder under en påtænkt, men atter opgivet rejse i Norge og Sverige.

mening, at han skulde være gartner, og det gik da også med drengenes hjælp nogenlunde den sommer.

Om efteråret tog Jørgensen igen fat på bogbinderiet. Men så bad Stephansen ham lave en driftsplan over haven for næste sommer. Planen blev godkendt og foråret efter bragt til udførelse. Men da Jørgensen fandt, at der kom alt for lidt ud af haven, bad han Stephansen skaffe sig en rigtig gartner, der kunde udnytte det store areal bedre. »Ja, men når jeg lægger jord til, kan du da vel lægge hoved til,« lød svaret.

Så besluttede Jørgensen at tage fat for alvor. Han studerede havebogen og anden overkommelig læsning om havedyrkning, spurgte sig for hos gartneren på den nærliggende Førsløvgård, og hvor han ellers kunde få god besked, brugte sine øjne og sin omtanke og forsøgte sig frem. Med tiden blev han så dygtig en havemand, at han to gange — 1877 og 1882 — modtog Det kgl. danske haveselskabs sølvmedalje. Og navnlig glemte han aldrig Stephansens ord, at intet jordstykke måtte ligge unyttet hen. Han så det som en slags gudsdyrkelse at bekæmpe ukrudt og fremelske gode afgrøder.

At Stephansen på den måde næsten tvang Jørgensen tilbage til arbejdet med jorden, skulde få stor betydning derved, at han ad den vej kom ind på husmandssagen. Herom skal senere fortælles.

I somren 1862 opholdt Jørgensen sig tre uger på Bornholm for at lære biavl af Markus Hansen, Fynergård (senere Duegård). Det var atter Stephansen, som stod bagved. Jørgensen fik så megen interesse for og indsigt i biavl, at han syslede dermed til sin død.

Under opholdet derovre deltog han 17. juni sammen med Markus Hansen og dennes pårørende i et møde i Almindingen, hvor den kendte vækkelsespræst P. C. Trandberg talte. Hans ord greb de to venner så stærkt, at de besluttede hvert år at skrive til hinanden på den dag. Selv om denne aftale ikke blev

overholdt, vekslede de dog breve gennem mange år. 17. juni 1868 mindedes Jørgensen dagen for seks år siden i disse udtryk: »Kære Guds dag, mindets velsignede dag! Forsomren stod da i grøde, lys og let var luften, skovkronen hviskede, hvad fuglen udsang i klare toner, at Gud er god. Og jeg drømte og syntes, at jeg også var god, god for Frelserens kærlighed.«

I et tidligere brev, skrevet 1862 kort efter hjemkomsten til Holsteinsminde, fortæller Jørgensen om Stephansens venlige velkomsthilsen, og så hedder det: »Børnene var jeg mest glad ved, de havde ventet mig i flere dage, og om søndagen var de endogså gået langt ud for at tage imod mig; en var gået næsten til Sorø,« en spadseretur på omtrent 15 km.

Jørgensens børnetække var allerede dengang ret enestående. H. J. Jensens udtryk, at »børnene hang ved ham som burrer«, er nævnt. Andre gamle hindholmelever har med både beundring og forundring fortalt, hvor lystigt han kunde lege med børnene, uden at lærermyndigheden tog skade deraf. 1870 kom der to søstre fra København til Holsteinsminde som plejebørn. 1876, fire år efter at Jørgensen var draget til Høng, skrev den ældste til ham og fortalte, at hun var blevet konfirmeret. Midt i brevet udbryder hun: »De kan tro, vi længes efter Dem! Det er også længe siden, De var her.« Her gjaldt altså ikke de tungsindige ord »Ude af øje, ude af sind!« Og 1901 kom der brev fra den yngste, som nu var gift og havde »fire tykke og raske børn«. Anledningen var, at hun i Husmandsalmanakken havde fundet Jørgensens billede. »Straks kom et barndomsminde op i mig. Dengang jeg kendte Dem, havde De mørke øjne¹, langt mørkt skæg og et venligt ord og kærligt smil til os alle. Hvor jeg husker vi børn, hvor vi omklamrede Dem og hang om halsen og op på ryggen. Det er mange år siden; jeg var 8 år dengang, min søster 10 år.«

¹ Hun mener vist mørke øjenbryn. Jørgensens øjne var gråblå.

Det var Jørgensens glæde at undervise børn, fortælle for dem og synge med dem, og han havde et sjældent greb derpå. I en anbefaling af $\frac{2}{6}$ 1870 erklærede Chr. Nielsen, Stephansens efterfølger som forstander for Holsteinsminde og Hindholm, at han anså Jørgensen for »en af Danmarks dygtigste lærere«. For at sikre børnene ordentlig kost og holde øje med dem under måltiderne spiste han sammen med dem og ikke inde ved lærernes bord. Nogle af disse tog ham det ilde op og så heri en trang til at indynde sig hos børnene.

Måske har dette forhold medvirket til, at den kendte landbrugslærer Chr. Christensen (Tune), som opholdt sig på Hindholm og Holsteinsminde 1861—71, altså omtrent samtidig med Jørgensen, i »Min livsførelse og virksomhed«, hvor han ellers omtaler Jørgensen meget venligt, skriver: »Han var ikke kammeratlig, kom nok godt ud af det med alle, men gik ellers sine egne veje.«¹ Der ligger dog også en rigtig iagttagelse bag Christensens ord. Jørgensen var en enspændernatur, var således egentlig mere taler end samtaler. Og desuden havde livet helt fra hans unge dage vænnet ham til at stå ene i afgørende forhold, lært ham at gå sine egne veje. Men han søgte på den anden side ganske rigtigt at komme godt ud af det med alle og ikke mindst med de betydelige og særprægede mennesker, han levede sammen med i Holsteinsmindetiden.

Der var først og fremmest Stephansen selv. I 1857 var Dorthea, Stephansens kloge og elskelige hustru, sin mands enestående hjælper lige siden deres bryllup i 1822, blevet ramt af et slagtilfælde, hvis virkninger varede til hendes død i 1865. Denne ulykke gjorde det nødvendigt for den gamle og i mange måder upraktiske mand at finde sig hjælpere i det store arbejde,

¹ Christensen husker fejl, når han lader Jørgensen tage lærereksamen 1865. Og når han kalder ham »lidet flittig«, er det meget misvisende.

og allerede 1858 var han så heldig at få to sådanne i Jørgensen og Christian Nielsen. De fik hver på sin måde stor betydning for ham og blev ham meget kære. Da Jørgensen i 1864 en kort tid var indkaldt som soldat, skrev Stephansen 24. august til ham: »Hjertelig tak for dit gode brev af 9. august! Jeg længtes efter brev fra dig, ti du har nu i så mange år været min daglige hjælper og ven; derfor kunde jeg ikke ret finde mig i savnet, da du rejste.«

Der er allerede nævnt flere eksempler på, hvilken betydning Stephansen fik for Jørgensens udvikling. Det var også ham, som fik den unge mand til at tage lærereksamen. Da Jørgensen havde været på Holsteinsminde et par år, begyndte Stephansen at tale med ham om denne sag. Når den unge indvendte, at han ikke blev bedre af en eksamen og aldrig vilde få brug derfor, da han ikke vilde søge offentligt embede, svarede den gamle, at han blev da heller ikke værre deraf, og at han ikke kunde vide, hvad han senere hen kunde få brug for. Jørgensen vilde imidlertid ikke give sig og mente heller ikke at have tid dertil. Men så pudsede Stephansen Nielsen på ham.

Denne kaldtes som regel løjtnant Nielsen, efter at han i 1861 var blevet uddannet til sekondløjtnant. Under krigen gjorde han udmærket tjeneste som sådan, indtil han blev taget til fange ved Dybbøls fald. Men der var også noget i bedste forstand myndigt i Nielsens væsen og udtryksmåde, som gjorde titlen meget passende. Han var næsten fire år ældre end Jørgensen, havde taget lærereksamen 1856 og derefter i to år uddannet sig yderligere som lærer ved garnisonsskolen i Altona. I efteråret 1858 kom han til Hindholm og blev snart Stephan-sens højre hånd. Jørgensen og han blev gode venner, og da Nielsen var meget overlegen i evner og udvikling, fik han stor indflydelse på sin yngre kammerat.

En dag i begyndelsen af november 1862 sagde han til Jør-

gensen: »Du skal læse til skolelærereksamen i vinter, så kan du tage den sammen med Bergstrøm til sommer.«¹ Jørgensen indvendte, at han ikke havde tid, men Nielsen svarede: »Jo vist skal du læse i vinter; hvis du ikke læser i en fart, får du aldrig nogen eksamen.«

Efter nogle dages overvejelse tog Jørgensen fat. Han og Bergstrøm, en sjællandsk lærersøn, hørte skiftevis hinanden i lektierne og fulgte desuden på højskolen Buddes timer i fysik og Nielsens i dansk. Endelig lod Nielsen dem skrive nogle danske stile, som han rettede. Det var hele undervisningen; men naturligvis havde Jørgensen en del forkundskaber i de almindelige skolefag og var øvet i at undervise. Ved juletid blev Nielsen imidlertid syg, og Jørgensen vågede over ham i otte nætter. Vennens sygdom og hans egen påfølgende afkræftelse voldte en længere standsning i læsningen. Og hele tiden varetog han sine daglige pligter ved siden af, ligesom han om foråret ledede drengenes arbejde i haven. Først på somren blev oven i købet hans øjne så dårlige — sagtens af overanstrengelse — at han i tre dage måtte opholde sig i et mørkt værelse og derefter gå med en grøn øjenskærm, lige til eksamen var endt.

Den sommer skulde der holdes eksamen i Odense. Jørgensen, som efter den korte og overfladiske forberedelse tvivlede om et heldigt udfald, havde kun indviet sin ældste broder i sit forehavende. På vejen til Odense besøgte han ganske vist sine forældre, men sagde til dem, at han skulde overvære eksamen i Odense. Der boede han i de fire uger hos sin broder Lars, som på det tidspunkt havde Næsbyhoved mølle i forpagtning.

Nielsen sendte ham af og til opmuntrende breve. 4. juni skrev han følgende karakteristiske epistel: »Kære ven! Alt vel her. Hos Bergstrøm og dig? Brug ikke overflødige ord, ti jeg

¹ Dengang kunde privatister indstille sig til lærereksamen for en kommission. På Hindholm uddannede man sådanne privatister.

råder ikke på dommens dag, men With [overskoledirektøren], Damgård, Fjord [docenten] og de andre engle. Men lad mig dog igen med det forderligste få at vide lidt til oplysning for de mange, der spørger efter eder. Klar eder godt! bevar et frisk mod! bed uden afladelse! bliv ikke drukne af nogen ting, men behold en ædru mund og et hjerte, som er ret for Herren — så skal I være som træerne, der står ved vandbækkene og giver frugt i sin tid, og alt, hvad I gør, skal I få lykke til. Din Christian Nielsen.«

Ikke mindre end 68 kandidater havde indstillet sig til prøven, men af dem bestod kun 30, og heraf fik kun 17 første eller anden karakter. Jørgensen bestod som nr. 9. Hans eksamensbevis er dateret 16. juni 1863 og viser, at han fik hovedkarakteren »duelig« og følgende enkeltkarakterer: meget godt i teoretisk og praktisk undervisning, historie, sang og musik; godt i religion, skriftlig dansk, skrivning, regning, matematik, geografi, tegning og gymnastik; temmelig godt i mundtlig dansk og naturvidenskab. Han var sjæleglad over resultatet og havde også god grund dertil i betragtning af den mangelfulde forberedelse; han forstod med taknemligt sind, at Gud havde givet ham gode evner; det triste udfald af prøven i Jelling havde vistnok fået ham til at tvivle derpå.

Paa hjemvejen besøgte han atter sine forældre. Faderen undrede sig over, at han havde brugt så lang tid til at se på eksamen. Men da han fik at vide, at sønnen havde taget eksamen, gik han hen og åbnede døren ud til køkkenet, hvor moderen sagtens var ved at lave en lækkerbiskken til sin kære dreng: »Moder, han har taget den alligevel.« De gamle havde altså anet sammenhængen. I sin glæde forærede faderen ham de 5 rd., han havde betalt i eksamensgebyr, mens moderen halvt ulykkelig spurgte, om han virkelig havde gaaet til eksamen i de tarvelige vadmelsklæder. Også på Holsteinsminde blev der glæde, og kort efter hjemkomsten bad Stephansen

efter Niensens tilskyndelse ham undervise på Hindholm den følgende vinter og lovede ham for fremtiden frit ophold og 300 rd. i årlig løn. Han fik overdraget fagene Danmarks-historie og geografi; men da vinterskolen begyndte, opdagede han rigtignok hurtigt, at hvad der kommer let, går let; han havde glemt næsten alt det, han havde lært. Men så satte han sig mere grundigt ind i tingene og oplevede tilfredsstillelsen derved.

Stephansens og Niensens ønske om, at Jørgensen skulde tage eksamen og derefter ansættes som lærer på Hindholm, hang vistnok sammen med den omstændighed, at Jensens forbliven ved skolen var ret usikker. Skylden herfor lå ikke hos den dygtige, elskværdige og almindelig afholdte Jensen, men hovedsagelig hos hans ærgerrige og uligevægtige hustru, Nanna, der slet ikke kunde samarbejde med Stephansen. Det kom da også i vinterens løb til et så skarpt sammenstød mellem de to, at Jensen forlod Hindholm til november 1864. Da Jørgensen før november 1863 kun havde haft ringe forbindelse med højskolen, hvor Jensen havde hele sin virksomhed, fik han ikke fuld gavn af de mange års samvær med denne mand. Han havde dog en vinter hørt en del af Jensens verdenshistoriske foredrag.

Vinteren 1863—64 blev også på anden vis en mærkelig vinter for Jørgensen som for hele Danmark. Da Frederik den syvende var død, og forholdet til Tyskland antog en truende karakter, indkaldtes Nielsen, Budde og en del af eleverne til hæren. Blandt disse sidste var Jørgensens broder Hans, der var mødt som elev på Hindholm den vinter, men måtte rejse 28. november og gjorde felttoget med, til han 29. juni faldt på Als. På mærkelig måde fik Jørgensen efterhånden rede på de nærmere omstændigheder ved broderens død, ja fandt endogså i foråret 1865, vejledet af en tømmerhandler Knudsen i Flensborg, selve den plet, hvor det dræ-

bende skud havde ramt broderen i venstre tinding. Knudsen havde nemlig 30. juni passeret stedet og tilfældig lagt mærke til liget, der lå omgivet af en del breve fra det plyndrede tornister. Et af disse breve havde han taget med sig; det var skrevet af Jørgensen og dateret Holsteinsminde. Takket være en af Knudsens venner, der kendte dette navn, nåede brevet tilbage til Jørgensen 29. november 1864, altså næsten på årsdagen efter Hans's afrejse fra Hindholm.

Ejendommeligt nok havde Jørgensen skrevet det brev, han således fik tilbage, for at meddele broderen, at deres moder var død 10. april og skulde begravet 18. april, samt at hun havde bedt ham sende Hans sin sidste hilsen og velsignelse. Som følge af en fejl adresse havde det ikke nået broderen første gang, men var kommet tilbage, hvorefter Jørgensen havde afsendt det under den rigtige adresse. Hans havde takket derfor i et brev af 1. juni, hvori han fortalte, at han en nat kort forud havde drømt, at han var sammen med moderen og Anders, og at de var så glade og havde det så inderlig godt; men »så vågnede jeg, og så var jeg ene i den bare halm«.

Moderen var altså blevet begravet Dybbøldagen. Under jordfæstelsen havde følget kunnet høre kanonerne drøn derovre fra.

Blandt Jørgensens venner fra Holsteinsmindetiden var også Leopold Budde, som dengang dog nærmest opfattedes som en elskværdig, men noget veg drømmer. Fremdeles den senere kendte læge i Ringsted N. Christoffersen, den tidligere nævnte Chr. Christensen og dennes ven og arbejdsfælle på Tune landbo-skole Anders Svendsen, den senere forstander for Bælum høj-skole H. Villumsen og endnu flere. Omgangen med disse mænd, eleverne og børnene var Jørgensen både til gavn og glæde.

Derimod havde han ingen glæde af sin soldatertid. Af hensyn til eksamenslæsningen havde han fået militærtjenesten udsat, men blev så på grund af krigen i somren 1864 udskrevet

til infanterist og indkaldt. Da der snart efter sluttedes fred, kom han hjem igen og blev så atter indkaldt 9. august 1865. Allerede 8. september stillede han imidlertid i sit sted en forstærkningsmand, skrædder Hans Heinrich Axen fra Flensborg. Det kostede ham 320 rd., men dels syntes han ikke om militærlivet, dels skulde han jo undervise på Hindholm om vinteren. Nielsen, der selv havde befundet sig godt som soldat, gjorde lidt løjer med ham i den anledning, idet han adresserede et brev, der dog ikke blev sendt med posten, men overbragt af en fælles bekendt, til »Hr. generalaspirant A. Jørgensen« og yderligere tilføjede uden på konvolutten: »Det er en dårlig soldat, der ikke drømmer om at blive general.«

Rejselyst og vistnok også andre bevæggrunde fik Jørgensen til i sidste halvdel af Holsteinsmindetiden at tænke stærkt på Amerika. Han lærte i den anledning lidt engelsk. Stephansen søgte dog at få ham derfra og gav ham i stedet i 1869 to hundrede rigsdaler til en rejse i Tyskland og Svejts, som varede fra 31. juli til 19. oktober. Udrejsen gik over Kiel, Hamborg, Köln, Mainz og Heidelberg til Basel, hvortil han ankom 23. august. Derefter gennemkrydsede han Svejts: fra Basel til Luzern, over Vierwaldstättersøen til Flüelen, langs Reuss op mod St. Gotthard, over Djævlebroen, Furkapasset og Grimsel, Briener- og Thunersøen til Bern; afstikker til Genf; tilbage til Bern, derfra til Zürich med afstikker til Schaffhausen og endelig over Chur og St. Gallen til Konstanz, hvor han 2. oktober i dagbogen tog følgende afsked med Svejts: »Farvel, smukke Svejts! Gud bevare og velsigne enhver, der bidrog til min glæde og udvikling i dette fortryllende land. Det er mit livs skønneste tid.« Hjemrejsen gik over München, sachsisk Svejts, Magdeburg og Lübeck.

Hans dagbog og breve hjem til Stephansen viser, hvor nøjsomt han rejste; han boede på de billige »Herberge zur heimat«, når han da ikke gæstede venner, vandrede på sin fod og købte

sin mad hos bønderne. Både i Tyskland og Svejts nød han meget gæstevenskab, takket være anbefalingsbreve fra Stephan- sen eller tyske og svejtsiske børnehjemsfolk, som han havde besøgt. Han besøgte nemlig først og fremmest børnehjem for yderligere at dygtiggøre sig til denne gerning. Derfor fortæller han også meget om børnehjem og skolevæsen. I Thun deltog han i et møde af svejtsiske børnehjemsfolk og holdt der fore- drag om danske højskoler. Ved den lejlighed modtog han ind- bydelse til at gæste en hel del af mødedeltagerne.

Men også den skønne natur i Tyskland og især i Svejts fyldte ham med glæde. Højdepunktet nås på Uetlibjerget ved Zürich. I dagbogen skriver han: »Her sidder jeg i det yndigste morgen- solskin og nyder en jordisk paradisisk udsigt. Hvad kan være yndigere end dette? Rigi var overmåde smuk, gletsjerne var smukke i Rhonen, udsigten fra Thun var mageløs, dersom Uetliberg ikke havde været. Men Uetliberg er til, og jeg står på Uetliberg i al denne strålende skønhed.«

Fremdeles er der især i dagbogen fuldt af iagttagelser an- gående de forskellige egenes jordbundsforhold, plantevækst, jordbrug, folkeliv osv. Han besøger museer, botaniske haver og andre seværdigheder.

Den 30 årige mand er fuld af sprudlende livsglæde. Han ler, så han tror, hans lunger skal briste, jubler og hopper omkring »som den allergladeste« oppe på Rigi og danser et par om- gange og råber hurra på Rhonegletsjeren. Naturen gør ham så »ellefvild af glæde«, at han drømmer derom om natten. Han kan blive helt kåd af lutter fryd, som når han et sted skriver om Svejts: »Ja, her er godt at være for unge labaner som mig.« Han elsker at synge: »Jeg sang i dalene mellem vinhaverne, og jeg sang på højderne, når jeg vandrede omkring oppe på og ved snemarkerne.« Han bruger om sig selv det udtryk, at han »er fri iblandt de frie, glad iblandt de glade og flittig iblandt de flittige.« En søndag i Bern følger han efter et regi-

ment af den »frie svejtsergarde«, der går hjem fra en gudstjeneste. Men deres »frihed overgik dog mine dristigste forventninger. Først marcherede de et stykke lige så gemytligt, som når »hindholmerne« går op og spiser til middag. Derefter kom en højere officer og kommanderede »ret«. Ja, syv lange og syv brede! Bornholmernes »Skal det være straks?« var endogså mesterligt her. Så »omkring«, og nu gik det jo. Nogle snakkede, lo, røg tobak eller hoppede over tilfældige høje genstande. Jeg lo, så jeg var ved at briste, og marcherede leende med i flokken. Men trods denne udiscipliniske orden var det dog klart at se, at soldaterne er borgernes stolthed og glæde.«

Lige så stærke og talrige er udbrudene af hans barnlige fromhed. Atter og atter takker han Gud for hans nåde og beder om at måtte blive til velsignelse for andre mennesker. Han bliver stærkt grebet af en prædiken over ordene: »Værer altid glade og beder uden afladelse«, og skriver: »Jeg er selv daglig glad i Gud og beder for mig selv og det kære, kære hjem og fædreland. Gud give mig nåde til mit dobbelte borgerskab!« Hans lutherske rettroenhed gør ham noget kritisk over for katolsk gudstjeneste, men han kan dog også udbryde: »Guds ord er ens alle vegne«.

Et billede af hans kærlighed til børn og evne til at vinde dem giver skildringen af besøget i anstalten i Düsseldorf (ved Düsseldorf), hvor lærerne ikke turde lege med børnene for ikke at tabe værdigheden. Jørgensen »fik en lille på skødet og flere ved siden, og nu blev det lystigt med disse til forundring for de større drenge og forbavelse for d'hr. lærere.« Og det skønt hans tysk jo var meget mangelfuldt. Da han på banegården i München ser en moder under tårer tage afsked med sit barn, udbryder han: »O, kære Gud, o lad mig blive børneven og børneleder, om det er din vilje, så forældrene må have tryk ved at lade de små være i min varetægt.«

Hans glæde over rejsen viser sådanne ytringer: »O hvor er

jeg dog glad for alt det storartede, jeg ser overalt! Jeg synes at være blevet 10 år ældre i livserfaring i den seneste tid. Om jeg havde pengene, jeg undværede ikke denne tur for 1000 rd.« Og et andet sted: »Gud ske tak for denne så velsignede rejse, der har bragt mig så megen glæde, og hvor jeg har haft lejlighed til at se og høre så meget og stiftet bekendtskab og venskab med så mange brave, virksomme og for Guds riges og næstens vel nidkære mænd!«

Efter hjemkomsten viste Jørgensen sin taknemlighed ved at fortælle Stephansen om rejsen en time daglig gennem fjorten dage. I nogle af vinterens torsdagsmøder på højskolen fik eleverne og omegnens folk en lignende beretning. Og endelig skildrede han i månedsbladet »Hindholm« for december 1870 svejtsernes børneforsorg og børnehjem.

En smuk skildring af Jørgensen i Holsteinsmindetiden giver et brev af ⁶/₁₁ 1916, skrevet af en ungdomsven, Gustav Møller, som opholdt sig sammesteds 1860—74 og senere blev overlærer ved Viborg katedralskole. Det hedder her:

»Jeg var elev på Hindholm i somren 1860, og en af de sidste dage af oktober, netop som vi skulde have novemberferie, inden højskolens undervisning i vinterhalvåret begyndte, kom jeg over på Holsteinsminde og traf der Anders Jørgensen spillede på sin violin og syngte: »Farvel, farvel, udlændigheds land!« af V. A. Wexels. Der var en sådan ild og varme i hans sang og spil, at jeg blev betaget deraf og stod og lyttede, medens han blev ved, så at jeg til sidst kunde melodien. Da jeg også spillede violin, sagde han, at jeg måtte gerne låne nodebladet med sangen; så kunde jeg skrive det af og syngte sangen, når jeg kom hjem i ferien. Og dette skete også, ti i mit barn-domshjem blev der sunget meget, både salmer og fædrelands-sange. Den følgende sommer blev jeg medhjælper på Holsteinsminde ligesom Anders Jørgensen. Musikken og sangen blev ikke lagt på hylden. Især interesserede han sig levende for Berggrens

»Danske, norske og svenske folkesange«; min sans for dem blev vakt, og vi spillede dem ofte. En tid var der endog så mange »musikere« på Holsteinsminde, at vi flerstemmigt kunde spille koraler og fædrelandssange.

Af en af omegnens skolelærere havde jeg fået til låns Schumachers »Populær fremstilling af astronomiens hovedlærdomme«, som jeg ivrigt studerede. Det var en for sin tid fortræffelig lille bog; dengang havde man ikke de rigt illustrerede pragtværker, som man nu har. Her var det nok mig, der gav ham impulsen; men så blev han ivrig og leverede gode bidrag til vort fælles studium. Hos Stephansen fik han Tuxens »Sol- eller planetsystemet«, der grundigt blev læst, det ene hefte efter det andet, efterhånden som de udkom i subskription. Det var en livligt skreven og med gode billeder forsynet bog, vel egnet til at vedligeholde og forøge vor interesse for stjerneverdenen. Anders Jørgensen fik også anskaffet et godt stjernekort, og nu gik det løs med at lære stjernebillederne at kende. Mange af disse, der af forskellige grunde just ikke er så helt lette at få øje på, har han vist mig. Stjernekortet havde vi liggende på bordet i en skolestue, der vendte ud til den meget store gårdsplads, og vi kunde så der ved lampens skin sammenligne kortet med stjernehimlen i den mørke efterårsaften. Vi levede så at sige i samliv med stjernerne som senere med blomster og træer, og nydelsen derved var stor; den er udtømmelig, siger Heiberg i sin »Urania«.

Snart dyrkede vi historie og snart dansk litteratur, ikke at tale om pædagogik, både teoretisk og praktisk, som jo selvsagt hørte med til »det daglige brød« på Holsteinsminde, medens vi ved siden deraf plejede vore særlige interesser, idet jeg under Stephansens vejledning læste tysk og fransk, medens Jørgensen lagde sig efter havevæsen og plantelære. Min interesse herfor blev vakt ved Goethes lære om planternes metamorfose, og det

materiale, jeg her havde brug for, kunde Anders Jørgensen anvise mig, da han kendte så at sige hver blomst og træ i Holsteinsmindes vidtstrakte haver, hvilket kom mig til overordentlig stor nytte. »Det har været noget længe, inden du har fået interesse for disse ting, men det er da godt, at du endelig har fået øjnene op,« sagde han til mig.¹

Det var uforglemmelige, rige og frugtbare, glade og arbejdsfyldte år, vi tilbragte på Holsteinsminde og Hindholm.«

I marts 1870 døde Stephansen. Jørgensen havde lovet sig selv ikke at forlade Holsteinsminde, så længe den gamle mand levede, men nu løstes altså dette bånd. Allerede i juni søgte han et lærerembede, som han dog ikke fik; ved den lejlighed gav Nielsen ham den s. 36 nævnte anbefaling. Og et brev af 30. juli til Markus Hansen viser, at han var kommet på den tanke, hvis han kunde få stedlig pengehjælp dertil, på Bornholm at oprette et børnehjem og en højskole med tilhørende lille landbrug. Hvis planen ikke fandt tilslutning derovre — hvad den ikke gjorde — »vil jeg lade den falde på dette sted og optage den på et andet.«

Så blev han i november forlovet med Maren Christensen, datter af gmd. Chr. Christensen, Ørslev ved Slagelse. Hun var født 9. juli 1843, havde været elev på Holsteinsminde somren 1867 (fra 1866 holdtes der sommerskole for unge piger), var blevet der et årstid for at uddanne sig til arbejdet med børn

¹ Det kan synes mærkeligt, at Jørgensen med en sådan interesse for og indsigt i astronomi og botanik ved sin eksamen kun fik temmelig godt i naturkundskab (»naturhistorie og naturlære« hedder faget i eksamensbeviset). Uheld kan jo imidlertid have spillet ind, og i hvert fald bevarede han til det sidste sin interesse for naturen, kendte både fugle, planter og stjernebilleder, underviste højskoleeleverne i fysiologi efter Paul Bert »Livet og livsfunktionerne« og studerede flittigt de mange bind af Mørk-Hansens tidsskrift »Naturen og mennesket«, hvortil han også har leveret bidrag.

og havde derefter besøgt Femmers kursus i København, hvorfra hun tog lærerindeeksamen i oktober 1870 med hovedkarakteren meget godt.

Forlovelsen gjorde Jørgensen endnu mere opsat på en selvstændig virksomhed, og så henledte hans tilkommende svigerfader hans opmærksomhed på Høng højskole. Den var egentlig begyndt i november 1864 i Sæby ved Tissø, men to år efter flyttet til Høng, hvor et aktieselskab af egnens folk havde ladet opføre en skolebygning med plads til 30—40 elever. I august 1870 havde Jørgensen for øvrigt på en tur til Refsnæs besøgt skolen og kendte den altså af udseende. Forstander var E. M. Rotwitt, der egentlig var velskikket til stillingen; men da han tillige var forstander for Uldum højskole i Jylland samt rigsrådsmedlem, måtte han for meget lægge den daglige ledelse i hænderne på unge lærere. Følgen blev et synkende elevtal og andre uheldige forhold, hvorfor bestyrelsen ønskede en forandring.

Jørgensen henvendte sig i efteråret 1871 til Rotwitt og bestyrelsens formand, gmd. Hans Hansen i Høng.¹ Han, der var Maren Christensens søskendebarn, forhandlede med den øvrige bestyrelse om sagen, og resultatet blev, at Jørgensen fastelavns tirsdag d. 13. febr. 1872 antoges som forstander. De første tre år skulde han have frit ophold og 400 rd. i løn, og efter den tid skulde der træffes ny aftale. Samme eftermiddag holdtes

¹ I et brev af ²²/₁₂ 1871 til Maren Christensen, der til november havde taget plads som huslærerinde hos pastor J. L. Knudsen i Aggersborg (Jakob Knudsens fader), fortæller Jørgensen, at Nielsen den dag havde foreslået ham at blive på Holsteinsminde mod en årsløn af 500 rd. foruden 480 rd. i kostpenge for 6 småpiger, der så kunde hjælpe til ved husgerningen, så at de ingen pige behøvede. Tilbudet lokkede ham: »Du ved, hvor kært det gamle hjem er mig, hvor stærkt jeg er knyttet dertil. Du kender også min trang til at begynde på egen hånd.« Men da hun ikke så gerne vilde gå med dertil, valgte han at tage til Høng.

et offentligt møde på skolen, hvis forløb Jørgensen skildrede således i et brev til sin forlovede: »Jeg indbød til en sommerhøjskole for piger [det havde der ikke tidligere været] og fortalte dem, at skolens mål er at lære de unge at blive glade, og dette udviklede jeg så nærmere, hvori den sande glæde består, og hvorover det er, de skal glædes. Pastor Budtz og skolelærer Andersen talte også, og det sluttede meget livligt og venligt for os allesammen.«

18. april 1872 forlod Jørgensen Hindholm, hvor han havde boet den vinter, med et sind, hvori vemod og fremtidshåb kæmpede om magten. Men da han i en fin støvregn vandrede ud af Slagelse, tegnede aftensolen over hans hoved en strålende regnbue fra syd til nord, fra hans gamle til hans nye hjem. Han bad da i sit hjerte, om den måtte være et tegn på, at Guds nåde og velsignelse vilde hvælve sig over hans fremtids stræben. Siden mindedes han ofte med inderlig tak denne stund.

Efter at have aflagt adskillige besøg på Fyn og i Jylland nåede han Aggersborg 26. april, hvor pastor Knudsen dagen efter viede parret. Tilbagereisen tiltrådtes samme eftermiddag, og i begyndelsen af maj nåede de nygifte Høng.

10. maj begyndte sommerskolen med »5½ elev«; den sjette mødte nemlig kun om eftermiddagen. Da både Rotwitt og den lærer, som hidtil under hans hyppige fravær havde varetaget forstanderpligterne, med deres hustruer endnu den sommer boede på skolen, var der virkelig noget om, hvad en ven spøgende udtalte, at der på Høng højskole var næsten lige så mange forstandere som elever. Et eksempel på de beskedne begyndelseskår er, at åbningsdagen måtte et selskab på 10 personer drikke kaffe ad 2 gange, da skolen kun ejede 7 par kopper. Men som Jørgensen skriver, »selvfølgelig gjorde dette intet skår i vor fælles glæde; det var snarere som lidt krydderi i samlivet, og vi lo og spøjte blot så meget mere.«

Et muntert lille billede fra høsten 1872 skal medtages, også

fordi det viser et glimt af Hans Hansen, Maren Jørgensens søskendebarn og aktieselskabet Høng højskoles formand. Han og hans hustru Marie hørte lige til deres død som ældgamle $27\frac{1}{2}$ og $2\frac{1}{3}$ 1915 til Anders og Marie Jørgensens mest trofaste venner.

Hans Hansen havde hjulpet Jørgensen med noget kørsel, og da han ingen betaling vilde modtage, havde Jørgensen i spøg sagt, at så kunde han jo som vederlag hjælpe til en dag i høsten. Hans Hansen tog ham imidlertid på ordet, og da høsttiden kom, mødte han op en aften og spurgte, om Jørgensen så vilde hjælpe ham dagen efter. Jørgensen stillede naturligvis i Hans Hansens gård næste morgen og blev sat til at binde byg sammen med selve »manden og kvinden«, som det dengang hed på sjællandsk; arbejde sammen med tjenestefolkene skulde han dog ikke. Det blev en hård tårn for højskoleforstanderen, som jo var noget uvant med høstarbejde; hans to arbejdsfæller var nemlig vældige slidere, og dagen var varm. Hans Hansen snakkede imidlertid ikke om noget, før de havde nået fyraften; så sagde han på sin stilfærdige måde: »Ja, nu har jeg da set, at du kan bestille noget.« Den dødtrætte Jørgensen var stolt af det skudsmål.

Samtidig med højskolen overtog Jørgensen en børnefriskole med 6 drenge, og et par år efter lagde han yderligere grunden til et børnehjem, idet han på opfordring tog et par smådrenge i huset. Han vilde forsøge, hvilken af disse tre virksomheder der trivedes bedst, og så sætte alle kræfter ind derpå og opgive de andre. Det skulde dog ende med, at der kom grøde i dem alle tre.

Foreløbig tegnede alt godt. Vinteren 1872—73 var der 29 karle på skolen mod 20 vinteren forud, og den følgende sommer var der 7 piger. Til medlærer havde Jørgensen fået den senere kendte folkemindesamler Jens Kamp. Men så ramtes han af et hårdt slag. Efter 26. maj 1873 at have født en søn

døde Maren Jørgensen 5. juni af barselfeber. 10. juni blev den lille dreng døbt Johannes Kristian, og moderen begravet. I en tale i hjemmet gav Jørgensen sin sorg luft i gribende udtryk, samtidig med at han skildrede sin afdøde hustrus fromhed og elskelighed i de varmeste ord.

Som dagene gik, mildnedes sorgen. Jørgensen søgte glemsel i arbejdet. I et brev af ^{19/11} 1873 til Markus Hansen fortæller han, at der på karleskolen var 0. 30 elever og fuldt hus i børneskolen. »En aftenskole for tjenestekarle 3 aft. om ugen er også overfyldt. Dernæst har vi fået en husflidsforening samt et sognebibliotek rejst.«

Alligevel mærkedes savnet stærkt og affødte vist nogen pirrelighed. En gammel elev har i hvert fald fortalt, at husholdersken, hvem han betegner som en »altid politiserende kvinde«, bestandig omtalte Jørgensen som »en reaktionær højremand og et uomgængeligt menneske«. Samarbejdet med Kamp forløb ikke helt tilfredsstillende, hvorfor denne forlod skolen 1874. Og et par elever blev vist bort på grund af krobesøg og kortspil. Måske har dette vakt nogen misstemning, da folk på Høngegnen som mange andre steder dengang så anderledes på sligt end nu; Høng højskoles oprettelse var mere udslag af en vis national opskræmthed efter 1864 end af en religiøs eller folkelig vækkelse. Sikkert har også omsorgen for den lille moderløse Johannes tynget hårdt på enkemanden.

Det er derfor ikke underligt, at Jørgensen spejdede efter en kvinde, som kunde fylde den tomme plads. 8. og 9. september 1874 deltog han i det store og bevægede vennemøde i Odense, hvor den blandt grundtvigianerne længe ulmende strid om stillingen til det forenede venstre brød ud i lys lue. Det var dog ikke herom, Jørgensen kort efter skrev til sin ven friskolelærer Knud Rasmussen i Sødinge (ved Ringe), men for at få oplysning om en ung pige, som havde deltaget i mødet, og som Jørgensen tænkte sig muligheden af at få til Høng som lærerinde

den følgende sommer. At der bag denne tanke skjulte sig videregående forhåbninger, skulde senere vise sig.

Efter en længere ventetid svarede Knud Rasmussen 5. oktober, at han ikke havde kunnet udfinde, hvem den unge pige var, som Jørgensen havde lagt mærke til ved mødet; men derimod kunde han anbefale en ung jysk bondepige til pladsen; hun opholdt sig for tiden hos ham for at uddanne sig til lærerinde, og hun var efter hans skøn »en af de kaldede«. Dette blev indledning til en brevveksling mellem Jørgensen og Marie Lomholt — eller Lumholt, som hun dengang skrev navnet — der skulde få afgørende betydning for dem begge.

III

MARIE LOMHOLTS BARNDOM OG UNGDOM

Mens Anders Jørgensens slægt fra gammel tid havde levet i egnen mellem Kerteminde, Nyborg og Odense, var Marie Lomholts slægt hjemmehørende i egnen mellem Fredericia, Kolding og Vejle.¹

I Vejlbys sogn nord for Fredericia ligger gården Lomholt, hvorfra slægten stammer. Omkring år 1700 boede der Hans Jensen Lomholt, Maries tip-tipoldefader. Af hans tre sønner hed den mellemste Mads Hansen Lomholt og levede fra 1710 til 1780. 1734 bosatte han sig på en gård i St. Velling, Smidstrup sogn, og året efter ægtede han Birthe Pedersdatter, med hvem han havde ni børn, hvoraf dog et par døde som små. Den fjerdeældste hed Hans Madsen Lomholt, fødtes 1749 og drog som soldat til København, hvor han ægtede Marie Pedersdatter; han døde allerede 1782 og efterlod sin enke med tre sønner i små kår; hun skal have ernæret sig ved at sælge hvedebrød. Efter denne oldemoder blev Marie Lomholt opkaldt. På grund af moderens fattigdom kom den ældste og yngste af sønnerne tilbage til hjemegnen. Den ældste hed Mads Hansen Lomholt og var født 1774; 1803 ægtede han sit søskendebarn Sidsel Sørensdatter og overtog senere hendes fødegård i Tølstруп, Herslev sogn. Mads og Sidsel fik otte børn, hvoraf dog kun seks overlevede forældrene. Der skal fra gammel tid have

¹ Se tavlen bag i bogen.

været en sådan velstand i den gård, at hver af de fire sønner ved skiftet efter moderens død i 1824 — faderen var død året forud — fik 400 rd. i arv, og det var endda midt under den hårde landbrugskrise. De to døtre arvede jo kun halvt mod sønnerne. Den tredjeældste af sønnerne hed Jens Madsen Lomholt; han fødtes $17/8$ 1810, ægtede $29/4$ 1837 Kirsten Olesdatter fra Damkær og bosatte sig i den lille gård Bavnholt på Højen mark ved landevejen fra Vejle til Kolding.

Mødreneslægten stammer fra Skærup sogn. I 1763 overtog Ole Sørensen Quist fra Gaverslund en gård i Damkær, Skærup sogn. Han var gift med Mette Olesdatter, som først døde 1830, 94 år gammel. Hun skal i sin høje alderdom have ytret, at »Vorherre nok havde glemt hende«. Deres søn Ole Olesen (1770—1821) ægtede 1800 Ane Nielsdatter (1777—1857), datter af Niels Madsen i Skærup og dennes første hustru, Kirsten Hansdatter fra St. Velling. Kirsten havde født Niels Madsen otte børn; efter hendes død havde han ægtet Dorthe Knudsdatter, som fødte ham to døtre, af hvilke Kirsten Nielsdatter blev gift med Mads Hansen Ulf, som vistnok 1805 overtog Niels Madsens gård. Ole Olesen og Ane Nielsdatter fik ti børn, hvoraf dog et døde som spædt. Kirsten var den femte i rækken; hun fødtes $3/8$ 1808 og tjente efter sin konfirmation i femten år hos Mads Ulf.

Dengang blev tyendet længe på samme sted; en af Kirstens yngre søstre tjente 22 år i samme gård, en anden 25, og så blev de endda gift begge to bagefter. Kirsten var imidlertid ikke blot stadig, men også dygtig, hvorfor hendes husbond satte megen pris på hende. Da hun havde været i gården i syv år, hændte det engang, medens folkene var på markarbejde, at en af dem fortalte, at en anden gårdmand der i byen, Søren Pedersen Lomholt, havde mjød i sin kælder for 200 daler. »Uha,« sagde Kirsten, »så manne peng' får a alle, om a så tjener her i syv år te.« Men så tilbød Mads

Ulf, at hvis hun vilde blive hos ham de syv år til, skulde hun få 200 daler i løn. Og sådan blev det. Ja, da hun efter endnu 8 års forløb ægtede Jens Lomholt, gjorde Mads Ulf oven i købet hendes bryllup, og det var så stort, at brudefølget til kirken talte 32 vogne foruden forriderne.¹

Bavnholt, hvori de unge folk flyttede ind, havde kun to små længer og 16 td. land middelgod jord; men så kostede den heller ikke mere end 1100 rd. med 700 rds. udbetaling. Af disse penge havde han som tidligere nævnt de 400, mens hun mødte med 300, skønt hendes arvepart hjemmefra kun havde været 50 rd. Og derhos medbragte hun et godt udstyr; hun skal således have haft hele tyve kjoler, som hun selv havde spundet, vævet og syet; men så fik hun heller ikke flere kjoler i sin levetid.

Det var i det hele en god hustru, Jens Lomholt havde fundet sig. Hun var legemlig stærk, flittig, dygtig og nøjsom. Naturligvis passede hun huset og forarbejdede ulden og hørren. Hun havde en rok med to tene, så at hun samtidig kunde spinde to tråde, en med hver hånd, og engang fik hun præmie for fint hørlærred. Men tillige udførte hun meget udendørs arbejde, da hendes mand ikke var stærk; han led af astma og lå i den senere del af sit liv ikke sjældent til sengs. Som regel holdt de ingen karl, men til tærskningen måtte de have daglejer, da Jens Lomholt ikke kunde tåle det arbejde.

Hustruens slid blev så meget større, som der efterhånden kom seks børn. ³/₇ 1838 fødtes en søn, der fik navnet Mads Jensen Lomholt; senere fulgte Kirsten, Ole Damkær, Sidsel,

¹ Marie Lomholt var slægtkær og huskede så godt, at hun som gammel kunde berette en stor del af, hvad her er fortalt eller skal fortælles om slægten og barndomshjemmet. Om sine senere oplevelser var hun derimod ret fåmælt — i modsætning til Anders Jørgensen. Hendes beretning er især udfyldt ved hjælp af hendes ældste broders, lærer Mads Jensen Lomholts »Slægts- og livserindringer«.

Anc og Mette Marie. Da døtrene var i overtal i denne børneflokk, opkaldtes foruden de fire bedsteforældre tre af oldemødrene (jfr. s. 10). Rimeligvis har dog Kirsten fået navn både efter oldemoderen Kirsten Hansdatter og bedstemoderens halvsøster Kirsten Nielsdatter; hende og hendes mand, Mads Ulf, skyldte Kirsten Olesdatter jo stor tak.

Mens børnene var små, havde moderen en pige til hjælp; senere måtte døtrene tage fat. Trods mandens svagelighed arbejdede ægteparret gården sådan op, at de inden mange år kunde købe endnu 10 td. land ind til ejendommen.

Alligevel var Kirsten Olesdatters flid og dygtighed ikke hendes bedste medgift; hun ejede sjælelige anlæg, som fik stor betydning for hendes mand og børn. Mens hun som ung pige tjente i Skærup, kunde hun, når hun en sommeraften stod oppe på bakken bag gården og så ud over den skønne egn, føle en usigelig længsel i sit hjerte. Denne længsel slog hendes mand i møde som stærk og trofast kærlighed, men den søgte også op imod Gud. Der fandtes ikke synderlig kristeligt liv på den egn i de dage, men så meget havde Kirsten dog lært, at hun søgte næring for sin sjæl ved at læse i bibelen og synge Kingos og Brorsons salmer. Hendes kristendomsopfattelse var, især i hendes yngre år, tung og mørk, men tillige ægte og inderlig; hun kunde under bagningen, når ilden knitrede i ovnen, fortælle sine børn, hvor skrækkeligt det måtte være at gå fortabt og komme til at brænde i Helvedes luer til evig tid; men hun kunde også vise dem hjertevejen til Gud, som da hendes ældste søn på sin konfirmationsdag stod på kirkegulvet og efter at have sagt ja til pagtens ord mødte sin moders blik og så, at hendes øjne stod fulde af tårer og udtrykte den inderligste kærlighed og bøn. Han skriver: »Da oprandt for mig et øjeblik, som jeg håber til Gud aldrig at skulle glemme.«

I den første tid delte hendes mand ikke hendes livssyn. Men da han holdt af sin hustru, lod han hende indrette hjemlivet,

som hun vilde. Hun indførte den skik, at børnene fremsagde bordbøn før måltidet; søndag morgen holdtes morgenandagt, og søndag eftermiddag læste manden en prædiken for hustru og børn. Efterhånden droges også Jens Lomholt ind i de »hellices« kres; så fulgte han sin hustru til gudelige forsamlinger eller til gudstjeneste hos sådanne præster i omegnen, som kunde tale dem til hjerte; undertiden var de også med til møder hos Peter Larsen, Dons, mens han var pietistisk sindet.

Efterhånden mildnedes dog hendes livssyn, ikke mindst under påvirkning af hendes ældste søn, der som elev på Jelling seminarium af forstander Svendsen blev draget over i grundtvigsk retning. Og Marie, det yngste barn, mindedes derfor mest det dybe og inderlige i moderens kristenliv, om end hun også havde fået indtryk af det tunge og mørke. Hun skriver: »For moder var det umuligt at lade være at tale med sine børn om Vorherre. Når hun sad ved sin rok, sang hun gerne salmer og havde salmebogen liggende opslået på bordet, når hun ikke kunde huske dem udenad. Hos mig fandt hun tidlig et villigt øre for alt sådant, og når hun bad mig om at læse højt for hende, gjorde jeg det gerne. Særlig lod hun mig læse af det gamle testamente, men var dog så fornuftig, at hun valgte steder, hvor der kunde være noget for barnets fantasi, f. eks. om Ruth og Boas, om jøderne, der sad ved Babylons floder og græd for Jerusalem o. lign. Ja, moder var usigelig god. Jeg elskede hende, så alt fra hende var som et evangelium for mig. Hun sagde så tidt, at det var hendes højeste ønske på dommens dag at stå sammen med os ved Vorherres højre side og kunne sige: Her er jeg og alle de, du har givet mig.«

Men hvor from og kærlig en moder Kirsten end var, glemte hun dog ikke, at »ave og ast gør frelst og fast«. Herom fortæller datteren således: »Der var bestemthed i mit hjem; vi børn fik straf for vistnok enhver forseelse. Jeg kan huske engang, hvor vi var gået med en pige, der havde besøgt os.

Det havde vi lov til, men vi måtte kun gå med til et bestemt sted for at kunne være hjemme til den fastsatte tid. Vi kom imidlertid meget for sent og skulde have straf; det var altid ris, vi fik. Men moder straffede aldrig i vrede, og jeg husker så godt, at hun stod med riset og sagde næsten med tårer i øjnene: »Gud ved, hvor gerne jeg vilde lade være, men jeg kan jo ikke.« De ord tog brodden af straffen.«

I dette på gods fattige, men på gudsfrygt og kærlighed rige hjem fødtes Marie Lomholt ^{29/a} 1850 ved titiden om aftenen. Hendes ældste broder har fortalt således herom: »Fader kom hjem henad aften; han havde været ude at køre grus på landevejen, som jo løber lige forbi vort hjem. Det var koldt; vinden havde rejste sig en del hen ved den tid, fader kom hjem. Han stod og lagde dækkener på hestene, efter at han havde fået dem ind i stalden og givet dem et foder. Jeg stod nede bag hestene. Moder kom under dette ud gennem en dør, som førte fra beboelseslejligheden lige ud i stalden. Hun sagde: »Ja, du kommer vist til at tage af sted igen, Jens.« Faders svar mindes jeg ikke. Jeg var jo henad tolv år og havde nok en anelse om, hvad der forestod; jeg blev vistnok sendt i byen med anmodning til en nabokone om at komme op til moder. Nattens begivenheder mindes jeg slet ikke, men jeg mindes klart, at da jeg næste morgen — en søndag — åbnede døren ind til dagligstuen, faldt mine øjne øjeblikkelig på en stor snedrive, 2 a 3 alen høj, ude i gården. Det havde sneet ganske voldsomt om natten, og jeg tror sikkert, jeg hørte, at fader havde væltet to gange med jordemoderen i snedriverne. Jordemoderen boede i nabosognet Jerlev, vel omtrent $\frac{3}{4}$ mil borte. I sengen hos moder fandt jeg en lille pige, som i sine første leveår var sin broder Mads's særlige kæledægge.«

Den lille pige blev døbt Mette Marie efter to af sine oldemødre; for resten havde en moster til hende samme navn. Af de to navne har moderen vistnok syntes bedst om Marie, ti

det blev barnets kendingsnavn; Mette brugtes aldrig. Moderen skal have forhørt sig om Marie Pedersdatter hos en mand, der som soldat havde lært hende at kende, og fået den besked, at hun havde været en pæn og rar kone. Mette Olesdatter skal derimod have været hård og herskesyg.

Som den lille Marie blev sin ældste broders kæledægge, sådan blev hun også sin moders. Hun havde fra sine barneår i den lille, fredelige udflyttergård kun lyse og gode minder. Som allerede nævnt søgte moderen tidligt at påvirke hende i kristelig retning, men dels tog hun nu mindre tungt herpå, dels var den lille pige meget modtagelig i den henseende og følte ikke moderens påvirkning som noget tryk. Hun lignede vist i det hele sin moder meget af sind; som denne havde hun sans for naturen, elskede blomster, nænnede knap at plukke dem; hun så ved aftenstid mod den synkende sol og drømte om, hvor meget smukt derude måtte findes; og havde familien været i besøg hos slægt eller venner og kørte hjem en stille sommeraften, var det dejligt at ligge i vognen og stirre op mod de blinkende stjerner.

Hun huskede højtidsstemningen en juleaften, da hun var i færd med at feje stenbroen uden for køkkendøren, og juleklokkerne pludselig begyndte at kime festen ind. Hun huskede, hvordan hun legede med sin eneste fremmede legekammerat, en lille pige; de lavede terrasser i en gammel grøftvold og tilplantede dem med blomster; sporene deraf var endnu at se, da hun var blevet voksen.¹ Hun huskede, da mormoderen sid-

¹ Som dette træk viser, nærede moderen på den tid ingen betænkelighed ved, at hendes børn legede. Tidligere havde hun ikke været glad derved. En nabokone, en af de strenge pietister, fortalte sine børn, at hun kunde se det hjemmefra, hvis de legede i skolen; i hjemmet kunde hun jo personlig hindre dem deri. Når Marie kom i besøg der, plejede konen at give hende et gudeligt skrift at læse i. Men engang, da Marie kom derhen, var børnene ene hjemme, og da fløj og for de over bord og bænke.

ste gang var i besøg (hun døde 1857, 80 år gammel); da den livlige, rare kone skulde vandre hjemad, fulgte børnene hende på vej, mens storken knebrede på naboens tag. Omtrent ved samme tid var Marie engang i besøg hos sin moster Hanne, der var gift med Lauge Diksen i Stenderup, Øster Lindet sogn, i Sønderjylland; da tog den skælmske moster søsterdatteren og satte hende i en armstol, idet hun sagde: »Lidt got ska man hywt sæt', men sjælden se te'et!« En anden gang var de yngste søskende kørende med forældrene til Jelling, hvor broder Mads var elev på seminariet. Det var en søndag, og forældrene vilde i kirke; men da de nåede dertil, var gudstjenesten begyndt. De gik dog ind, mens børnene blev i våbenhuset. Da så salmesangen med orgelledsagelse begyndte efter prædikenen, syntes Marie, at himmeltoner klang ud til hende gennem den lukkede dør; det var, som våbenhusets loft løftede sig, og der blev så lyst omkring hende.

I særlig glans stod i hendes erindring søndagmorgenerne, når der holdtes andagt i den lille stue, mens solen tittede ind gennem ruderne. Og hermed forbandt sig et minde, som på én gang viser hjemmets hygge og familiens nøjsomhed. Lækkerier, som kostede penge, kendte børnene ikke til; men når moderen bagte, kunde Marie og den halvtredje år ældre søster Ane få lov at bage en »skrabbage«, som de gemte til søndag morgen. Når kaffen så skulde drikkes, gik de to småpiger ud i spisekamret, skar kagen ud, smurte smør eller sirup derpå og bød glade og stolte rundt til de tilstedeværende.

Så kom den tid, da Marie skulde begynde sin skolegang. Hun havde tidlig lært at læse, kunde læse flydende højt i seksårsalderen. Undervisningen var tarvelig; børnene skulde remse deres lektier op, det var næsten det hele. Da Marie var letnem, følte hun dog ikke skolegangen som en plage. Anderledes var det med søsteren Ane; hun var tungnem og fik ofte straf i skolen, fordi hun ikke kunde sin lektie, skønt hun læste så

længe paa den om aftenen, at hun til sidst ikke kunde læse den indenad. For Marie var det alligevel en stor lykke, at hun ved tiårsalderen kom i en anden og bedre skole.

1859 havde hendes broder Mads fået kald som andenlærer i Nørre Broby i Sydfyn og holdt bryllup. Året efter blev han enelærer i Vøjstrup, Nr. Broby sogn, en stilling, som han beklædte i halvtredsindstyve år. Det var en gammel tanke hos ham, at når han blev lærer og fik eget hjem, skulde hans yngste søster bo og gå i skole hos ham. Og sådan blev det. I påsken 1860 blev søsteren Sidsel konfirmeret; ved den lejlighed var Mads og hans kone hjemme, og da de rejste tilbage, fulgte Marie med.

For Marie var afskeden fra hjemmet forholdsvist let; hun fulgte jo bare sin kære, store broder ud i den vide, lokkende verden. Anderledes svært var det for moderen. Som voksen hørte Marie sin faster Sidsel i Alminde fortælle, at hun kort efter Maries afrejse havde spurgt broderen, om det ikke var svært for hans kone at undvære sin lille pige. Så havde han svaret, at han for sin kones skyld vilde ønske, at Marie var hjemme igen; og da han sagde det, stod tårerne ham i øjnene. »Dette sidste sagde meget for mig,« tilføjede Marie Jørgensen, da hun som gammel fortalte herom, »for fader havde ikke let til tårer«.

Nu begyndte der en »forundringstid« for den lille tiårspige. Alting var nyt og anderledes, om det så var sproget; kammeraterne i skolen var fremmede; hun havde i begyndelsen svært ved at finde sig til rette. Men efterhånden kom det, og da hun først havde levet sig ind i de nye forhold, blev skolegangen hos broderen hende til stor glæde. »Sangen, historien, både bibel- og Danmarkshistorien, at få alt dette fortalt, hvor var det vidunderligt. Der åbnede sig for mig en helt ny verden, som efterhånden delvis erstattede mig hjemmets inderlige varme.«

Broderen fortæller om hende, at hun var ikke så lidt drømmende, hvorfor hans hustru somme tider var noget misfornøjet t. eks. med hendes syning. Broderkonen havde i sin ungdom været sy pige og var derfor måske lidt kritisk netop på det område; men Marie har sikkert haft godt af at komme under kritisk tugt, og hvad syningen angår, blev hun med tiden meget dygtig dertil som til alt andet håndarbejde.

Samme år som Marie kom til Vøjstrup, udnævntes hidtilværende stiftsprovst i Ribe C. F. Balslev, bibelhistoriens og lærebogens kendte forfatter, til præst i Nr. Broby, hvor han forblev, til han i 1867 blev biskop i Ribe. Det var altså ham, der førte tilsynet med undervisningen i Vøjstrup skole i de år, Marie var elev der, ligesom det også var ham, der konfirmerede hende søndag efter påske 1864. Denne venlige og kloge præst vandt den unge lærers taknemlige hengivenhed; skønt i det hele gammeldags og ingenlunde grundtvigianer lærte præsten nemlig at sætte pris på lærerens måde at undervise på, også i kristendomskundskab; han forlangte ikke sine lærebøger lært udenad, fandt sig tværtimod godt i, at børnene ved overhøringen gengav de bibelske fortællinger i deres eget sprog. Marie skulde således engang ved en eksamen fortælle, hvordan Esau solgte Jakob sin førstefødselsret for et måltid linser. Nu havde broderen forklaret børnene det dunkle begreb linser ved at sige, at det var noget, der lignede rødgrød, og Marie fortalte så frejdigt, at Esau solgte sin førstefødselsret for en tallerken rødgrød. Balslev studsede, men da Lomholt havde forklaret sammenhængen, fandt han intet at kritisere derved. Under konfirmationsforberedelsen blev der ikke talt om lærebogen; derimod vilde Balslev gerne, at børnene kunde genfortælle Jesu lignelser med bibelens ord.

Marie fattede som sin broder hengivenhed for den rare præst, hvad der igen affødte interesse for hele den vidtforgreneede balslevske slægt, som hun havde ganske god rede på. Det var

hende derfor en glæde et par måneder før sin død at få foræret »Stamtavle over Hårslevgrenen af familien Balslev«; det blev en af de sidste bøger, hun læste i.

Under dette og senere ophold i Vøjstrup og det nærliggende Vejle fik Marie uforglemmelige minder og knyttede venskabsbånd, der holdt livet igennem. Hun fik som et andet hjem i Sydfyn.

Egentlig skulde hun være rejst hjem straks efter konfirmationen, men dette forbød krigen. Dennes hovedbegivenheder til lands foregik jo i Sønderjylland, men også egnen mellem Kolding og Vejle berørtes stærkt deraf. Det var således på landevejen knap 200 m syd for Bavnholt, at Niels Kjeldsen fandt sin død ²⁸/₂ 1864. Maries broder Ole, der på den tid opholdt sig i hjemmet, hørte det skud, som dræbte ham, og så senere på dagen blodpletter der, hvor han var faldet af hesten.

Marie kom først hjem til Højen i oktober 1864 og var så hjemme til december 1865. Desværre har hun ikke fortalt ret meget om dette år, det sidste, hun tilbragte i sit hjem; men der har sikkert været meget gammelt at opfriske og meget nyt at tage rede på både for forældrene, der fik deres datter tilbage, efter at hun havde været borte i fire for hende så indholdsrige og betydningsfulde år, og for datteren, der genså forældrene og hjemmet med så at sige nye øjne. Dertil kom de store begivenheder i folkets historie i dette år: fredsslutningen med afståelsen af Sønderjylland, hvor moster Hanne boede, den begyndende grundlovskamp m. m. Marie havde en onkel Hans Skov (gift med hendes farbroder Sørenns enke), der var i Kolding, da Christen Berg ³⁰/₁ 1865 blev valgt første gang. Han fortalte, hvordan Berg havde en lille bog, hvori han skrev op, hvad urigtigt hans modkandidater sagde, og når han så fik ordet, gav han dem svar på tiltale.

Fra december 1865 til november 1866 tjente Marie på en gård i Klattrup, Smidstrup sogn. Der befandt hun sig ikke

godt. Så kom hun til sin faster Sidsel i Alminde, hvor hun blev til ind i oktober 1868. Fasteren var født 1818 og var af natur både god, opvakt og dygtig; men livet havde taget ret ublidt på hende. Hendes første mand, en skikkelig slider, var efter tolv års barnløst ægteskab omkommet ved et ulykkestilfælde. Så ægtede hun Christoffer Olesen, en stiv pietist og løjerlig mand. Med ham fik hun en søn, der kun levede et par år. Fasteren, som da var nær ved de halvhundrede, sørgede meget over sønnen; hun havde endnu, da broderdatteren kom dertil, hans lille hat hængende og nænnede ikke at skille sig af med den.

Da Jens Lomholt kørte sin datter til Alminde, fortalte han, at Sidsel og Christoffer havde talt om at tage hende i barns sted. »Men,« tilføjede han på sin betænksomme måde, »det tror a nu et' å.« Og det viste sig, at han havde tænkt rigtigt. Hos fasterens mand og hans meningsfæller mødte den unge pige en snæversynet og snæverhertet pietisme så forskellig fra det grundtvigske livssyn, hun hos broderen havde tilegnet sig, at hun måtte sætte sig til modværge. Engang kom der således i besøg en ung, selvglad person, som vandrede rundt på egen hånd og »missionerede«. Han havde været ovre på Middelfartegnen og sad nu og fortalte, hvordan »Djævelen havde holdt møde i Asperup«. Djævelen var i dette tilfælde vistnok Schrøder eller en anden Askovlærer. Marie blev så harmfuld, at hun gav vedkommende det glatte lag og forlod stuen. Slige sammenstød gjorde det umuligt for hende at føle sig hjemme hos fasteren, hvor godt hun end i mange henseender syntes om hende.¹

Mens Marie var i Alminde, døde hendes fader. Hun har herom fortalt således: »Somren 1868 var meget tør, og hjemme

¹ Efter Christoffer Olesens død levede fasteren endnu temmelig længe (døde først 1906) og lærte da under påvirkning af præsterne L. Wagner og A. Hey at se lysere på livet.

Høng højskole o. 1885 (set fra øst).

Fra venstre Harrekildes hus (med udhus). Sydenden af gymnastiksalen.
Hovedbygningen. Tilbygningen 1874.

Marie Lomholt 1874.

Anders Jørgensen med familie 1887.

fik de indhøstet allerede 11. august. Den dag var jeg hjemme i besøg og hjalp dem. Dagen efter kom jeg til at køre tilbage til Alminde med lærer Kragh, Højen. Fader kom ind og sagde, at jeg kunde køre med der; jeg skyndte mig ud til vognen, så at jeg ikke fik sagt rigtig farvel til fader, og det var sidste gang, jeg så ham; han var forpustet af at skynde sig ind efter mig. 31. august døde han. En af Kraghs sønner kom for at fortælle mig det. Det buste lige ud af ham: »A sku sæj fra din mor, om du et' vild' kom hjem; din far er død.« Jeg fulgte med ham og græd hele vejen. Da jeg nåede hjem, sagde moder: »Du må et' græd, Marie, for far fik så en skøn død. A er vis å, han har'et så godt.« Han havde ligget og set så svag ud, og moder havde bøjet sig ned over ham og sagt: »Du er så underlig, Jens. A er ræd, du dør fra mæ.« Han svarede roligt: »Nå, det blyver val et' endnu.« Men så tog han med begge hænder fast om hendes hoved og sagde: »Å, du er mi bedst ven.« Og så døde han så let. Der var sådan en høj stemning over moder efter faders død og i dagene omkring begravelsen; hun kunde således slet ikke have noget med tilberedelserne at gøre.«

I oktober 1868 forlod Marie Alminde og tog for anden gang ophold hos broderen i Vøjstrup, hvor hun forblev til maj 1870. Her var nu kommet fem børn til huse, som fasteren altid kom godt ud af det med. Og da der desuden hørte et lille landbrug til skolen, var der nok at gøre for hende. Men tiden gik ikke alene med arbejde. De unge lærerfolk i Vøjstrup levede med i det stærke grundtvigske liv i Sydfyn i de dage; de tog, når tid og lejlighed tillod det, til Ryslinge for at høre Birkedal; Lomholt deltog gerne i Kolds skolemøder i Dalum, ligesom han var virksom for at få afholdt møder med grundtvigske talere i Vøjstrup skole eller andetsteds i egnen. I alt dette levede Marie med efter evne.

En god ven og åndsfrænde havde Lomholt i Jesper Jensen, der 1858 var blevet lærer i Vejle, et nabosogn til Nr. Broby.

Jensen var på den tid fremmed for den grundtvigske bevægelse, men blev snart draget ind deri, til dels ved Lomholts påvirkning. Han blev stærkt grebet af Birkedals forkyndelse og sluttede sig så nær til Ryslingeekresen, at han ved en barndåb der stod fadder, inden menigheden endnu havde fået officiel anerkendelse. I den anledning blev der klaget til biskoppen over ham, og provst Balslev henstillede til ham at afholde sig fra frimenigheden, hvad Jensen imidlertid nægtede. Under påvirkning af Morten Eskesen og Kold blev han en varm ven af friskolen, som han på et skolemøde i Odense forsvarede så stærkt, at en forarget modstander vilde have ham smidt ud. Også den folkelige bevægelse blev han draget ind i. Desværre var Jensen ret svagelig den sidste halve snes år af sit liv og blev knap 38 år gammel. Ved hans begravelse $\frac{4}{7}$ 1874 sagde Birkedal om ham, at han vel ikke var et hoved højere end alt folket, men til gengæld et hjerte dybere end de fleste.

I mange år var Jensen ungkarl; først 1868 giftede han sig. I 6½ år havde Marie Lomholts ældste søster, Kirsten, været hans husholderske. Hun blev kristelig vakt under sit ophold i Vejle skole. Da Jensen giftede sig, afløstes Kirsten af søsteren Ane. Pladsen var imidlertid for streng for hende, som var svagelig; skolelodden lå således en kilometer borte, og hun kunde ikke godt tåle at gå den vej frem og tilbage, når hun skulde malke eller flytte kørne. Desuden vilde hun på højskole sommeren 1870, hvorfor Marie til maj overtog pladsen, hvori hun blev til november 1871.

Sit ophold i Vejle skole mindedes Marie altid med stor taknemlighed. Den milde, alvorlige Jensen fik stor indflydelse på hende. Engang legede hun sammen med en del andre unge, som var samlet i skolen. Rimeligvis har legen været lidt voldsom, måske også lidt kåd. Da kom Marie til at stå ansigt til ansigt med Jensen; han så mildt på hende og sagde stille: »Du har sådan en god moder, Marie; se til, at du kan komme til

at ligne hende.« Ordene gik den unge pige til hjerte; hun forstod både den advarsel og det ønske, de rummede, og hun glemte dem aldrig.

Mens Marie tjente hos Jensen, stod søsteren Kirstens bryllup der. Hun blev gift med snedker Jens Bech, der bosatte sig i Gestelev (ved Ringe) og blev en anset mand på sin egn. Ved brylluppet talte Birkedal ud fra Arvesens dengang nye sang »Fremad er verdens vilde røst«. Marie hørte ikke talen, da hun gik for borde; men sangen blev hende kendt og kær ved den lejlighed og blev ved at klinge i hende, da hun snart efter rejste fra Vejle til Dons nord for Kolding, hvor hun havde fået plads hos den kendte gårdmand og lægprædikant Peter Larsen (Skræppenborg).

Det var en stor forandring at komme fra den milde, stille Jensen til den barske, buldrende Peter Larsen. Han var dengang 69 år, men årene havde hverken dæmpet eller afslebet hans væsen. Engang da Marie med flere af gårdens folk skulde med ham i kirke og allerede var kommet på vognen, fik Peter Larsen øje på en tøjrose, der var anbragt på hendes hat. Uden at mæle et ord gik han hen og rev den af. Han hadede pynt.

Peter Larsen krævede meget af sine folk og tålte ikke modsigelse; hvad de blev sat til, skulde de gøre uden at mukke. Engang i høsttiden befalede han Marie at køre et læs hø hjem fra engen. Kørselen skulde gå ad en smal markvej med sving og overkørseler, og hestene var unge og vælige; men hun turde ikke sige nej og kom da også lykkeligt hjem med læsset. En anden gang kørte de hjem fra et møde. Det var mørk aften; Peter Larsen var selv kusk og havde Marie i agestolen ved siden af sig. Så blev han søvrig og gav uden videre tømmerne til hende, mens han selv satte sig til at sove.

Den værste prøve, hun blev sat på, var dog følgende: Som allerede nævnt havde hun nylig lært sangen »Fremad er ver-

dens vilde røst«, da hun kom til Dons. Peter Larsen hørte hende synge den under arbejdet i køkkenen og bryggers og syntes så godt derom, at han af og til, når han hvilede efter middagen i sovekammeret ved siden af køkkenet, åbnede døren derud på klem for bedre at kunne høre. Første søndag i advent 1871 var der møde i gården, hvor pastor Wagner talte. Efter talen lod Peter Larsen så Marie hente ind i storstuen og bad hende synge denne sang for gæsterne, og skønt hun mindst af alt følte lyst eller evne til at optræde som solosangerinde, måtte hun til det. Nogle af de tilstedeværende, der kendte sangen og havde ondt af den forlegne pige, begyndte at synge med, men blev barsk tysset ned af Peter Larsen; det var netop hans mening, at Marie skulde synge alene.

Marie lærte mejeri der på gården, men arbejdet med at løfte de tunge mælkespande havde nær ødelagt hendes arme. Måske var det af den grund, at hun rejste derfra ^{9/10} 1872, Peter Larsens halvfjerdsårs fødselsdag. Da lå han syg, og han døde knap tre måneder senere.

Ved novemberstid 1872 rejste Marie til Løvel nord for Viborg, hvor hun var husholderske et år for en lærer Hedeager. Han var en halvgammel enkemand, der undrede sig over den unge piges »noget højtflyvende tanker og syner«, som han udtrykte sig i et brev til hendes broder i Vøjstrup. Hun på sin side følte sig sat på smalkost deroppe efter de fire åndeligt rige år i Vøjstrup, Vejle og Dons, og så levede hun i minderne om det, der havde været, og i længsel mod det, som dog vel måtte komme.

Der findes nogle digte fra denne tid, hvori hun har søgt at udtrykke alt dette. At de ikke tilfredsstillede hende, viser begyndelseslinjerne i et af dem:

Hvorfor fandt jeg aldrig tonen,
som udtolke kan mit savn?

Trods al ufuldkommenhed giver de dog så godt et indblik i hendes sjæleliv, at et par skal medtages her.

En stemning.

Jeg er intet, en stakkels dåre,
der Gud ej takker for, hvad han gav.
Mit liv er en higende længselståre,
der falder og svinder i tidens hav.

Stands, skjulte higen! Du volder mig smerte,
din afmagt har du jo prøvet alt.
Stands, stærke slag fra det trykte hjerte,
du bruste højt, men ak! dybt du faldt.

O, Fader, se til dit barn, som sukker
og knæler i ydmyghed for dig ned.
O, giv mig kraften, der ene slukker
den ild, der fortærer mit hjertes fred.

Dog først vil jeg bede dig: lær mig at smile,
når nogen miskender mit hjertes hu.
I tilflugt til dig har jeg altid hvile,
hos dig kan jeg stille og frit græde ud.

Fra Jyllands hede.

Ud i det fri! Her er så tungt,
så kvalmt! Jeg kan ej ånde.
I smålighedens travle dont
så hårdt sig hjertet vander.

Ud i det fri! På tankens vej
jeg drages mod det høje.
Bort alt, hvad ej kan følge mig!
Det lysner for mit øje.

O, se dog til de blomster små!
Dugperlen bladet bærer,
mens højt mod himlen lyseblå
sig lærken muntert hæver.

Og bag de mørke bakker hist
sig rolig slynger fjorden
forbi den nøgne bakkeskrænt
og kirken hist ved skoven.

Du skønne plet, du blev mig kær,
her dvæler jeg så gerne.
På lyse drømmevinger her
min længsel mildt bortbæres.

Kærminder da fra svundne tid
i krans sig yndigt væver,
med fremtidshåbets rose rød
de stille sjælen hæver.

Lysalfer lig de vinker hjem,
mit indre blik dem følger.
Forløst sig sukket trænger frem,
da stilles stormens bølger.

Og varmen smelter hånden is;
hvert bånd, som hjertet binder,
sig løser op så mildt og blidt,
mens vemodståren rinder.

Men gennem tåren trænger stærk
sollyset fra det høje;
jeg skuer klart dit frelserværk,
Gudfader i det høje.

Da klares op det mørke blik,
 det bitre må bortsvinde;
 med frejdigt mod til hverdagspligt
 jeg friske kræfter vinder.

Tak for hver stund, o Fader god,
 din kærlighed mig hæver;
 den styrker troens svage fod
 og frem mod målet bærer.

For øvrigt fandt Marie også lyse sider ved forholdene i Løvel; hun talte på sine gamle dage med glæde om den smukke natur og adskillige venner deroppe og spurgte interesseret til gamle bekendte, når der traf at komme elever til Høng fra den egn.

Vinteren 1873—74 tilbragte hun på herregården Christiansminde syd for Horsens fjord. En bekendt af hende havde haft pladsen, men skulde rejse og fik så Marie til afløser. Hendes arbejde var at passe børnene og sy, og skønt hun følte sig lidt trykket af det fine væsen, som hun her for første gang kom på nært hold, fandt hun sig dog ganske godt til rette.

Somren 1874 var hun elev på Kolds højskole i Dalum. Egentlig vilde hun hellere have været til Askov eller Testrup; Kold var jo død i 1870, hvad der naturligvis havde berøvet Dalum en stor del af dens tiltrækningskraft. Men skolens gamle venner, deriblandt lærer Lomholt, støttede den efter evne, og da han indmeldte sin søster der, lod hun det stå ved magt. At hun var glad for sin skoletid, viser et brev til moderen, skrevet ved afrejsen 1. august; men det viser også, at glæden lige så meget skyldtes udsigten til at komme »til en gerning nu, jeg bliver glad ved. O, kære moder, hvor det er skønt at blive glad.« Som ældre mente Marie dog, at

hun havde haft for ringe udbytte af sit højskoleophold; hun havde vel forud levet så stærkt med i grundtvigske krese, at skolen vanskeligt kunde give hende noget nyt. Marie Le-bæk, forstanderens hustru og Kolds søster, havde da også engang i en samtale indrømmet, at hun godt kunde se, at skolen gav eleverne for lidt.

Mens Marie var i Dalum, døde lærer Jensen i Vejle. Hun var med til hans begravelse, og i en slags »poesibog« har hun afskrevet et mindedigt om ham af J. P. Lillesø, hvori det hedder:

For de mange barnesjæle,
som har lyttet til hans røst,
er hans skønne eftermæle
fuldt af liv og salig trøst.

I flere år havde Marie ønsket at blive lærerinde for børn. Af naturen var hun en børneven, og minderne fra hendes egen skolegang hos broderen og indtrykkene fra Vejle havde vel så gjort resten. Det var udsigten til at få dette ønske opfyldt, hun — uden at nævne det rentud — jublede over i brevet til moderen. Hun skulde nemlig fra Dalum rejse til Sødinge friskole for der i tiden fra august til november at forberede sig til lærerindegerningen. Knud Rasmussen tog dengang unge mennesker i huset halvt som tjenestefolk og halvt for at give dem en sådan uddannelse. Marie var her sammen med Hans Stampe fra Landsgrav ved Slagelse, der senere gennem mange år var friskolelærer i Kyringe nordvest for Ringsted. En af hans skolepiger blev senere Maries svigerdatter. Blandt Knud Rasmussens daværende elever var også den senere landskendte politiker J. C. Christensen.

IV

MARIE JØRGENSEN — TRANGE ÅR HUSMANDSSAGEN

Som tidligere nævnt havde Knud Rasmussen 5. oktober besvaret Jørgensens første brev. Allerede 7. oktober gik der nyt brev fra Høng til Sødinge. Jørgensen mente af vennens udtryk »en af de kaldede« at forstå, at vedkommende var »en ægte kristelig og kærlig pige«. Han sendte et billede af skolen og sig selv, nævnte, at han havde en lille moderløs søn på 16 måneder og skrev for øvrigt sådan, at Marie kunde læse mellem linjerne, at han mere søgte en hustru end en lærerindè. Til slut bad han da også om hendes billede.

Hun svarede først 15. oktober og da ret forbeholdent, betonedede, at »jeg er en bondepige, der kun er vant til jævn bondeskik, og jeg kan ikke godt være med til andet«. Billede sendte hun ikke.

Atter skrev han omgående (17. oktober), bad på ny om hendes billede og udtalte sin tro på, at »vi står hinanden nær i opfattelse og livsmål«, og at derfor »Deres samliv med os alle i skole og hus vil med Guds hjælp blive til velsignelse«.

Heller ikke dette brev virkede helt tiltalende på hende, og foreløbig svarede hun ikke derpå. 26. oktober hentede broderen i lejet køretøj hende hjem til Vøjstrup skole, hvor hun i vinterens løb yderligere skulde uddanne sig til lærerindegerningen. Under kørselen kom kusken og Lomholt til

at tale om, hvor dygtig en børnelærer Knud Rasmussen var, og kusken sagde så, at han kun kendte én mand, der i den henseende kunde måle sig med Knud, ja måske endog var hans mester. På Lomholts spørgsmål, hvem det var, svarede han, at vedkommende hed Anders Jørgensen og havde været lærer ved Holsteinsminde børnehjem og Hindholm højskole syd for Slagelse — derfra kendte han ham — men nu nok havde overtaget Høng højskole nord for Slagelse. Og han fortalte så forskellige småtræk om Anders Jørgensen som børnelærer og opdrager. Dette sad den unge pige og hørte på, mens hun så op mod de blinkende stjerner. Næste dag talte hun med broderen om sagen; nu vilde hun godt have pladsen, hvis det ikke var for sent. Han mente, at de kunde jo da prøve, og så skrev de samme dag begge to. Hun sendte også et billede, men vilde ikke sende det kønneste, hun havde.

2. november svarede Jørgensen med at foreslå, at hun foreløbig tog pladsen fra maj til august 1875 mod frit ophold og en løn af 5 rd. månedlig. Billedet bad han om at måtte beholde, »uagtet det nok er lavet af en fuser — —. Gud lægge så sin rige velsignelse til, at det må blive os alle til sand glæde«.

Dette tilbud modtog Marie, og lørdag ²⁴/₄ 1875 rejste hun fra Vøjstrup til Sjælland. I et brev af 6. maj (Kristi himmelfartsdag) fortalte hun broderen om rejsen. Over Storebælt havde hun siddet og talt med N. J. Termansen. »Hvor det dog er en yndig mand! Havde vi blot mange af den slags.« I Slagelse gjorde hun ophold, besøgte bl. a. Hans Stampe i Landsgrav og var ude på Hvilehøj og så Hellig Anders's kors. Først mandag aften nåede hun Høng.¹ »Hvad indtræk jeg fik her straks ja det kan jeg næsten ikke sige, kun havde jeg nød med at lade være at le når jeg så Jørgensen, han har rigtignok en morsom måde at tage mod folk på, som om de

¹ Herfra og i næste brev er retskrivning og tegnsætning hendes egen.

vare gamle bekendte og perlevenner allesammen hverden der kommer i huset; — nu men jeg troer forresten han mener det rigtig godt; — og på den anden side har jeg rigtignok langt mere agtelse for ham allerede, end jeg nogensinde havde ventet at få; især som børnelærer er han virkelig yndig; thi denne hjertelige måde hvorpå han tager alle, er jo især noget der tager børn med; — så i det stykke ligner hans skole en hel del Knuds, undtagen, at det er lidt mere støjende, men det er jo naturligt da Jørgensen er som et uro der aldrig kan være stille; — men på den anden side er de langt mere dygtige end Knuds, og vistnok de fleste skoler; især skriver de godt og prenter nydeligt mange af dem, og nogle tegner også; så jeg kan i det hele taget sige jeg er rigtig glad ved hans børneskole. — Højskolen er jo nu også begyndt, vi har 10 piger til at begynde med, men hvordan den vil blive, kan ikke siges stort om endnu; det er vist i det hele omtrent helt døde piger, og det er de nok så mest vant til at have døde elever; — men kan så, om også kun en enkelt, blive lidt påvirket er gjerningen ikke derfor mindre velsignet, men knap så glædelig. — Så var det min egen gjerning; jeg er nu inde under foredraget, som er fra klokken 8 til 9 om formidagen, så siden læser og skriver jeg lidt med de små børn en tid; om eftermidagen har vi jo så håndarbejde, der er vel omtrent 10 småpiger foruden de voksne der har begyndt om der kommer flere ved jeg ikke, så der har jeg nok at bestille; og om jeg egentlig kan udfylde pladsen, kan jeg kun have lidt mening om endnu; jeg er nu den tredie i de tre år, de andre to har ej været tilpas, skjønt den ene af dem, som jeg kender, er langt mere dygtig end jeg; jeg har nu tænkt mig, at Sjølænderne var langt tilbage de er det måske også i noget *det virkelige*, men i det mindste ej i finhed, så jeg må rigtignok sige, at mage har jeg aldrig set, for selv om i tager de allerfineste ovre hos jer, så er det dog ingenting alligevel; de

sidder her på skolen, i dragter som skulde de til bryllup glimrende af guld; — ja skønt det i grunden er latterlig, er det dog alligevel et træk med al den finhed, og jeg har nu heller ingen tro til at jeg kan tilfredsstille deres fordringer med hensyn til håndarbejde; jeg undrer mig tidt over, at jeg kan tage det så rolig som jeg gjør endnu, men jeg tror jeg er bleven lidt smittet af den stemning der er gennemgående her i huset, at tage alt fra den morsomme side, og være glad sålænge man kan, det går vel de tre måneder, længere varer det vel næppe, da jeg ikke kan se, selv om der ikke var andet i vejen, at her kan være noget til en at bestille af den slags gjerning; — men så åbner der sig vel nok en anden udvej, Vorherre kan jo nok lave det for os som det er bedst selv om vi ikke selv forstår det.«

Det er ikke underligt, at visse frimodige ytringer i dette og måske i senere breve kunde foranledige den ældre og mere erfarne broder til at bede sin søster være »lidt mere varlig med sine udtalelser«.

Marie måtte imidlertid allerede fire dage senere igen til at skrive: »Kære broder hvor der dog snart kan ske forandringer uden at vi aner det! — — ja det drømte jeg menst om da jeg skrev sidst at jeg så snart skulde fortælle eder så stor en nyhed; — o hvad vil i sige når jeg nu fortæller eder at jeg er blevet forlovet — — — med — Jørgensen? — — o jeg ved knap selv hvordan, det er som var det formeget; jeg kan ikke rigtig finde mig selv i det; — jeg er bange og dog så inderlig glad; — det skete i aftes; — jeg har ikke endnu sagt godmorgen til ham i dag skjøndt vi har været oppe længe begge to; jeg kan ikke gå ned jeg kan snart ingenting. — O kjære broder bed Vorherre for os at det må blive til lykke og velsignelse. — Kan du ikke komme herover i Pindsen dersom det er dig mulig? jeg har rigtignok ikke sagt til Jørgensen at jeg skriver dette, men jeg ved at

han længes efter at se dig, og jeg trænger hårt til at tale med en af jer. Jeg kan ikke skrive mere alting løber i et for mig; — hvor er det dog også hurtigt.»

Med dette brev fulgte et fra Jørgensen: »Kære Lomholt! Søster Marie »kom og så og vandt«, ti hun kom med fred, hun så med smil, og hun vandt med kærlighed. Derfor har nu også hun og jeg knyttet en stille kærlighedspagt i Vorherres navn. Hvorfor vi og håber, ja beder om en hjertelig lykønskning fra hendes gamle hjem. Ligesom jeg og for mig selv beder om fra nu af at måtte blive regnet som medlem iblandt hendes kære slægtninge. — I dag for tre år siden begyndte min hedengangne, velsignede kone og jeg vor gerning her i Høng for første gang. Kresen var lille, men håbet stort. Nu er kresen større, men også håbet er stort. Gud lade det ikke beskæmmes!«

Om Jørgensens lyse sindsstemning den sommer har en gammel elev fortalt. Som lille pige så hun Jørgensen få næsten alle gæsterne ved en barnedåb til at lege sanglege ude på gårdens græsmark; han sang for og ledede det hele. Og hvad Marie angår, udbryder hun i et brev af 6. juni til broderen: »Det er da og, som jeg bestandig skal nyde solskin i sommer.« Paa hendes moders fødselsdag, 3. august, holdt de bryllup i Høng. De blev viet i sognekirken i Finderup af den rare gamle pastor Budtz.

Den unge kone var elleve år yngre end sin mand, og som hun var ham underlegen i år, var hun det naturligvis også på adskillige andre områder. Men hun var ham fuldt jævnbyrdig i evner og virkelyst, var langt mere indlevet i grundtvigsk tankegang, og endelig hørte hun ikke til de »lunkne, der hverken er kolde eller varme«. I det nysnævnte brev til broderen skriver hun: »Du kender mig og ved, at hvor jeg er, der er jeg helt med liv og sjæl.« Sådan gik hun ind i arbejdet paa Høng højskole ved sin mands side, og det kan med

sikkerhed siges, at uden hende var han ikke blevet den mand, han blev, eller havde fået udrettet det, han nåede at udrette. Og så havde de den lykke, der kronede deres kærlighed, at de mødtes i ægte og inderlig kristentro.

Ægteparret fik ni børn, der alle på én nær overlevede forældrene: 1876 fødtes Tormod, 1878 Johannes (født 12. juli og opkaldt efter den 2. februar s. å. afdøde halvbroder), 1880 Dorthea, 1881 Elfrida, 1882 Ingeborg, 1884 Gudrun, 1886 Astrid, 1887 Ejlif og 1889 Ragnhild.

Som det vist ofte går selvlærte mennesker, havde Jørgensen forskellige anskuelser, som han kunde fastholde ret stærkt. Således havde han, vistnok fra middelalderens skolestik, fået den opfattelse, at det var tegn på sundhed i slægten, når der fødtes drenge, mens pigebørn vidnede om det modsatte. Dette kunde han med så meget større tilfredshed hævde i sine første ægteskabsår, som han i den tid blev fader til tre drenge, når den første lille Johannes medregnes. Men da der så fulgte fem piger på rad, måtte han, hårdt trængt af en drilagtig ven, lade det dogme falde. For øvrigt var forholdet det, at mens Marens søn var noget skrøbelig, struttede alle Maries børn af sundhed, også døtrene.

Den første halve snes år i Høng var en økonomisk trang tid for ægteparret. Ganske vist voksede tilgangen til børneskolen så hurtigt, at aktieselskabet allerede 1874 lod opføre en tilbygning, som rummede en skolestue for børnene og en spisestue for de voksne elever. (Højskolens oprindelige spisestue, der var indrettet i kælderen, var lidet tilfredsstillende.) Derimod var elevtallet på højskolen nærmest stillestående med gennemsnitlig knap ti piger om sommeren og knap tredive karle om vinteren. Med den tids små skolepenge og forholdsvis dyre livsfornødenheder var det vanskeligt for Jørgensen at klare udgifterne, derunder løn til to lærere, hvoraf i nogle år den ene var gift. Efter at han i februar 1875 havde

forpagtet skolen for egen regning, fik han intet tilskud fra aktionærerne ud over, at han ikke skulde forrente aktierne.¹

At han imidlertid på dette tidspunkt ikke manglede mod, ses af, at han i juli udvidede skolens oprindelige areal på 2 skp. land med et vænge på 6½ skp. land, hvorfor han gav den høje pris af 2000 kroner. Det var vel erfaringerne fra Holsteinsminde, som lod ham tro ad den vej at kunne forbedre sin økonomi. Selv om dette naturligvis kun lykkedes i ringe grad, skulde arbejdet med jordlodden til gengæld føre ham ind på et virkefelt, husmandssagen, der skulde få stor betydning økonomisk og på anden måde såvel for ham selv og hans skole som for mange andre mennesker.

Foreløbig sled han tappert for at vinde størst muligt udbytte af sin lille lod. I et brev af ^{30/5} 1877 skriver Emil Dam, der havde været Jørgensens medlærer det foregående år: »Jeg tænker mig dig i denne tid i travl virksomhed i din lille mark med at grave og så; jeg har tidt glædet mig over at se dig gå der med en sådan frejdighed og livslyst, som skulde din hele livslykke gro op af det, du såede og plejede — men sådan bar du dig også ad, når du var såmand i skolen.« Hans flid og dygtighed paaskønnedes af Holbæk amts landboforening, der i 1877 og 1880 tildelte »husmand Anders Jørgensen, Høng«, 1. præmie (henholdsvis 32 og 50 kroner) for ypperlig dyrkning af hans huslod. Som tidligere nævnt modtog han ligeledes to gange, 1877 og 1882, Det kgl. danske haveselskabs sølvmedalje.²

¹ I 1891 havde Jørgensen ved køb eller som gave — mest det sidste — erhvervet 87 af de oprindelige 93 aktier à 25 rd. (6 var gået tabt), og 26. juli erklærede så de endnu levende bestyrelsesmedlemmer ham for skolens retmæssige ejer. Men da havde han rigtignok også for egen regning udvidet jordtilliggende og bygninger stærkt.

² I den første udgave af sin lille husmandsbog meddelte Jørgensen, at han 1878 på de 6½ skp. land høstede 96 td. gulerødder, 20 td. run-

Alligevel var han ikke sjælden i tvivl om, hvorvidt han skulde blive i Høng eller søge anden virksomhed; men, som han selv skriver, »Gud gav mig altid svaret gennem min trofaste hustru, der stadig holdt på, at det var i Høng, vi skulde blive og fortsætte vor gerning. Og så blev vi da«.

Særlig lokkede hans gamle kærlighed til børnehjemsarbejdet. I Højskolebladet ^{29/9} 1876 findes en artikel, hvori han fortæller om sit lille børnehjem i Høng, som nu rummede en halv snes plejebørn. Derefter fremsætter han sine tanker om, hvordan børnehjem helst bør indrettes, og til sidst skriver han, at »da børnehjemmet så forunderlig er vokset frem, uden at jeg har virket derfor ad offentlig vej«, skulde han måske søge at finde en god afløser på højskolen og i friskolen for så helt at hellige sig børnehjemsarbejdet »og tage bo der, hvor Vorherre selv fører os hen«. Dette kunde han dog kun, hvis en eller anden velgører vilde tilskyde de fornødne penge.

Skønt ingen velgører meldte sig, fastholdt han foreløbig denne tanke. Han havde nemlig i foråret 1876 fået en hjælper, Jakob Harrekilde, som syntes at kunne gøre god fyldest i højskolen. Det var en begavet mand, der en tid havde været lærer paa Askov højskole; han var flink til at tegne og male og skrev kønne digte. En notits i Sorø amtstidende ^{3/7} 1877 meddeler da også, at fra maj dette år drives Høng højskole »af forstander Anders Jørgensen og lærer Jakob Harrekilde i forening, dog således, at den første navnlig har med børneskolen og børnehjemmet, og den sidste med højskolen at gøre«.

I tillid til fremtiden byggede Harrekilde somren 1878 en lærerbolig på det jordstykke, Jørgensen havde købt i 1875.

kelroer, 30 td. kartofler, 1½ td. byg, 1½ td. rug, 6 skp. bønner, 1000 hvidkålshoveder og 100 pd. gulerodsfrø. Bruttoværdien opgjorde han til 630 kr., nettoudbyttet pr. skp. land til 50 kr.

Måske fordi elevtallet det følgende år viste nedgang, skete der den forandring, at Harrekilde fra foråret 1879 fik tittel af forstander, flyttede over i forstanderboligen og overtog økonomien, medens Jørgensen med familie tog ophold i lærerboligen. Men da elevtallet derefter sank endnu mere — i somren 1879 holdtes der slet ikke skole — opgav Harrekilde stillingen, solgte i februar 1880 sit hus til Jørgensen og bestemte at forlade Høng i foråret 1881. Det ændrede intet heri, at elevtallet vinteren 1880—81 steg til godt 30.¹

Naturligvis voldte denne modgang Jørgensen og hans hustru adskillig bekymring, men de havde ikke sluppet håbet endnu. At de heller ikke havde tabt humøret, viser et optrin, som deres ældste søn tydeligt husker fra somren 1880. Med undren og delvis ængstelse så den fireårs dreng sin moder og en munter tjenestepige i forening søge at sætte faderen ud af dagligstuen ovre i lærerboligen. Hvor de lo, de to unge kvinder og den lystige mand! Kvinderne havde nu en særlig grund til at le, eftersom han som forsvarsforanstaltning kildede dem i siden. Men da de til sidst fandt på at tage fat i hans store skæg og hale til, måtte han give sig.

Der skulde nu skaffes en afløser for Harrekilde, og Jørgensen skrev så ved novembertide 1880 til Dam, som var fri-skolelærer i Seest vest for Kolding. Som tidligere nævnt havde han 1876—77 været lærer på Høng højskole, hvor han havde befundet sig godt. I det første brev efter bortrejsen (¹³/₄ 1877) takkede han for opholdet i sådanne udtryk: »Jeg tror, at det menneske, som ved at leve sig ind i dit husliv ikke bliver et bedre menneske med en større kærlighed, han er uforbederlig. — — — Du har klinet dit hus med kærlighed, det var nok det, der gjorde det lunt for alle vinde.«

¹ Efter at have taget eksamen i København blev Harrekilde lærer i Herlufmagle, hvor han virkede i mange år og vandt sig et anset navn.

Det var altså ikke mindst huslivet på Høng højskole, som havde gjort indtryk på Dam, og det var vistnok særlig samtalerne med Marie Jørgensen, han her mindedes. De talte om litteratur. Jørgensens skønlitterære behov tilfredsstilledes af guldalderdigterne; Oehlenschlägers »Hakon jarl«, Hauchs »Søstrene på Kinnekullen«, Hostrups komedier, Bjørnsøns bondefortællinger og Fritz Reuters »Landmandsliv« var hans yndlingsbøger. Hendes tanker sattes stærkt i bevægelse af samtidens litteratur og især af de store nordmænds bøger. Her mødte hun kun ringe forståelse hos sin mand, men så meget større hos Dam. Det samme var tilfældet med hensyn til dansk politik, hvor bølgerne netop i 1876—77 steg højere og højere. Her søgte Jørgensen trods sin afgjort demokratiske indstilling nærmest at holde igen, mens hans hustru og Dam var stærkt optaget af den forestående kamp mellem højre og venstre.

Jørgensens moderate holdning hindrede imidlertid ikke, at han i somren 1877 blev stemplet som oprørsprædikant. 30. juni indeholdt Folkets avis et referat fra et lille politisk møde på Høng kro to dage forud. Efter referatet havde folketingsmand Niels Larsen foreslået skattenægtelse som svar på den i april udstedte provisoriske finanslov, mens hans kollega, Sorø amtstidendes redaktør Tauber havde tilrådet, at de udskrevne soldater som protest skulde undlade at give møde i garnisonerne. Jørgensen frarådede begge dele, »ti det gjaldt jo om at gå roligt og besindigt til værks«; men besynderligt nok lod referenten ham længere henne i talen bruge udtryk som »trælle i vort eget hus«, »knytte næven« og »være færdig til at slå løs for at frelse den dyrebare frihed«. Allerede 2. juli erklærede Sorø amtstidende, at dette referat »vrimer af unøjagtigheder«, og 7. juli bragte Folkets avis en indsigelse fra Jørgensen. Han havde villet vise, at »den rette frihed«, hjertets frihed, var forudsætningen for den an-

svarsfølelse over for Gud og mennesker, som burde udvikles hos hver enkelt. Meddelelsen, en urmager V. Petersen, om hvem Jørgensen andetsteds brugte det udtryk, at hans »vandel er byen tilstrækkelig bekendt«, fastholdt imidlertid referatets rigtighed, og det gik så vidt, at justitsministeriet beordrede undersøgelse. Samtlige 24 deltagere i mødet måtte afgive forklaring i retten, men, som Sorø amtstidende meddelte 28. august, »ikke en eneste [bortset fra urmageren] havde hørt noget revolutionært i det pågældende foredrag«. Sagen sluttede med, at herredsfogeden gav urmageren en røffel og anbefalede ham for fremtiden at opgive journalistikken, hvad han også lovede.¹

¹ Endnu to gange i sit liv blev Jørgensen indviklet i avispolemik. Første gang var han næsten lige så uskyldig som i ovennævnte tilfælde. I Slagelseposten læstes 28/3 1892 en notits med overskriften »En højskole, der modtager statsunderstøttelse.« Heri ankede en forarget indsender over, at Høng højskole ikke havde flaget på kongeparrets guldbryllupsdag, skønt skolen ellers flagede »ved alle mulige og umulige lejligheder«. Jørgensen svarede halvt undskyldende, at skolen tværtimod næsten aldrig flagede. Men så fulgte en ny notits, hvori begivenheden gjordes til en ondartet demonstration; halvdelen af skolens elever og to af dens lærere havde bedt om at få flaget hejst, men Jørgensen havde svaret nej og sagt, at han intet havde med kongen at bestille. Nu blev Jørgensen vred og stemplede dette som ren og skær usandhed. Nogle år senere traf han tilfældigt Slagelsepostens redaktør; da denne rakte hånden frem til hilsen, vendte Jørgensen ham ryggen med en barsk afvisning.

Anden gang var i december 1899 under boerkrigen. Folkestemningen i Danmark var på boernes side, og nogle konservative blade gik så vidt, at de iværksatte en indsamling til boerne. Som modtræk samledes der i landbrugskreise ind til en smørgave i det danske folks navn til de engelske soldater i Sydafrika. Herimod protesterede flere og deriblandt Jørgensen, som i Agrardagbladet 12. december skrev, at gaven nærmest måtte opfattes som smørelse for vor gode handelsforbindelse med England, hvis man da ikke vilde give dem ret, som kaldte det spytlikkeri. Skulde sagen fremmes, måtte det være som et rent privat

I årene 1877—80 havde Dam deltaget flittigt i det kirkelige og politiske liv på Koldingegnen. Han var glad for sognets præst, L. Wagner, havde stiftet bekendtskab med den unge kapellan V. Brücker i Starup og var i politisk henseende »Bergtagen«, som han skrev i et brev af $^{22}/_3$ 1878. Han havde også fundet gode venner derovre. Men det gik lidt småt med friskolen, og desuden tilfredsstillede det ham ikke udelukkende at undervise børn. Han tog derfor imod Jørgensens opfordring og vendte tilbage til Høng højskole i foråret 1881 og blev der til foråret 1890.

Disse ni år blev en opgangstid for skolen; elevtallet steg støt og så stærkt, at mens der første år var 10 piger og 38 karle som elever, var der 1889—90 henholdsvis 88 og 78. Fremgangen viste sig også i det ydre ved nye jordkøb og bygninger; således opførtes der 1884 en gymnastiksal.

Det gode resultat skyldtes ikke alene de to indbyrdes så forskellige mænds arbejde i skolen, men også deres virksomhed uden for denne. Dam tog i stigende grad del i politikken; han blev mere og mere egnens anerkendte venstrefører, men vilde dog ikke modtage valg til rigsdagen. Også i skyttebevægelsen tog han virksom del. Herigennem kom han i nær forbindelse med egnens befolkning og vandt sig mange venner både blandt gamle og unge. Som tiden gik, blev han også kendt i videre krese.

Jørgensen fandt sig et mere neutralt virkefelt. Efter foreløbig at være blevet skuffet i håbet om at få rejst et børnehjem samlede han sit arbejde uden for høj- og børneskolen om sin lille jordlod, der også gav ham et udmærket vederlag.

foretagende og ikke i folkets navn. Han fik skarpe svar fra flere sider. Denne voldsomme tone ligesom det nys nævnte eksempel på gammelt nag vidner om stærke lidenskaber dybt i den ellers altid så milde mands sind.

Men mere vil mere. Han fik den tanke at undersøge, hvordan andre småbrug blev drevet, for derved mulig at lære nyt til eget gavn. I eftersommerne 1880—84 rejste han i det øjemed rundt i alle dele af landet. Landhusholdningsselskabet støttede hans rejser med tilskud af 100 til 200 kroner årlig. 1880 besøgte han Lolland-Falster for at se roefrøavl og frugttrædyrkning, 1881 og 82 rejste han på Sjælland, 1883 vistnok paa Fyn, og 1884 var han i Angel, Nordslesvig og Jylland for at sætte sig ind i nedkuling af grøntfoder, frøavl og staldfodring.

For ikke at rejse på det uvisse brevvekslede han hvert år forud med stedlige landboforeningsformænd om, hvor den landsdels dygtigste husmænd boede. Først i juli 1880 henvendte han sig således til forpagter Fr. Bokelmann, Nørregård ved Sakskøbing. Denne gav beredvillig Jørgensen den ønskede underretning og indbød ham til at besøge sig.

Bokelmann havde i marts i Landhusholdningsselskabet holdt et foredrag »Om dyrkningen af huslodder«; foredraget sammen med udtalelserne i den påfølgende forhandling var blevet udgivet som særskrift. Heri havde Bokelmann sagt, at hvis husmandsbruget kom i den rette gænge, vilde det måske kunne blive et mønster for de større landbrug på godt gennemførte forbedringer.

Jørgensen har sikkert læst dette foredrag, og den anførte udtalelse må have gjort et dybt indtryk på ham. Ti som det fremgår af »Meddelelser fra Høng højskoles elevforening« 1913, havde han allerede som barn været inde på den tanke, at herregårdene burde udstykkes til småbrug; efter at være kommet til Høng havde han endogså i alle enkeltheder udarbejdet en plan for udstykningsforeninger, som skulde tage den opgave op. Planen havde han tilstillet Femtejuni folkeforeningen for Sorø og omegn, men der var ikke kommet

noget ud deraf. På sine rejser indså han for øvrigt snart, at det var for tidligt at begynde på udstykning, så længe herregårdene som regel dyrkedes bedre end huslodderne.

Jørgensen fik godt fagligt udbytte af Lollandsrejsen, men han sigtede videre end på det rent faglige. Allerede i sin første lille husmandsbog nævner han i en efterskrift som udbytte af mønsterværdigt jordbrug »et bedre familieliv, en forøget formue og åben sans for og trang til at leve et arbejdsomt, selvstændigt og hæderligt liv«. Vistnok netop fra rejsen i 1880 havde han hjembragt et smukt eksempel på den første slags udbytte. I femte udgave af nævnte bog fortæller han s. 248, hvordan han »på en af mine første rejser omkring til husmænd« besøgte et ældre ægtepar, hvis lille, veldrevne brug udmærkede sig ved et ualmindelig stort stykke roer. Ved en kop kaffe spurgte han manden, hvorledes han var kommet ind på den drift. »Manden så først hen på sin milde hustru, og det blik, disse to gamle mennesker vekslede med hinanden, vidnede allerede for mig om, at her lå nok en dybere grund bagved. Derefter fortalte han på sin jævne, ligefremme vis, at hans kone engang under en svær sygdom (tyfus vistnok) havde mistet forstandens brug, så hun i flere år måtte opholde sig på en sindssygeanstalt. Men efter at hun igen var blevet helbredet samt kommet tilbage, opdagede manden snart, at hun ikke vel kunde tåle at arbejde ret længe ad gangen inden husets døre. Så fandt jeg på, sagde han, at dyrke lidt rodfrugt, for at hun kunde få arbejde ude i den frie luft. Og konen, der snart forstod mandens tanker hermed, glædede sig inderligt over hans omhu for hende.

At deres ægteskabs lykke voksede herunder, var øjensynligt, men samtidig opdagede de begge, at det var langt mere lønnende at dyrke rodfrugt end langstrået sæd. — — Siden har jeg ofte haft rig lejlighed til at se, hvor familielivet kan højnes og blomstre i inderlighed og trofasthed, hvor mand

og kone omfatter deres gerning med fælles interesse, og hvilken glæde de i forening nyder ved deres ihærdige og omsorgsfulde arbejde.«

Jørgensen var for meget skolemester og menneskeven til at holde sine erfaringer for sig selv, især da han som nævnt på rejserne snart opdagede, »at næsten alle vore husmænd, selv de dygtigste, famlede sig frem. En havde fundet på et, en anden på et andet, og hver drev så på den kile, der kunde glide; men ingen havde en ordentlig fremskridtsplan eller et overblik over, hvordan et fremskridtslandbrug burde drives. — — Jeg fandt derfor snart, at her burde gøres noget; i det mindste måtte man da kunne samle de erfaringer, som allerede var indvundet af de enkelte rundt omkring, og gøre dem tilgængelige og frugtbringende for de mange. Og jeg besluttede da forsøgsvis at holde nogle foredrag om huslodders dyrkning *på sådanne egne, hvor åndeligt liv var fremme, og hvor den slags foredrag, jeg helst ønskede at holde, ikke særlig tiltrængtes* [fremhævet af T. J.]. Sådanne foredrag, hvortil jeg selv havde indbudt, holdt jeg da, såvidt jeg mindes, i Ryslinge, Sødinge, Ferritslev og vist endnu et par steder til på Fyn i efteråret 1880. Og da disse foredrag bl. a. blev omtalt i Møens folkeblad, fik jeg opfordring til at komme derover og holde et par foredrag om samme emne, hvad jeg også gjorde. Det sidste af disse foredrag holdtes i Borre, og det var vist på tilbagevejen derfra til Stege, at redaktøren af Møens folkeblad, H. J. Jensen, og jeg blev enige om, at jeg skulde skrive en lille huskeseddel om indholdet af disse foredrag. Jeg skrev da min første lille husmandsbog, der udkom i julen 1880«. ¹

Som tidligere nævnt omtaler Chr. Christensen i sine erindringer Jørgensen som »lidet flittig« i Holsteinsmindetiden.

¹ På tittelbladet står 1881.

På dette tidspunkt var han i hvert fald flittig nok. I august rejste han på Lolland-Falster, i september og vistnok oktober holdt han foredrag på Fyn og Møen, og 15. november skrev H. J. Jensen: »Ja, foreløbig er da manuskriptet i mine klør, så det er sikret mod mulige »morderiske« anslag fra din side. Jeg har læst det og brugt den højeste grad af kritikskraft, som min »maskine« er i stand til at udvikle; men jeg kan sige, at i henseende til indholdet da har jeg ikke fundet det allermindste at udsætte — kedeligt nok. — — Du behøver ikke at tale om at skære noget bort, ti bogen bliver lille nok endda — — du kunde godt have gjort den dobbelt så stor.«

Hele brevet og navnlig talen om de morderiske anslag viser, at H. J. Jensen har været den drivende kraft i foretagendet, mens Jørgensen kun har haft ringe tro derpå. I sit svar af 20. november skriver han da også: »Havde jeg det [manuskriptet], vist begravede jeg det i »et udvalg«. Dog, du har jo hals- og håndsret over det. — — Jeg vil nemlig ærlig sige dig, at nu tror jeg ikke, det går. — — Er du sikker på, at vi kan gavne så meget, som det hele koster — og helst lidt til — så bør det jo ud. Men hvis ikke, så lader vi den fugl flyve.«

Med så små forventninger udsendte han sin »Kortfattet vejledning til huslodders dyrkning«, et skrift, der trods — eller måske netop på grund af — sit særpræg med tiden skulde nå ud til overmåde mange jævne læsere og gøre stor gavn. I alt udkom der fem udgaver i løbet af en snes år. Første udgave fyldte knap 20 sider og tryktes i 1000 ekspl. Anden udgave kom 1882, fyldte 32 sider og tryktes i 1500 ekspl. Tredje udgave havde undertitlen »Den lille husmandsbog«, kom 1885, fyldte 72 sider og tryktes i 5000 ekspl. Fjerde udgave kom 1888, fyldte 160 sider og tryktes i 9000 ekspl. Femte udgave hed »Den lille vejleder i praktisk land- og havebrug«; den udkom 1900, fyldte 256 sider og tryktes i 8000 ekspl. I et forord siges den at være tilrettelagt også for

driftige gårdmænd, mens de første fire udgaver udtrykkeligt kun tog sigte på husmandsbruget. Denne sidste udgave blev 1912 oversat til svensk under titlen »Småbrukarens bok«. I alt er der solgt omtrent 20,000 ekspl. af bogens forskellige udgaver. Den kendte generalkonsul Pontoppidan i Hamborg købte flere gange store partier af bogen til uddeling blandt jyske husmænd.¹

En sammenligning af de forskellige udgaver viser, at den første, der kort gennemgår jordbehandling, sædskifte, gødning og staldfodring, kun er en huskeseddel for tilhørerne ved Jørgensens foredrag om huslodders dyrkning. I de senere udgaver tilkommer stadig nye indskud eller afsnit; gamle emner uddybes, og nye optages, ikke blot landbrugsfaglige, men også økonomiske eller moralske betragtninger, husråd o. lign. I anden udgave tilføjes således lidt om havesager og frøavl samt gives husråd mod bistik, tandpine og brandsår og anvisning til at lave frugtvin. I tredje udgave omtales husdyrene, grøntfoders opbevaring (efterslæt fra studierejsen i Angel 1884), læplantning, havebrug og udførsel af havesager (en dertil sigtende forening var dannet sidst i 1884). Et kønt lille afsnit om børns opdragelse og oplæring er tilføjet. I fjerde udgave udvides afsnittene om staldfodringsplanter og gødning; der nævnes forskellige biindtægter og gives regler for boligens indretning og levemåden. Ligeledes fremsættes her (s. 139) det regnestykke om de forbedrede husmandsbrugs økonomiske betydning for samfundet, som Jørgensen 15. september s. å. opstillede i sit brev til grev Holstein-Ledreborg (se i det følgende). Femte udgave endelig åbnes med den tid-

¹ Jørgensen var sin egen forlægger. For at få bogen solgt brugte han undertiden fremgangsmåder, som kunde forlede folk til at tro, at fortjenesten var hovedsagen for ham. Dette var ganske urigtigt, selv om han naturligvis under sine trange kår var glad for den indtægt, bogen gav.

ligere (s. 29) nævnte tilegnelse til Anders Stephansen. I denne udgave er de fleste afsnit udvidet stærkt; således behandles kartoffeldyrkningen meget udførligt. Nye afsnit er indføjet om mosekultur, skadelige insekter og svampe, bogføring m. m. Og så sluttes der med et tilbageblik på husmandsklassens udvikling i de sidste 25 år.

Sproget er som altid hos Jørgensen jævnt og hjerteligt. Som gammel mand udtalte han, at »da jeg i mine tidligere år engang kom til at høre en uforståelig tale, gjorde jeg mig selv det løfte, at jeg vilde beflitte mig på at tale så jævnt, i et så forståeligt dansk sprog, at selv den svagt begavede kan følge mine foredrag«. ¹ Det samme tilstræbte han, når han skrev.

Bogen viser i den sidste udgave Jørgensens landbrugsfaglige viden og giver samtidig et smukt billede af hans kærlighed til jævne folk og trang til at hjælpe dem til rette i stort og småt. Da han ikke havde fået grundig faglig uddannelse, men hovedsagelig samlet sin viden gennem egne og andres spredte og ret tilfældige erfaringer, kan det ikke undre, at han somme tider giver tvivlsomme eller urigtige anvisninger, som blandt fagfolk mødte adskillig kritik. Ikke mindst gælder dette hans husråd. Derfor kunde finnen H. Gebhard i »Småbruket i Skandinavien« skrive om bogen: »Ad den har man ganske vist let meget, naivt skrevet som den er af en ikke-fagmand, og fordi der i den indgår praktiske råd for de mest forskellige livsområder. Men småbrugerne har elsket den så højt, at den er blevet solgt i mange oplag, og den har sikkert virket meget mere til at forbedre småbrugernes økonomi, end fagfolk er tilbøjelige til at indrømme.« Man kan trygt tilføje, at den desuden har opmuntret og styrket mange menneskesind i stille stunder. —

¹ Søndagsbladet 23/3 1909.

I årene omkring 1880 var der stor iver for at ophjælpe husmandsbruget både i herremændenes gamle »landøkonomiske selskaber« og i bøndernes nye »landboforeninger«. Da nu Jørgensens bog satte hans navn i forbindelse med husmandssagen, blev han i stigende grad tilkaldt som taler ved husmandsmøder, som disse foreninger lod afholde. Han behøvede ikke længere selv at indbyde dertil. Af sådanne husmandsforedrag holdt han en mængde i årenes løb.

Mere end ved sin bog og sine foredrag kom Jørgensen dog til at gavne husmændene ved at sætte husmandsrejserne i gang.

Husmandsrejserne kan opfattes som en direkte fortsættelse af Jørgensens egne rejser. Det ligger imidlertid nær at formode, at han i Holsteinsmindetiden har hørt eller læst om de »landøkonomiske rejser« for bønder og husmænd fra Holsteinborg gods, som grev F. A. Holstein bekostede i årene 1814—19, og som omtales ret indgående i J. A. L. Holms 1844 udkomne levnedsskildring af greven. I så fald kan Jørgensen have fået tanken derfra. Den kan også være affødt af en bemærkning i Bokelmanns tidligere nævnte foredrag i Landhusholdnings-selskabet; der bebudedes nemlig en rundrejse i den forestående sommer med alle de præmiesøgende lollandske husmænd til 10—12 af de dygtigste.

Da Jørgensen senere fortalte, hvordan husmandsrejserne begyndte, nævnede han imidlertid intet om, hvorfra han havde fået tanken, men indskrænkede sig til at fortælle, hvordan han fik den virkeliggjort.

Han fortæller, at når han greb til rejserne, var grunden den, at han under sine foredrag ofte havde den følelse, at husmændene ikke rigtig troede på, hvad han fortalte. Så tænkte han: »Kunde vi bare få de driftigste på skole en lille tid. Eller kunde vi dog i det mindste få dem ud på rejse til andre driftige husmænd, så de ad den vej kunde få troen i hænde på,

at hvad jeg fortæller dem, kan virkeliggøres. Men hertil var der jo hverken tid eller råd.« Jørgensen har fremfor andre hjulpet til, at husmændene fik begge dele. Begyndelsen skete næsten samtidig ad to veje.

Da Jørgensen i høsten 1882 berejste Sydsjælland, har han utvivlsomt gæstet forpagter Otto Høffding, Strandegård ved Fakse. Denne mand var bestyrelsesmedlem i Præstø amts landboforening og meget interesseret i husmandssagen. Over for ham har Jørgensen fremsat tanken om at få husmændene ud på rejse, og Høffding har givet den tilslutning; han havde selv som ung landbrugskandidat foretaget en flerårig studierejse i udlandet. I landboforeningens bestyrelse har han udvirket en ansøgning til Det classenske fideicommis om støtte til dette formål, og på generalforsamlingen ^{8/10} 1883 meddeltes, at der var bevilget 200 kroner; Høffding skulde foretage det videre fornødne. Han bad så Jørgensen holde nogle møder om sagen i Præstø amt og til sin tid ordne rejserne for de husmænd, som fik understøttelse dertil.

Kort efter indbød godsejer Emil Holm, Lerchenfelt, Jørgensen til at mødes med et udvalg, som Holbæk amts økonomiske selskab havde nedsat for at undersøge, hvad der kunde gøres for at »fremme en bedre husmandskultur«. Udvalget bestod foruden Holm selv af godsejer Lawaetz, Refsnæsgård, og grev Lerche, Lerchenborg. Mødet holdtes ^{15/12} 1883 i København, hvor Holm dengang boede. Jørgensen foreslog uddeling af rejseunderstøttelser og letfattede skrifter om det mindre landbrug, afholdelse af passende landbrugsforedrag og præmiering af veldyrkede huslodder.

Mens de tre sidstnævnte forslag ingen diskussion voldte, virkede tanken om rejserne overraskende. Der spurgtes, hvor husmændene skulde rejse hen, hvor længe rejsen skulde vare, hvad det vilde koste osv. Efter nogen forhandling godkendte udvalget tanken, og Jørgensen lovede at ordne rejserne, der

skulde gå til Ferritslev, Ryslinge og Sødinge og vare fem dage; hver deltager skulde have 20 kroner i rejsepenge; første gang skulde ti husmænd af sted, og der skulde altså bruges 200 kroner. Så stærkt havde tanken slået an hos udvalgets medlemmer, at da man kom til spørgsmålet, hvordan pengene skulde tilvejebringes, bad grev Lerche om at måtte stille dem til rådighed. Hans smukke tilbud blev modtaget med tak.

Således har Jørgensen selv mange år senere gengivet mødets forløb. Det vil ses, at han — sikkert gennem forhandlingen med Høffding — har haft planen helt udformet; beløbet svarer til det, som skulde anvendes i Præstø amt, og rejsen skulde gå til de åndeligt vakte egne i Midtfyn, hvor han havde holdt sine første husmandsforedrag. Hans tanke hermed skal straks omtales nærmere.

Det kan imidlertid påvises, at Jørgensen 15. december endnu ikke har været helt sikker på, hvorhen på Fyn rejsen skulde gå. I Fyns tidende ^{22/2} 1884 fremsætter han nemlig følgende forespørgsel, dateret Høng højskole ^{20/2}:

»Hvilke huslodder på Fyn dyrkes således, så de for tiden kan tjene som mønsterbrug?»

Et par sjællandske landboforeninger agter i sommer kort før høst at understøtte 16 à 20 driftige husmænd med rejsepenge til en tur til Fyn på 4 à 5 dage. Heraf vil der nu medgå 2 dage til hen- og tilbagerejsen, men den øvrige tid ønskes nyttet til at se særlig veldyrkede lodder. Da undertegnede har lovet at ordne rejseplanen for disse sjællandske husmænd, så vil jeg være meget taknemlig, om nogen — enten her i Fyns tid. eller hellere privat — vil meddele mig navnene på sådanne driftige husmænd omkring på Fyn, til hvem ovennævnte sjællændere kan anbefales, for at deres rejser kan blive så frugtbringende som muligt. Jeg er vis på, at husmændene herovre fra ikke blot vil være meget glade og taknemmelige for en sådan rejse, men at de også vil kunne høste et rigt

udbytte, hvis de blot kan komme hos sådanne mænd, der har noget mønsterværdigt at vise dem, og som samtidig kan give dem den fornødne forklaring.

Da der er stor trang til at få husmandsbruget fremmet særdeles betydeligt, og det tilmed har hast med denne sag, så tør jeg vistnok også håbe, at det ikke skal mangle på fornødne meddelelser til mig herom — og helst med fuldstændige adresser, særlig hvilke banestationer de anbefalede mønsterbrug ligger nærmest.

Sluttelig vil jeg gerne lægge et godt ord ind for, at de som gæster må blive venligt modtagne (selvfølgelig vil de gerne betale for deres ophold), da dette yderligere vil forhøje rejseudbyttet for disse brave, taknemmelige mennesker. Dog, denne anmodning er sikkert overflødig for den fynske gæstfrihed.«

Altså har Jørgensen 20. februar endnu ikke endelig fastsat rejsens mål. Og at dette endnu var tilfældet så sent som midt i juni, ses af et brev af 18. juni fra den kendte landøkonom og husmandsven, stamhusbesidder N. E. Hofmann (Bang). Han takker for et brev fra Jørgensen og et eksemplar af hans lille husmandsbog, som han har »læst med fornøjelse«, og hvoraf han bestiller ti ekspl. til uddeling i sin egn, ligesom han nævner nogle andre fynske godsejere, der formentlig vil interessere sig for bogens udbredelse. Videre skriver han: »Men angående de gode husmænds besøg, da står husloddernes dyrkning her på Sletten meget lavt — det kan kun være hos en ganske enkelt, der er noget mere end almindeligt. Egnen om Odense og det sydlige Fyn — ja selv Hindsholm står meget højere end den nordfynske slette, som tidligere udmærkede sig ved husflid, hør dyrkning, rok og væv. Jeg kan ikke råde sjællandske husmænd at søge det gode i Fyn nordpå og mindst på Sletten.«

Hofmann (Bang) rådede altså Jørgensen til at sende husmændene til Midtbyn. At denne også selv fra første færd

har været tilbøjelig dertil, fremgår af, at den nys gengivne forespørgsel i Fyns tidende i den endnu opbevarede kladde har følgende slutning, som altså er blevet ændret ved renskriften: »Da rejsen fra Sjælland vistnok vil foregå en fredag eller lørdag, så vil jeg gerne lægge et godt ord ind for, at gæsterne måtte hjælpes til at nytte noget af søndagen til deltagelse i det rige åndsliv, som nu mange steder paa Fyn står i dejlig grøde. Ti ved siden af den gæstfrihed, jeg er sikker på, der ikke vil mangle (selvfølgelig vil de gerne betale for deres ophold), vil sikkert indtrykket af en sådan søndag blive et dejligt minde, der yderligere vil forhøje rejseudbyttet for disse brave, taknemlige mennesker.«

Notitser i Fyns tidende 15. og 24. juli viser, at i dagene 11.—13. juli (fredag til søndag) gæstede otte husmænd fra Præstø amt, alle præmietagere, Kværndrup, Ringe og Søllinge sogne for at se veldrevne landbrug og særlig rodfrugtdyrkning og frøavl. De havde hver fået 16 kroner i rejseunderstøttelse. Og 19.—21. juli (lørdag til mandag) besøgte ti husmænd fra Holbæk amt de samme sogne i samme ærinde. Det har været muligt at fastslå navnene på disse atten deltagere i Danmarks og dermed vistnok verdens første husmandsrejser; de otte var med en enkelt undtagelse hjemmehørende i Østsjælland, og de ti i Kalundborgegnen; og det er ligeledes lykkedes at fremskaffe en deltagers beretning om hver rejse.¹

Fyns tidendes meddeler sluttede notitsen 24. juli med at skrive, at skulde sådanne rejser gentages ad åre, burde rejseplanen hellere lægges af de fynske landboforeningers bestyrelse end af enkeltmand. Dette fremkaldte et svar fra Jørgensen, dateret 26. juli, men først optaget i Fyns tidende 5. august. Han mener for det første, at landboforeningerne er for optaget af »større landbrugsopgaver til, at de kan skænke

¹ Se Tormod Jørgensen »Husmandsrejsernes første tiår« s. 21—23 og 30—33.

husmandsbruget den fornødne opmærksomhed«. Men dernæst bør planen ikke alene lægges ud fra faglige hensyn; husmændene skal så vidt muligt »mødes ansigt til ansigt med en vakt befolkning, hos hvem de kan føle og mærke, at uagtet al mønsterværdig flid og troskab i det materielle så er dette dog kun det næstvigtigste i livets stræben, eftersom »mennesket dog ikke lever af brød alene«. Ja, dette er nu min opfattelse af sagen, og heri er jeg så ofte blevet bestyrket, når jeg har stået over for i øvrigt driftige og brave mænd. Ti når jeg først mærkede, at der ikke var attrå for mere end det materielle, så gik jeg derfra i en trykket stemning, medens jeg altid har haft dobbelt udbytte i de hjem, hvor gudsfrygt gennemsyrede den hele virksomhed. Men hvor tør man nu stille et sådant dobbelt krav til selv de bedste landboforeninger? — — Det være langt fra mig, at jeg vil henregne mig selv til de meget kyndige i denne sag, skønt jeg dog nu i flere år har syslet en del dermed. Men så meget var mig dog klart, da Præstø og Holbæk amts landboforeninger på mit forslag tilbød rejsepenge og anmodede mig om at lægge rejseplanen, at så måtte turen gælde Fyn. Jylland lå for langt fra hånden, og Lolland-Falster er i det hele endnu for ung en grøde på dette område. Ligeså var jeg på det rene med, at Ringe måtte blive rejsens midtpunkt. — — For dog at få yderligere sikkerhed i sagen tillod jeg mig imidlertid, længe før rejsen kom i stand, dels ved forespørgsel i Fyns tidende og dels ved private forespørgsler — foruden hvad jeg i adskillige år har set og lagt mærke til — at få fyldigt overblik over de fynske husmandsforhold for derefter at ordne rejseplanen så omhyggeligt, så de sjællandske husmænd kunde få størst muligt udbytte heraf. — — Husmandssagens fremme ligger mig på sinde; ti for hvert år, der går, før den rigtig bliver fremmet, er det et materielt tab af millioner kroners værdi for hele samfundet — foruden det åndelige tab, der slet ikke kan vurderes. Ja, denne

Høng højskole 1903 (set fra vest).

Marie, Tormod og Anders Jørgensen (hjemkommen fra sit daglige besøg i marken).

4. august 1904.

Foruden familien onkel Niels og de to ældste svigerdøtre.

sag har så stor betydning, at den vil blive til et lod med i vægtskålen for Danmarks fremtids lykke.«

Jørgensen stræbte også ad andre veje at fremme husmandsrejserne; således søgte han at interessere »sogneforeningerne« derfor. Af disse foreninger for husmænd på Sjælland og Lolland-Falster fik Fr. Oehlerich, Husmandsbladets redaktør, oprettet en del i 1884. På et møde i Køge 20. december dannedes en sjællandsk »stiftsforening« som hovedorganisation for sogneforeningerne; Jørgensen blev næstformand i stiftsforeningens bestyrelse, og det har sikkert været ham, der i de foreløbige loves første paragraf blandt foreningens opgaver fik indsat, »at der gives virkelystne husmænd bidrag til at kunne gøre rejser for at se veldrevne husmandslokker på andre egne«.

Der kom meget lidt ud heraf. I et brev af $\frac{1}{3}$ 1885 fra Næsbyholm fortæller Oehlerich, at han havde fået oprettet en sogneforening i Næsby med godsejer Howden-Rønnenkamp som medlem, og at denne havde tilbudt at afholde udgifterne ved en rejse for 10—12 af foreningens medlemmer, når Jørgensen vilde ordne det fornødne. Et brev fra Howden-Rønnenkamp af 15. maj meddeler, at 7 husmænd havde meldt sig til den planlagte »udflugt«. Da imidlertid Jørgensen og Oehlerich ikke stemmede overens, udtrådte Jørgensen i somrens løb af stiftsforeningens bestyrelse, og dermed udgik rejserne så nogenlunde af programmet.

Måske spillede politik ind her. I april 1885 var der jo atter udstedt en provisorisk finanslov, og bølgegangen i folket rev også Jørgensen med, hvor tilbageholdende han ellers var på det område. Sidst i juni fik han opfordring til at tale ved en sommerfest i Stevns; brevskriveren understregede gentagne gange, at talen skulde være aldeles upolitisk. Jørgensen takkede for indbydelsen, men skrev, at »tiden er mig for alvorlig til, at jeg kan love at holde mig ganske fri for det, der fylder

en del af mit sinds tanker daglig med vemod. Så alene af den grund kan jeg ikke modtage indbydelsen«. Måske er dette afslag kommet højremanden Høffding for øre og har bevirket, at samarbejdet mellem ham og Jørgensen ophørte. I hvert fald foranstaltedes der ikke flere husmandsrejser fra Præstø amt.

I Holbæk amt gik det bedre. Uanset det politiske røre bad Holm midt i juni Jørgensen ordne en ny rejse, hvad han naturligvis med glæde gjorde. At dog også Holbæk amts godsejere nærrede politisk uvilje mod Høng højskole på grund af Dams optræden, skulde Jørgensen få at vide. Ti naturligvis tog Dam ivrig del i den politiske kamp, og at Marie Jørgensen også var stærkt optaget deraf, viser følgende uddrag af et brev af 3. oktober til Jørgensen, der var på foredragsrejse: »Vi har det jo helt godt herhjemme, for så vidt som man kan tale om at have det godt i disse så alvorlige dage. Sofie Dam¹ var omtrent helt syg i går over meddelelserne i aviserne. Dam kom lige hjem nu; han er belavet på ministeriel skrivelse inden ret længe om, at der ingen understøttelse vil tilfalde skolen, så længe han arbejder her, og hvad så? Ja, højre forstår rigtig nok at gå på! Blot venstre kan lære lige så godt at stå fast, så bliver det jo nok til sejr engang. Gud ved ellers, hvordan det vil gå det danske folk, for nu er vi fuldstændig inde under enevælden, og det lader ikke til, at Estrup bliver nogen mild regent, [sådan] som han tager fat at begynde med.«

Måske som modvægt mod den vemod, den politiske kamp affødte i hans sind, gjorde Jørgensen et nyt forsøg på at få rejst det børnehjem, han og hans hustru stadig havde i tanker. Han skrev i den anledning 2. oktober til Lawactz og spurgte, om han vilde støtte sagen økonomisk og anbefale

¹ Dam havde ³⁰/₅, 1884 ægtet enkefru Sofie Høy fra Seest.

den til sine formuende venner. Lawaetz havde været bortrejst en månedstid og svarede derfor først 3. november. Han stillede sig venligt imødekommende, men tvivlede dog på muligheden af, at der kunde påregnes den fornødne støtte. »Det er nemlig så, at den ulykkelige politik ødelægger så mangt et godt foretagende, som ellers kunde trives. Også når der er tale om hjælp til Deres foretagende, vil politikken skade, fordi man siger blandt mange højremænd, at De skal være en ivrig venstremand. Jeg har taget Dem i forsvar og har da fået ud af det, at det hovedsagelig skal være en medhjælper, De har, der skal være ivrig venstre. Se, kære ven! dermed er dørene lukket mangt et sted. Efter mit kendskab til Dem tror jeg ikke, De driver politik, men at De er en mild og moderat venstremand, ligesom jeg er en mild højremand.«

Mens det heller ikke denne gang lykkedes Jørgensen at få børnehjemmet rejst, havde han den glæde at se husmandsrejserne forplante sig til Sorø amt. ^{27/1} 1886 skrev han herom til kammerherre S. Barner, Eskildstrup, som så på Sorø amts landøkonomiske selskabs vegne bad ham ordne en rejse til Fyn i juli måned 1886 for ti husmænd, hvis navne også er opbevaret.¹ Nye rejser udgik næste år både fra Holbæk og Sorø amt og i 1888 i hvert fald fra Holbæk amt.

Om sagens videre forløb har Jørgensen fortalt således: »Fra alle disse mange rejsende husmænd lød glad tak for alt, hvad de oplevede og lærte. Jeg følte derfor, at det gjaldt om at få så mange ud på rejse som muligt. Men hertil forslog ikke de velvillige landboforeningers bidrag; nej, der måtte staten træde til, og derfor begyndte jeg så småt at slå offentlig til lyd herfor. I somren 1888 talte jeg således med flere rigsdagsmænd om sagen. Og ved mindefesten for stavnsbåndets

¹ »Husmandsrejsernes første tiår« s. 35—36.

løsning i Hertadalen den 17. juni 1888 traf jeg sammen med grev Holstein-Ledreborg; vi kom til at sidde side om side ved fællesspisningen.«

De havde da en længere samtale, som endte med, at greven bad Jørgensen til efteråret, når rigsdagen var samlet, sende ham en kort fremstilling af sagen; så skulde han gøre, hvad han kunde.

Blandt Jørgensens papirer ligger kladden til følgende brev, dateret 15. september:

»Højvelbårne hr. grev Holstein-Ledreborg!

Ifølge vor samtale i Hertadalen d. 17. juni d. å. tillader jeg mig herved at fremkomme med de forslag om husmændenes forbedrede kår og husloddernes bedre drift, som det var ønskeligt, at der gennem rigsdagen kunde blive gjort noget alvorligt for, således at husmændenes selvstændigere stilling og pekuniære forhold i samfundet kunde blive lykkeligere, end de nu f. t. er

Hvad nu først deres kår angår, da behøver jeg selvfølgelig ikke at nævne, at disse kun kan bedres ved, at de nuværende lejeforhold forandres, om muligt *helst* til ren ejendom, men hvis ikke så vidt, så dog til livsvarigt fæste. Hvor mange husmænd har vel lyst til at arbejde med større landbrugsforbedringer for øje, når de aldrig ved med sikkerhed, om de får lov at beholde jordlodden året til ende? De vil derfor i almindelighed blot søge at få det mest mulige ud deraf, men med så få omkostninger som muligt. Og der er vist ingen, som vil fortænke dem heri. Det er derfor heller kun undtagelser, når lejeforholdene findes anderledes. Ja selv fæsteforholdene er mange gange ikke stort bedre. Men herved forringes jorden år efter år. Og at denne forsømmelighed i landbruget er et nationalt formuetab af mange mill. kr. årlig, er let at indse. Og

er der så endda nogen, som har mindste fordel af dette forhold? Har godsejerne det måske? Jeg tillader mig at betvivle det? Set fra det ædle menneskelige standpunkt er dette forhold derfor højst beklageligt, og set fra det kristelige er det fordømmeligt. Hvorledes kan en *virkelig* kristelig stat nænne at fastholde sådanne statsformer?

At dette forhold imidlertid for øjeblikket vel kun har liden udsigt til at få fremme, er vel rimeligt nok. Men mon det dog ikke ved at bæres frem år efter år i rigsdagen alligevel lidt efter lidt vil kunne få så stærk en tilslutning, så det kan blive gennemført? »Idelige tagdryp huler jo dog sten.« —

Derimod er der den anden opgave, nemlig husmændenes dygtiggørelse til at drive et lille landbrug, som sikkert vil kunne fremmes ad følgende tre veje, hvis der da gennem rigsdagen blot kan blive bevilget pengemidler hertil, nemlig:

1. *Første*, gennem rejseunderstøttelser til flinke husmænd. Lad f. eks. hvert år 50 à 100 driftige husmænd fra hvert amt få hver 25 kr. til rejsepenge, og så midt i juli måned drager de ud i 5 à 6 dage til egne, hvor der bor endnu driftigere husmænd, og hos hvem de kan se og lære noget. Således har nu i adskillige år nogle sjællandske landboforeninger efter min anvisning ladet husmænd (med rejseunderstøttelse) besøge fynske husmænd i nogle dage. Og dette er blevet en forøget spore til, at i det mindste de allerfleste af disse sjællandske husmænd bagefter har taget dygtigere og mindre famlende fat end forhen på at forbedre deres eget lille brug.
2. *Anden*. Der bør afholdes en del foredrag rundt omkring i landet af dertil egnede mænd, som simpelt, klart og overbevisende kan vække tilhørernes — særlig de mindre jordbrugerens — interesse for et forbedret jordbrug.

3. Og endelig *for det tredje* bør der uddeles småskrifter, som på en letfattelig og jævn måde kan give pålidelig vejledning til at forbedre jordbruget m. m. Vor lille husmandsbog, hvoraf jeg herved skal tillade mig at tilstille Dem et ekspl., er skrevet med det formål for øje.

Ordningen af husmændenes rejseplaner burde sikkert overlades til enkelte mænd, der særlig er lokaliserede omkring i landet, medens foredragenes afholdelse og skrifternes uddeling vel rettest burde ledes af landboforeningerne. (Skrifterne kunde uddeles som præmie.)

Der er næppe tvivl om, at blev her i nogle år i det mindste gjort noget ret alvorligt for denne sag, så skulde vi snart se gode frugter heraf.

Naturligvis er jeg ikke blind for, at skal en sådan fremblomstring i landbruget have en velsignet fremtid for sig, så må også oplysning og åndelig udvikling gå hånd i hånd hermed. Men da denne sag ligger udenfor, hvad jeg her har ønsket at fremføre, så nævnes den blot i forbigående.

I håb om, at jeg ikke må have trættet Dem med min lange skrivelse, er det altså, at jeg gerne vilde henlede Deres opmærksomhed på, hvad jeg efter mine små erfaringer tror, der lige for øjeblikket kan gøres for det lille landbrug, blot der kan skaffes midler til at sætte sagen i gang for. Det er jo ikke småsummer, det her drejer sig om. Ti her er f. t. over 150,000 huse med jordtillæg i Danmark. Og dersom vi kunde få hvert dyrket frem til at yde blot for 100 kr. mere i årligt udbytte, end de nu yder (og dette kan nås ved at afskaffe brakken), så var det en merindtægt af 15 mill. kr., som årlig kom samfundet til gode.

Sluttelig tillader jeg mig endnu at tilføje: såfremt sagen mulig fremmes, og det i så fald for øvrigt måtte ønskes, er jeg selvfølgelig til tjeneste til at ordne rejseplaner m. m., så

godt jeg da formår, og så vidt højskolens virksomhed levner mig tid hertil.

Med særdeles højagtelse ærbødigst

Anders Jørgensen.«

Af grevens svar, som straks skal gengives, ses, at han har modtaget et brev fra Jørgensen, skrevet 14. december. Jørgensen har altså ikke straks renskrevet (og afpuddet) kladdens tekst. Af svaret kunde det se ud, som om han ved renskriften tre måneder senere har udeladt kladdens første del, om lejehusenes skadelighed. Har han frygtet at støde lensgreven derved? I hvert fald nævner svaret intet derom, ligesom spørgsmålet heller ikke omtales i den omstændelige, vistnok kun på hukommelsen støttede gengivelse af samtalen 17. juni, som Jørgensen offentliggjorde i »Meddelelser fra Høng højskoles elevforening« 1907. Det har imidlertid stor interesse af kladden at se, at Jørgensen også havde blik for denne vigtige side af husmandssagen.

Grev Holsteins svar er dateret København $\frac{7}{2}$ 89 og lyder således (gengivet med den originale retskrivning):

»Herr Højskoleforstander A. Jørgensen. Tak for Deres Brev af 14. December. Jeg har strax taget Sagen om Rejser op i Udvalget, og som De vil se det af Betænkningen, som nu bliver offentliggjort, er det lykkedes at faa en lille Bevilling optaget paa Finansloven i det nævnte Øjemed. Jeg siger en »lille« Bevilling; thi efter min Mening er den altfor lille; men Hovedsagen var at faa Sagen vedtaget i Principet, og det kunde kun lykkes naar man fik Udvalget enigt og Ministeren med. Vi maatte derfor i Aar nøjes med 8000 Kr.; men naar først Tanken er godkjendt og en Sum slaaet fast, saa er det ikke vanskeligt at faa denne Sum forhøjet, naar der, som jeg ikke betvivler, viser sig Trang dertil. Var Sagen i Aar kun

kommet frem som et Venstreforslag som Ministeren og Landstinget tog Stilling imod, vilde den muligen være kommet til at staa i Stampe i lang Tid. Jeg tror derfor at den lille Bevilling paa 8000 Kr. er et Fremskridt, som der nok vil kunne bygges videre paa. Saa vil maaske ogsaa Beløb i de to andre Retninger, De har nævnt — Bøger og Skrifter samt Foredrag — kunne komme til. For Øjeblikket var det mig kun om at gjøre at lægge Rejsekontoen saa faa Hindringer i Vejen som muligt, og jeg har derfor indskrænket mig til denne. —

Hvad Fordelingen angaar, staar Spørgsmaalet herom foreløbig noget uklart. Ministeren mener ikke selv at kunne besørge den, og foreløbig er det Meningen at benytte Landboforeningerne — 5: de »samvirkende« — som Mellemlid; alt-saa som dem der modtage Beløbet af Regeringen og sætte sig i Forbindelse med de Mænd, der skulle lede Foretagendet. Saa-vidt jeg kan skjønne bliver det ogsaa det Spor Sagen idetmindste foreløbig vil komme til at gaa i, saalænge der ikke er nogen anden bestaaende Organisation der kan benyttes. Jeg bemærker dette fordi jeg tror, at det vilde være ønskeligt om De, hvis De kan, i Tide satte Dem i Forbindelse med ledende Mænd i Landboforeningerne — særlig i Bestyrelsen — for at retlede disse en Smule. Jeg frygter nemlig for at Landboforeningerne komme noget uforberedte til Sagen og ligesaa lidt som Ministeriet og Finansudvalget rigtig vide hvorledes Sagen bedst skulde tages fat. Deres Plan, at lade enkelte lokaliserede Mænd i Landet lede Rejseplanerne og altsaa modtage Bevil-lingerne fra Ministeriet direkte, støder som allerede sagt, paa Ministerens Modstand. Man mener i Indenrigs-Ministeriet at være blevet stærkt overbebyrdet med Landbosager i de sidste Aar, og har en Skræk for mere; og jeg er heller ikke saa vis paa at Fordelingen just blev den retfærdigste paa den Maade. —

Hvis De ved Lejlighed vil have noget bragt frem om Sagen

i Udvalget, om ikke i Aar saa næste Aar, saa véd De at jeg staar til Tjeneste og at det altid vil være mig en Glæde at kunne udrette noget paa dette Omraade. Nu gjentager jeg min Tak for Deres Brev, hvilket det jo i Virkeligheden skyldes, at Sagen er kommet frem, om end kun som en ringe Begyndelse, og i Troen paa at vi nok skal bringe den videre forbliver jeg med Højagtelse Deres J. L. Holstein.«

I henhold til grevens opfordring udsendte Jørgensen en rundskrivelse »Til Danmarks landboforeninger«, hvori han gav råd med hensyn til sagens udførelse og tilbød sin hjælp. Men en kundgørelse fra indenrigsministeriet meddelte kort efter, at dette selv vilde fordele understøttelserne. Jørgensen skrev så til ministeriet, redegjorde for sit arbejde for sagen og opfordrede til at lade erfarne mænd rundt om i landet lægge rejseplanerne og hjælpe husmændene til rette. Herpå fik han intet svar. Da det efterhånden blev klart, at ministeriet ikke vilde foretage sig noget ud over selve fordelingen af pengene mellem ansøgerne, offentliggjorde Jørgensen 4. juli i Husmandsvennen nogle adresser, som de rejsende husmænd kunde gå efter. Følgen af denne mangel på forberedelse blev en stor planløshed i årets rejser, hvorved mange blev lidet frugtbringende, mens der voldtes værterne stort besvær; hos de mest »hjem søgte«, hvoriblandt Jørgensen selv var, kom der rejsende husmænd enkeltvis eller to-tre i følge næsten hver dag hele september igennem.

Alle var enige om, at sådan kunde der ikke fortsættes. Mens Jørgensen foreslog at ansætte en slags konsulent, der skulde ordne alt rejserne vedrørende, men ikke selv rejse med, vilde andre have understøttelserne uddelt og rejserne tilrettelagt gennem landboforeningerne, og således ordnedes det allerede næste år. Alligevel herskede der i nogle år adskillig famlen og planløshed, indtil sædegårdsejer H. J. Hansen, Marsvinslund (ved

Kellerup), på de jyske landboforeningers vegne tog sagen op og fra 1894 planlagde rejserne i Jylland og selv ledede den midtjydske rejse med udmærket dygtighed og varm interesse. Dette eksempel bredte sig hurtigt til de andre landsdele, og fra midten af halvfemserne havde rejserne fundet deres faste og gode form.¹ Hansen fik også kvinderejser i gang, og de har efterhånden fået næsten lige så stor betydning og udbredelse som mandsrejserne.

Jørgensens direkte medvirkning ophørte forholdsvis hurtigt, men naturligvis så han med glæde sagens gode udvikling. Ikke mindst glædede han sig over Hansens indsats; han havde selv opfordret denne til at være med i arbejdet og deltog efter hans venlige indbydelse i et par af de jyske rejser. Det gjorde ham ondt, da det en tid så ud, som om hans arbejde for rejsernes opkomst helt skulde gå i glemme. Det var vel derfor, han i »Meddelelser fra Høng højskoles elevforening« 1907 fremkom med den tidligere nævnte redegørelse »Lidt om, hvordan husmandsrejserne kom frem.« Nu nævnes fra alle sider Jørgensen som »husmandsrejsernes fader«.

Ligeledes er rejsernes store betydning forlængst anerkendt. Gebhard kalder i »Småbruget i Skandinavien« rejserne »en af de vigtigste løftestænger, hvorved småbruget og småbrugerklassen [i Danmark] er blevet fremmet i dette århundrede«, og P. Jeppesen skriver i »Husmandsbevægelsens historie« disse sande og smukke ord: »Det var en art skoleundervisning, som Anders Jørgensen indførte, og der var det gode ved hans undervisningssystem, at alle, selv de mindst begavede, kunde følge med; ti hans undervisningsmidler og eksempler blev ikke hentet frem fra bindstærke bøger; nej, det var den danske jord i forbindelse med slidsomt og målbevidst arbejde, der dan-

¹ 1909 gik ledelsen over til husmandsforeningerne.

nede grundpillen i Anders Jørgensens undervisning af husmændene ved de af ham arrangerede rejser.«

Samtidig med at Jørgensens arbejde med rejserne ebbede ud, kom han med i en anden virksomhed i husmandssagens tjeneste. 1889 stiftedes ugebladet Husmandsvennen, hvoraf Jørgensen var — nærmest dog kun formel — medredaktør til udgangen af 1896. Bladet vilde »støtte og udvikle en jævn, enfoldig kristentro, styrke frihedsfølelsen og udvikle den personlige selvstændighed [og] give vejledning i at kunne høste store afgrøder på små arealer«. Utvivlsomt har Jørgensen hovedansvaret for denne programudtalelse. Han skrev hver fjortende dag en landbrugsartikel i bladet, der samtidig optoges i en del dagblade; derimod varetoges den egentlige redaktion af J. P. Petersen.

V

HØJSKOLEN BØRNEHJEMMET — AFHOLDSHOTELLET FAMILIELIV — SIDSTE ÅR

Høng højskole var gået stærkt fremad i firserne under Dams og Jørgensens samarbejde. I foråret 1890 forlod Dam imidlertid Høng for at overtage Brøderup højskole ved Præstø, som under hans ledelse fik en smuk blomstringstid. Som rimeligt var, medførte hans bortrejse nogen nedgang i elevtallet i Høng. Tilmed var der i 1888 blevet oprettet en ny højskole i det nærliggende Sorø, som navnlig i de første åringer havde mange elever. Alligevel overvandt Høng højskole i løbet af forholdsvis få år krisen og gik derefter atter frem, så at elevtallet ved århundredskiftet var nået op til ca. 100 hvert halvår, og der holdt det sig, så længe Jørgensen stod i sin fulde kraft.

En del af æren for dette resultat tilkommer de gode medarbejdere, som knyttedes til skolen i Jørgensens sidste 25 år. Særlig skal nævnes Jens P. Jensen, som blev lærer på skolen i 1889 og skulde komme til at virke der trofast og godt gennem næsten halvhundrede år samtidig med, at han vandt sig et anset navn som historisk skribent. Men hovedsagen var dog Anders og Marie Jørgensens egen indsats.

Som højskolemand udmærkede Jørgensen sig ikke ved vel-talenhed, kundskabsfylde, åndfuldhed eller imponerende fremtræden. Han vandt eleverne ved sin jævne, muntre og venlige færd, sin dygtighed som jordbruger og først og sidst ved sit varme hjerte og sin barnlige fromhed. Som en gammel elev

skrev ved hans død: han hørte ikke til de store ånder, men til de gode.

Det er lykkeligvis sådan, at de fleste gamle højskoleelever mindes deres skoletid og lærerne med stor taknemlighed. I den henseende kan vistnok ingen anden skoleform kappes med højskolen og de andre med den beslægtede ungdomsskoler; det er for øvrigt et forhold, som allerbedst forklarer den betydning, højskolen har haft for den danske bondestand, og det ry, den derved har vundet. Det vilde sikkert være let at fremdrage rosende og taknemlige udtalelser fra gamle elever om alle kendte højskolemænd. Rigtignok vilde disse udtalelser i flere retninger være temmelig enslydende, men der vilde dog på den anden side være forskelle, som viste både lærerens særlige evner og elevens særlige forudsætninger.

Også om Jørgensen foreligger mange sådanne taknemlige udtalelser. En af hans første elever, en sjællænder, som senere blev præst, mindedes Høng som det sted, »hvor mine øjne på en vis måde først er blevet åbnet for Guds kærlighed og livets skønhed og dejlighed«. En purung sjællandsk bondepige, der var Jørgensens elev midt i firserne, huskede som gammel hans undervisning i bibelhistorie, hans sang og de muntre dansk-timer, når han sagde »semikolon, lille piger! når vi vilde sætte komma, og så lo vi«. En lollænder omtaler fra sin skoletid i vinteren 1902—03, hvordan Jørgensen »fortalte os om verdenshistorien eller om landbruget, om de mange ting, der kunde »nyttes«, de mange kilder, der burde strømme for at øge hjemmets velstand. I sygdomstilfælde viste han så stor en omhu. — — Anders Jørgensen var vor kammerat, når han gik med os arm i arm op ad trappen til morgentimen. Det var morsomt og smukt. Han blev også vor ven, vel især på den måde, at han i skolestuen vidnede om noget, der gav os mere tro, mere mod, eller når han havde et venligt ord ved andre lejligheder, når vi var sammen. — — Vor gamle lærer var åndelig i slægt med

Reventlowerne, Bernstorfferne og de andre ædle mænd fra landboreformernes tid.« Og når den evnerige og ualmindelig lovende unge sønderjyde Mikael Steffensen, der var elev på Høng i vinteren 1910—11, i et brev af 2/6 1917, kort før en shrapnelkugle dræbte ham i Nordfrankrig, kunde skrive til en ven, som havde været elev sammesteds: »Jeg elsker Høng. Der har jeg levet mine lykkeligste timer, og der har jeg modtaget det bedste, jeg nogen sinde modtog i livet,« saa tænkte han vist først og fremmest på sin gamle forstanders fromme og milde ord, som havde været med at berede hans hjertemuld og deri så den sæd, som fik så rig en vækst midt under krigens gru.

Et særlig fyldigt, sandt og smukt billede af sin gamle lærer og ven tegnede folketingsmand Martin Hansen, der to gange havde været elev på Høng højskole, første gang 1893—94, da han 5/11 1916 talte ved afsløringen af Jørgensens mindesten i Høng:

»Tak Gud! Tro på Jesus Christus! Elsk alle dine medmennesker! Vær tro og flittig i dit jordiske kald! Det var sådan sæd, Anders Jørgensen såede i vore hjerter, og når det lykkedes ham så godt at vække trangen og virkelysten hos os efter at ville det gode og få udrettet noget — — så var det ikke alene, fordi hans kærlige og milde ord, der kom fra hjertet, gik til hjertet, men så var det tillige, fordi han selv, hans eget liv og hele virke var et levende vidnesbyrd herpå. Han var i hele sit livs virke den takkende, troende, kærlige og flittige mand, der tjente og gerne vilde tjene sine medmennesker, og derfor blev han den lykkelige mand. — — Han vilde hjælpe os til at skabe lykkelige og gode hjem. Også her virkede han ved eksemplets dragende magt. Hvem af os er vel ikke blevet grebet af det rige, kærlige familieliv, der levedes her på skolen, [har] fået øjnene op for det gode hjemms betydning, hvorfra der hentes kraft og styrke til den daglige gerning. Men hvis det skal lyk-

kes for os at skabe sådanne gode og kærlige hjem, så må vi huske, hvad Jørgensen så ofte sagde til os, at vi skulde tjene hinanden. — — Han blev ikke stående derved; nej, han vilde, og han arbejdede også for, at betingelser [for sådanne hjem] skulde være til stede. Derfor arbejdede han så ivrigt for, at så mange som muligt, alle, som vilde noget og duede noget, kunde få en lille jordlod at dyrke, der kunde give dem deres daglige udkomme. Derfor gjaldt det om for den unge at samle ind åndeligt og timeligt, således at når den tid kom, da de vilde stifte bo, de da stod rustet til at tage gerningen op. — — Han vilde lære os at være gode husholdere; intet måtte spildes, som kunde være til gavn for os selv eller andre. Han sagde mange gange til os, at det havde tidt undret ham, at der var mennesker, som var flittige folk, men alligevel ikke kunde få det til at slå til, men derimod andre, som deler ud med rund hånd og dog altid kan få det til at slå til. Men så føjede han til: »Det kommer af, at jo mere man åbner sit hjerte for andre, des mere åbner Gud sit hjerte for os; derfor når Gud giver os mere, end vi selv har behov, så er det ikke, for at vi skal leve i overdådighed eller gnide sammen uden at gøre godt, men så er det, fordi vi skal hjælpe hverandre.« Ja, her ligger nok det allerstørste ved Jørgensen og hemmeligheden ved, at alt, hvad han tog fat på, lykkedes og trivedes; ti han åbnede sit hjerte for andre, og des mere åbnede Gud sit hjerte for ham. — — Gavne og glæde, det var det, han vilde. Lad os altid være besjælet af trangen til at tjene vort folk og vort samfund, så drives vi af den samme ånd, der besjælede vor gamle ven og lærer: at gøre gavn, som Gud det vil, på allerbedste måde.«¹

Samme ånd og tone gik gennem de mange kristelige og folkelige foredrag, Jørgensen i årenes løb holdt på sine regelmæssige

¹ De sidste ord er hentet fra Grundtvigs »Morgenstund har guld i mund«, Jørgensens kæreste morgensang.

togter ud over landet i april og september—oktober, når skolen stod tom. Disse foredrag faldt udmærket i traad med hans landbrugsforedrag; ti for ham var det en form for gudsdyrkelse at rense jorden for ukrudt og få den til at bære god og rig afgrøde. Han var også velset som foredragsholder, fordi han var fordringsløs og venlig i sin optræden og beskeden med hensyn til det økonomiske vederlag. Var der småbørn i de hjem, han gæstede, vankede der altid en historie om missekatten eller et andet spændende emne. Engang ind under jul gjorde den rare mand med de smilende øjne og det store skæg et sådant indtryk på et barn, at det efter hans afrejse spurgte sin moder, om det var julenissen, der havde været i besøg.

Også ældre børn havde Jørgensen let ved at komme i lag med. Det skete engang ovre på Fyn, at han hen over middag kom til en landstation for at tage med toget. Han kom i god tid — det gjorde han altid, når han selv var herre derover — og gik så gennem toget for at finde en god plads og slog sig ned i en tom halvvojn. Straks efter kom imidlertid konduktøren og sagde i forbifarten: »Ja, dette er ellers skolebørnenes afdeling.« Først efter konduktørens bortgang forstod Jørgensen, hvad han havde ment med denne bemærkning. Der lå nemlig en realskole i den stationsby; til og fra denne skole rejste en del børn med toget, og da sådanne »togbørn« jo som regel er urolige medrejsende, havde de fået anvist den særlige afdeling, som andre rejsende så holdt sig borte fra for ikke at blive forulempet.

Efter at dette var gået op for Jørgensen, blev han dog sidende. Der skulde stå et slag, før han veg pladsen. Men han var altså advaret.

Og ganske rigtigt! Umiddelbart før togets afgang væltede en støjende børneflokk ind til ham. De så straks den gamle gråskæg og begyndte at stikke hovederne sammen. Men han gik angrebsvis til værks. »Nå, børn, er I så færdige med skolen for i dag? — »Ja!« — »Kunde I lektierne?« — »Ja — nej, han der

kunde dem ikke rigtig.« — Nå, fik I en historie?« — »Nej!« — Vil I have en?« — »Ja, ja!« — Og da konduktøren lidt efter passerede, så han et usædvanligt syn: hele den ellers så urolige flok havde samlet sig om den gamle fortæller, stående eller siddende, som de kunde bedst, men lyttende allesammen. Efterhånden som de skulde af ved de forskellige stationer, sagde de: »Farvel og tak!« Og en pige føjede til: »Det er dog kedeligt, at jeg ikke skal med længere.«

Således vandt Jørgensen yndest både blandt unge og gamle og samlede derved stadig flere elever om sig. En anden årsag til skolens vækst var dens dygtige og gode husmoder. Høng nævnedes så almindeligt som en af de højskoler, hvor eleverne fik den bedste kost, at Marie Jørgensens ældste søn engang hørte en mand halvt spøgende sige, at når han i sin tid ikke var taget på Høng som elev, var grunden især den, at det havde ærgret ham altid at høre om den gode mad, man fik der. Det var en tid ret almindeligt, at unge piger ønskede at lære husholdning under Marie Jørgensens vejledning, et forhold, der medvirkede til, at madlavningsundervisning i 1902 optoges i sommerskolens arbejdsplan. Ligeledes har ikke så få vordende »højskolemødre« i nogen tid opholdt sig på Høng højskole for at se, hvordan en sådan husholdning rettelig skulde ledes.

Marie Jørgensens dygtighed som husmoder skyldtes ikke alene hendes indsigt, overblik og økonomiske sans, men også og måske fuldt så meget det, at hun selv gik forrest i arbejdet og forstod at få sine hjælpere til at følge efter villigt og trofast. Hun overkom i sin kraftige alder næsten det utrolige. Mens hun havde spæde børn, plejede hun at stå så tidligt op, at hun havde gjort børnene i stand, før pigerne meldte sig til arbejdet, og de lå ellers efter den tids skik ikke særlig længe. Og alligevel tog hun dagen igennem sin tørn ved pigernes side. Da hun blev ældre, og børnene var fra hånden, trådte al slags hånd-

arbejde i stedet; når husgerningen var til ende, strikkede, syede, broderede eller vævede hun; aldrig var hun ledig.

En vigtig del af Marie Jørgensens gerning på skolen var sygeplejen. Heldigvis var sundhedstilstanden næsten altid god; gennem Jørgensens lange forstandertid indtraf der kun et par dødsfald blandt eleverne. Men naturligvis forekom sygdoms-tilfælde af og til, og så plejede Marie Jørgensen som regel selv de syge.

Marie Jørgensens betydning for sin mand og dermed for skolen er dog langt fra udtømt med, hvad her er nævnt. Hun hørte ikke til de kvinder, hvis synskres begrænsedes af hjemmets vægge. Hun var stærkt optaget af tidens politiske og sociale forhold. Et eksempel herpå skal anføres.

Da venstrebladene i marts 1886 i stærke farver skildrede nøden blandt københavnske arbejdere efter den langvarige smedestrejke sommeren forud og under vinterens store arbejdsløshed (ved juletid var der 12—14,000 arbejdsløse), måtte hun forsøge at hjælpe.¹ Jørgensen var udrejst, men så skrev hun på egen hånd et opråb og sendte til Sorø amtstidende. Daværende redaktionssekretær H. Jensen var noget skeptisk over for hendes forslag, men i et nyt brev trængte hun på for at få stykket optaget. »For hver fattig, der bliver hjulpet på den måde, er der dog et menneske mindre, der lider nød.« Hun bad Jensen rette på sproget og sætte et mærke nedenunder, hvis det var nødvendigt; hendes navn måtte han ikke bruge. Og 16. marts læstes så i bladet følgende:

»Venlig anmodning til Sorø amtstidendes læsere. Næsten daglig bringer bladene bud om den store tiltagende nød blandt

¹ I et brev af 25/4 1895 skriver hun til sin mand: »Jeg ved heller ikke, hvordan det er, for jeg kan ikke høre om sorg og nød, uden at der kommer en ubændig lyst over mig til at hjælpe, og jeg ved jo dog så godt, at jeg kun magter så lidt.«

småfolkene i København. Ja, forleden antoges det endogså, at enkelte var døde af sult. Vel har vi nok af fattigdom herude på landet, men i den grad kender vi den dog ikke. Og ikke mindst af den grund synes jeg, at trangen til at hjælpe må blive stærk hos os landboere. Men da pengemidlerne jo for tiden er små, og der tilmed måske er noget i den gamle beskyldning, at »skillingerne sidder fast hos landmændene«, skal vi så ikke prøve at hjælpe på en anden måde, f. eks. ved at tage børn eller andre trængende i vore huse 2 à 3 måneder, indtil, som vi håber, den værste nød er overstået. Ikke sandt! når I forældre ser eders egne børn sunde og glade tumle sig efter et godt måltid, tror I da ikke, det vil bringe eder både glæde og velsignelse, om I mættede sådan et par sultne småfolk til? Derfor beder jeg eder tage sagen under alvorlig overvejelse. Og lad os ikke i dette tilfælde nøjes med, som så ofte ellers, at blive rørte — måske indtil tårer — ved at høre og læse om nøden, ti det fylder ikke i en sulten mave. Men lad os handle snarest muligt.

Vi tør måske håbe, at den ærede redaktion af Sorø amtst. vil være villig til at modtage tilbudene fra alle dem af bladets læsere, der vil modtage børn, samt bringe disse tilbud til velgørenhedsforeningerne i København. Ligeså tør vi nok også antage, at jernbanebestyrelsen vil give de trængende fri rejse til Slagelse eller hvilken som helst station, der ønskes. Og når tilbudene kunde indkomme i løbet af 8 dage, så kunde vi vistnok have de små herude om 10 à 12 dage. Derfor, endnu engang! sig ikke nej, men lad hjertet frit råde i dette stykke. I vil sikkert aldrig fortryde det.

En moder.

Redaktionen skal gerne modtage tilbud og ordne det fornødne i København. Den kone, der har skrevet ovenstående stykke, er villig til at tage imod to børn. Red.«

22. marts kunde bladet meddele, at der var kommet tilbud om at modtage 70 børn, og at Solbjerg sogn havde dannet en særlig komité, som vilde modtage 15 børn, samt at der var indkommet penge til eventuel beklædning af børnene.

Langfredag (23. april) skrev Marie Jørgensen til sin mand: »Du kan tro, vi havde lystighed her i går. Her var omtrent 30 børn, vore egne iberegnet, og de legede udmærket, så de nær ikke var blevet færdige til at komme hjem. I det hele var her 9 af københavnerne. — Jeg stod og så på dem engang; den lille Dagmar [et plejebarn] og Frida løb efter hinanden, og så kommer den lille løbende hen og slår nok så tillidsfuldt begge armene om mig. Det er så underligt at se sådanne søde småfolk. Vorherre bevare dem for hovedstadslivets fristelser og farer! I onsdags kom der igen en del børn til Slagelse — Hasles fik to — og i morgen kommer der igen en flok. Blot der nu må komme noget velsignet og godt ud af deres ophold på landet! — — Det er så yndigt at se foråret begynde at spire frem; det er, som håbets spire i vor sjæl vokser om kap med naturen. Blot der snart kunde begynde at spire lidt friskere frem i vore samfundsforhold; men desværre, der ser det kun mørkt ud. Du har vel set dommen i den falsterske riffelsag? Dog, der er jo intet overraskende ved den, kun et nyt slag i ansigtet. Kære lille ven! blot vi måtte se en ende på dette, men det ser ud, som afgørelsen trækker længere og længere ud i det fjerne. Dog, Vorherre, håber jeg, har også nok der sin finger med i spillet.«

Og påskedags aften hedder det i et nyt brev: »Det var påskedag! hvor vi har haft uro! I morges, da vi sad og drak kaffe, kom mølleren fra Vielsted kørende og vilde have haft dig hen at holde foredrag for dem. Henning Jensen, som kommer der hver fjortende dag, var ved sygdom forhindret i at komme. — — [Da han var kørt] og jeg lige var kommet ud og skulde tage fat, holdt der nok et køretøj for døren; det var så

Bressendorf fra Slagelse¹ med et helt læs drenge. Han havde i går fået sendt 31 børn og fået 6 tilovers, som han ingen plads havde til. [Hun fik bud til Kragerup, hvor de blev afsat.] Børnene havde fået mad og kaffe og tumlede sig nok så fornøjet udenfor tillige med vore egne og halvdelen af byens børn, så her var en tummel — ja, det kender du jo nok. — Nå, så fik de jo middagsmad og kaffe igen, og så kørte Bressendorf tilbage med en tom vogn og et let hjerte. [Nu kom manden fra Kragerup, og efter at have spist til aften sammen med de 6] kørte han med hele flokken og en halv snes bag efter vognen. Imidlertid var Hans Hansen kommet med sin og Søren Niensens drenge tillige med deres fader, der var kommet ud at besøge dem. Og da vi så endelig fik ro, var det aften, og jeg er så træt! Jeg havde ikke tænkt, vi skulde fået sådan en påskedag, og dog, kære ven! når vi kan være med til at gøre folk glade, ja, jeg ved ikke, hvordan det er, men der er dog en underlig tilfredsstillelse deri. Ja, blot vi dog rigtig kunde blive til vel-signelse for vore medmennesker, det er dog den største lykke, jeg kan tænke mig her i livet. — Det er sengetid, så jeg kommer nok til at bryde af.«

Det dybeste i Marie Jørgensens sjæl var dog hendes kristentro. I den mødtes hun helt og fuldt med sin mand. Men som de var forskellige i andre henseender, således var de det også religiøst og fik netop derved stor betydning for hinanden. Jørgensen var i sit trosliv barnlig from, men også barnlig ureflekteret, levede i sin tro, men grublede ikke derover. Marie Jørgensen måtte efter sin natur arbejde med sin tro, og herunder fik hun dyb forståelse af åndelig friheds betydning, ja nødvendighed for sandt og sundt kristenliv.

¹ Typograf C. Bressendorf, Sorø amtstidendes bogtrykkeri, modtog hjælp fra bladets opland til de københavnske arbejdsløse og havde altså også med børnerjserne at gøre.

Derfor vakte det hendes opmærksomhed, da Brücker i foråret 1882 protesterede mod Henning Jensen, som havde fremsat den opfattelse, at kristne burde faste, fordi bibelen forudsatte faste. I sin modartikel brugte Brücker det dristige udtryk, at bibelen »aldeles ikke må hovmesterere hverken vor erkendelse eller vort liv«. Jørgensen og hans hustru havde tidligere hørt om Brücker gennem Dam, og nu fik de ham til at tale på Høng højskole ^{27/2} 1883. Dette første besøg førte til, at han snart blev fast taler ved det tredages efterårsmøde, som fra og med 1881 årlig holdtes på skolen, og dette forhold varede ved ikke blot i Jørgensens og hans hustrus levetid, men lige til Brücker selv døde i 1928. For øvrigt besøgte han gennem mange år også i forsommeren Høng og det nærliggende Vindehelsinges som taler.

Mange undredes over, at Jørgensen kunde sætte så megen pris på Brücker. Fra først af var det vistnok også Marie Jørgensen, der her gjorde udslaget; men efterhånden tilegnede Jørgensen sig hendes opfattelse og kunde så tage Brücker varmt i forsvar over for angreb. På den anden side evnede han at holde, om man så må sige, forbindelseslinjen bagud åben og ubrudt; han optog af Brückers tanker, hvad hans sjæl fandt næring i, og gjorde det tilgængeligt for adskillige, hvem det måske ellers havde ligget fjernt.

Da Carl Koch sidst i firserne begyndte sin præstegering i Vestsjælland, kom ægteparret inden lang tid til at sætte ham meget højt. Indtil P. Rønne forlod Sønderup, var de sognebåndsløserne dertil; men så løste de sognebånd til Ubberup og senere til anneksmenigheden i Gørlev. Også Koch blev fast taler ved efterårsmøderne og var det til sin død i 1925; men desuden talte han på skolen ved mange andre lejligheder.

Efterårsmøderne på Høng højskole var gennem en lang årække med til at præge egnens åndelige liv. Jørgensen foretrak

præster som talere; foruden Brücker og Koch medvirkede gennem årene især P. og K. Rønne, Meyling (Roskilde), Bruun (Levring), Vilh. Hansen (Balle), Bojsen (Kerteminde), Niels Dael og Th. Helveg. Navnlig i den sidste snes år af Jørgensens levetid samledes der mange tilhørere, henved et par tusinde i de tre dage tilsammen. Blandt de mest trofaste tilhørere var Thorkild Gravlunds forældre ude fra Reersø. Gennem deres og sine egne iagttagelser har han fået stof til i sin skildring af fynboerne (»Dansk folkekarakter« II, 1914) dels at give et glimt af Jørgensens fremstillingsevne, dels at tegne et smukt billede af den gamle milde mand som disse efterårsmøders afholdte leder.

S. 115 skriver han: »Navnet Grundtvig føles ofte som højt hævet over alle andre. Stærkest har jeg set denne storskikkelse fremtræde i en gammel folkeoplyasers foredrag. Som ung fynsk bondesøn sad han i Vartov kirke på svalegangen og så den store præst, Grundtvig, med den hvide skaldepande gå op i kirken¹: Når jeg så ham der, var det som den gamle slægt, der steg op!

Det var ikke blot en ypperstepræst, her kom; nej, det synes at have været en allivets apostel, og blodet har vist næsten standset sit løb i hjertet på den unge fynbo, indtil gudstjenesten begyndte, og salmesangen tonede. Der var især én salme. Det var som på selve pinsedagen!

Bondeknøsens stærke drøm om den skikkelse, der syntes at rumme al Nordens henfarne ånd, viser, at en bondeknøs uden synderlig kultur evner at fatte en sådan ånd. Og med dette

¹ Der skulde hellere have stået »op på prædikestolen«. Jørgensen sad på balkonen i kirkens nordøstre hjørne og så Grundtvig fra den modsatte side gå op ad trappen til døren ind til prædikestolen, som i Vartov jo er anbragt oven over alteret. Med dette i tankerne forstås bedre Jørgensens udtryk »steg op«.

sin ungdoms storsyn bliver han de små og undertryktes ven, husmandssagens og børnehjemssagens varme tolker.«

Og s. 78—79 læses: »Sjællands tre største ældre højskoler er ledet af fynboer — — Hvad var det, der gav fuldt hus?

Det var fynboen, bondesønnen fra Flødstrup, den milde, harmoniske sjæl, i hvem dagens travle virksomhed altid synes forenet med aftenstemningens poesi — en ilende, dvælende, rastløs og rolig fynbo.

Det gælder vist gennemgående på Sjælland, at højskolen ikke netop får stærkest tag i de oprindeligeste typer. Noget tilsvarende findes muligt også andetsteds. Folkevækkelse og folkevid trives ikke allerbedst sammen. De vil gerne skilles. Det kan næppe være anderledes. Men at klare dette skær er for højskolepædagogikken en stor og vanskelig opgave.

Fynboen fra Flødstrup løste den ofte mesterligt. Skellet mellem vækkelse og vid, der kan være hårdt og skarpt, blev hos ham jævnlige til en glitrende solstribet. »Alvor og gammen« var han kunstner i. Ved hans talerstol sad folk virkelig og følte, at den højspændte åndelighed ikke var så farlig fjern fra det hjemlige lune.

— Skal vi synge: »Menneskelivet er underligt« . . . ja, vil I ikke tro det, kan I slå op på nummer 335 (i sangbogen).

En sådan liden jævn spøg tager brodden fra menneskelivets dystre underlighed og fjerner straks den åndelighedens stivhed, som sjællænderne snart får nok af.

— Den første flyvemaskine ventedes og kunde komme midt under det store efterårsmødes foredrag. Hvad sker så? Ja, folk vil rende efter at se flyveren og svigte taleren, det er man klar over. Hvordan skal det ordnes? Den gamle højskoleforstander slutter hurtigt overvejelserne og stilner sindene: Så vil jeg bede jer om, folk, at I ikke træder lucernen ned.

Da løses smilet. Her talte ikke åndens ubøjelige forkynder,

men en af husmandssagens ældste forkæmpere og ejeren af en lille mønsterlod.

Et sådant karakteristisk udbrud fryder sjællænderne, man ler og er hverandre nær.

— En taler havde holdt et vanskelig tilgængeligt foredrag. Det var blevet halvmørkt, og udenfor havde det regnet længe, en mild grøderegn. Da foredraget endelig var endt, sad der vist mange, som ikke havde evnet at følge med på denne vandring i tilværelsens gåder. I trykkende stilhed stod den gamle højskoleforstander op og sagde henvendt til taleren: Så siger vi tak for det gode foredrag — og så siger vi *2 gange tak* (henvendt til Vorherre) for den gode regn!

Hvor det lettede. Man kom glidende blødt tilbage til jorden igen, hvorfra man var taget.

Det evnede fynboen, mesteren i at afrunde situationen og i at »kunne« sin kres. Hvem der end står på hans talerstol, er det dog ham, der skaber huset — og i sin høje alderdom ham, der leder sangen, ham, der ved en henkastet ytring eller blot ved sin fremkomst leder stemningen, gør den livfuld og fredfuld. En mand, der har mægtet meget ved sin folkekarakter og netop derfor kaldes »en herlig mand«.«

Allerede i de første år i Høng forsøgte Jørgensen at samle folk til almindelige foredragsmøder. Dette førte til stiftelsen af en foredragsforening, som lige til afholdshotellets oprettelse i 1905 holdt sine møder på højskolen og havde rygstød i dennes elever og øvrige beboere. Blandt de talere, der regelmæssigt medvirkede her, var Jakob Knudsen. Da han sidst i halvfemserne efter sit andet giftermål fratrådte som valgmenighedspræst og stod uden fast erhverv, skrev han til Jørgensen og spurgte, om han vilde modtage ham som foredragsholder. Dette blev indledningen til en gennem mange år fortsat række af festlige besøg i vintermånederne efter jul, hvor Jakob Knud-

sen talte eller læste op et par gange i foredragsforeningen og et eller flere steder i omegnen, men havde standkvarter på højskolen.

Et særligt præg havde de søndagsmøder, som gennem de sidste 25 år af Jørgensens liv samlede en lille trofast tilhørerkreds om hans jævne og hjertelige vidnesbyrd. Naturligvis stod det frit for eleverne at deltage, hvis de ønskede det. De faste deltagere viste deres påskønnelse ved $\frac{10}{6}$ 1897, da der var gået 25 år, siden Jørgensen begyndte sin gerning i Høng, at skænke ham den smukke malmklokke, som endnu hænger over skolens hovedindgang. Den bærer indskriften: »Kom, sandheds ånd, og vidne giv i mig, at Kristus er mit liv.« Med den salme begyndte hvert søndagsmøde.

Et smukt udslag af Anders og Marie Jørgensens kærlighed til børn var juletræsfesterne tredje juledag. De begyndte som fester for børnene i den til højskolen knyttede friskole, men udvidedes efterhånden, så alle byens børn gav møde; ja, til sidst kom byens gamle fattige koner og mænd også. Først fortalte Jørgensen eventyret om »Sur vælling og spegesild«, altid det eventyr, for det hørte nu engang til den aften. Derefter fik deltagerne, børn og gamle, risengrød og frikadeller. Imidlertid var træet blevet tændt ovre i gymnastiksalen. Man gik rundt om det og sang: »Dejlig er den himmel blå«, og så holdt Jørgensen en lille tale om, at når julelysene pegede opad, var det for at minde om, at engang skulde alle fromme børn få lov at komme op til Gud, hvor der var et meget større og meget smukkere juletræ med mange flere gode sager på. Derefter blev der leget og danset, delt poser ud med godter i og til sidst drukket kaffe. Så kendt blev disse julefester, at der engang indfandt sig en lille udensogns dreng og spurgte, om han kunde komme med mod betaling. De fortsatte også, efter at friskolen i 1898 og børnehjemmet i 1903 var skilt ud fra højskolen. En ældre kvinde, der som barn havde deltaget i disse

fester, lå paa sit dødsleje. Da hendes søster en dag spurgte, hvad der var det bedste, hun havde oplevet i sin tid, svarede hun: »Det var juletræsfesterne på Høng højskole.«

Det skal også nævnes, at hvert år lige til jul sendte ægteparret byens fattige risengryn, sukker, kaffe og lignende for at sikre deres julenadver. —

Jørgensen og hans hustru fik altså lykke til at se højskolen blomstre op igen efter nedgangen i 1890. Men de skulde også få den glæde at se det børnehjem rejse sig, som de havde drømt om i åringer og nu og da gjort forberedelser til.

Som tidligere nævnt modtog Jørgensen 1874 to københavnske smådrengene som plejebørn. Den ældste har fortalt, hvordan Jørgensen selv hentede dem i København. »Allerede i toget til Slagelse blev vi godt kendt; selv om hans mægtige sorte skæg indgød os nogen respekt, vandt han snart vor tillid ved sit milde ansigt og især, da han gav os hver et stort, rødt æble; og så kunde han fortælle historier, som fik os til at lytte.« Året efter kom der endnu en lille dreng og hans søster. Varigt optoges der ikke flere plejebørn på Høng højskole i den følgende halve snes år; disse fire kom da til at udgøre ligesom et kuld ældre søskende over for ægteparrets egne børn. Efterhånden blev de konfirmeret og drog ud i verden, men vedblev at have deres hjem i Høng.

Fra midten af firserne optoges imidlertid nogle kostelever i den friskole, som stadig holdtes ved siden af højskolen, og 1888 fandt en elleveårig faderløs københavnsk pige og en toårig moderløs dreng fra Kragerup et nyt hjem hos Jørgensen og hans hustru. Når dertil kom ægteparrets egne ni, var der altså ingen mangel på børn i huset. Og atter trængte tanken sig på om at oprette et formeligt børnehjem.

Dertil behøvedes en bygning, og for at samle penge ind til den afholdtes 7. og 8. juni 1890 en basar på højskolen, som gav et smukt overskud. Der opførtes så i vinterens løb en to-

etages bygning, som indviedes ^{26/7} 1891 ved en fest, hvorved man tillige fejrede Høng højskoles 25-årige beståen. Et par år efter afholdtes ved ægteparret Hasles velvilje i Birke-mosegårds have ved Gørlev endnu en basar til fordel for hjemmet.

Hermed var Høng børnehjem trådt ud i livet. Og børn kom der nok af; allerede 1893 havde o. 25 børn, ægteparrets egne medregnet, fyldt den nye bygning. Derimod kneb det mere med pengene. Ganske vist bevilgede Holbæk amtsråd i efteråret 1891 en årlig understøttelse af 200 kroner for fem år frem i tiden og lod tilmed velvilligt alle 1000 kroner udbetale med det samme; men staten ydede dengang ingen støtte til børnehjem, og plejepengene var små. Økonomisk gav hjemmet underskud, men takket være højskolens trivsel kunde det bæres, og ægteparret havde lært af Stephansen »at regne med den store tabel«. Jørgensen plejede spøgende at sige, at hvert barn var 10,000 kroner, og da han havde ni børn, var han altså en velhavende mand. Engang ved en skovfest kom han ind på samme tema, men gik da så vidt i spøgen, at han tillagde sig selv 27 børn; han medregnede altså plejebørnene. Det voldte ham stor morskab, da han bagefter fik at høre, at en tilstedeværende præst forbløffet havde udbrudt: »Herregud, den stakkels mand!« og at en lærer saa havde forklaret præsten det store børnetal med, at Jørgensen havde været gift tre gange.

Selv måtte Jørgensen hovedsagelig indskrænke sin virksomhed på børnehjemmet til at undervise i kristendomskundskab. Han var ypperlig skikket dertil, kunde fortælle de bibelske beretninger, så de små tilhørere hang ved hans læber, og med sin smukke stemme gennem salmerne og de bibelhistoriske sange synge den fornødne kundskab sådan ind i børnenes hjerte, at de ikke behøvede at have lektier for deri. Alligevel var han dog så meget af den gamle skole, at han mente at

måtte forlange de ti bud, troens artikler og fadervor med Luthers forklaringer lært udenad. Marie Jørgensen var betænkelig herved, men bøjede sig for sin mands større erfaring. Så skete det imidlertid, at hun en dag hørte et af plejebørnene komme løbende ned ad trappen fra første sal og imens ramse løs: »Jeg tror på Gud fader« osv. Hun gik med det samme ind til sin mand, fortalte det passerede og sagde, at han måtte ikke mere forlange lært udenad, hvad der for dem begge var de helligste ord, de kendte. Og han rettede sig efter hendes ønske.

Det var Marie Jørgensen, der måtte trække det store læs i børnehjemsarbejdet. Hun fandt dog gode hjælpere i Angelika og Lars P. Larsen, der siden midten af firserne havde været lærer og lærerinde ved friskolen. Imidlertid voksede denne så stærkt ved tilgang fra byen og omegnen, at Jørgensen 1898 udskilte den og vederlagsfrit overdrog den til det nysnævnte ægtepar, som så opførte en bygning dertil på en af Jørgensen skænket grund ved siden af højskolen. På børnehjemmet overtog nu Magdalene Andersen den daglige ledelse under Marie Jørgensens tilsyn. Omtrent samtidig bevilgede staten en årlig understøttelse, der sammen med den støtte, Holbæk amtsråd fortsat ydede, gav bedre balance i regnskab, selv om hjemmet fremdeles var en »dårlig forretning«.

Imidlertid følte Jørgensen og hans hustru, hvordan arbejdet mere og mere truede med at vokse dem over hovedet. Der måtte tages reb i sejlene. Sammen med sognepræsten, pastor Hertz, der nu var statens tilsynsførende ved børnehjemmet, og herredsfoged Petersen planlagde de en udskillelse også af denne virksomhed, så at den kunde blive en selvejende institution.

Men så skulde der atter rejses en ny bygning. Et overslag viste, at den vilde koste 12,000 kroner. Byggegrunden, 1 td. land stor og liggende tæt øst for byen, havde Jørgensen skæn-

ket. »Men hvor skal pengene komme fra?« spurgte den elskværdige gamle herredsfoged under en drøftelse af sagen. »De kommer nok, hr. herredsfoged,« svarede Jørgensen. Petersen så på ham med sit skælmske smil: »De er optimist, Jørgensen.«

Optimisten fik ret. Ved hjælp af penge, der indsamledes ved en basar 4. og 5. juli 1903, og ved gaver fra forskellige sider lykkedes det virkelig at få bygningen opført. Dette skyldtes ikke mindst den varmhjertede godsejerinde frk. Selchau, Selchausdal (ved Tissø); hun skænkede gennem en årrække ikke mindre end 10,000 kroner til hjemmets økonomiske betryggelse og satte så endda 1911 kronen på værket med et legat på 20,000 kroner til gavn for hjemmets drift i fremtiden.

Fra 1874 til 1903 havde Høng børnehjemmet huset godt 60 plejebørn, omtrent lige mange drenge og piger. Ved indflytningen i den nye bygning rummede det 12 drenge og 12 piger. Det selvejende børnehjemms første bestyrelse bestod af Magdalene Andersen, Hertz, Petersen, Jørgensen og hans hustru. Han afløstes efter eget ønske 1912 af sin ældste søn, men Marie Jørgensen forblev i bestyrelsen til sin død 1924. Hjemmet er nu udmærket ledet og økonomisk sikret, har gode, tidssvarende bygninger med plads til 30 børn og et jordtilliggende af henved 6 td. land. Denne Anders og Marie Jørgensens kærlighedsgerning må derfor siges at være blevet kronet med velsignelse. —

Selvfølgelig vedblev husmandssagen at have Jørgensens kærlighed, og ligesom han ofte blev indbudt som taler ved husmandsmøder, modtog han mange besøg af rejsende husmænd. Han fik ydermere lov at være med til endnu en betydningsfuld nybegyndelse på dette område.

Tidligere er nævnt hans ønske om, at de driftige husmænd kunde komme på skole en lille tid. Han gjorde også et skridt i den retning. I juni 1885 udsendte han følgende kundgørelse:

»Undervisning i husmandsbrug.

For at bidrage vort til, at unge mænd bedre kan lære at drive en mindre jordlod mønsterværdigt, er det vor agt at optage »husmandsbruget« som et fag i vinterskolen side om side med den øvrige undervisning. Særlig vil kartoffel- og roedyrkning, frøavl og frugttræers røgt m. m. blive udførlig behandlet. Nogle lærlinge vil dernæst kunne få praktisk vejledning, især i april måned, her i vort lille landbrug.«

Fra den tid underviste han vintereleverne i land- og havebrug ud fra sin lille bog.¹ Med tiden følte han dog, at faget krævede mere, end han kunde yde, og han antog så 1898 landbrugskandidat Rasmus Jensen til lærer i de egentlige landbrugsfag og beholdt selv kun havebruget. Da madlavningsundervisning 1902 optoges i sommerskolens arbejdsplan, var Høng højskole godt på vej til at blive en »husmandsskole«, hvis der herved forstås en skole, hvor man søger at give unge, som kun har råd til ét skoleophold, mest muligt både af højskolens og fagskolens undervisning.

Det bør tilføjes, at Jørgensen optog disse praktiske fag på en tid, da Høng højskole havde fuldt hus næsten hvert halvår. Han gjorde det altså ikke for at få flere elever, men fordi han mente at gavne dem derved.

Han skulde imidlertid se sit gamle ønske om at få driftige husmænd på skole en kort tid opfyldt bogstaveligt. 1898 stilledes nemlig gennem Det kgl. danske haveselskab en statsbe-

¹ Mange højskolemænd misbilligede dette; de vilde have »ren« højskoleundervisning. Ved et forhandlingsmøde på Dalum landbrugsskole 1891 blev Jørgensen angrebet ret stærkt i den anledning, men fandt dog forståelse hos mænd som den senere statskonsulent Frederik Hansen og Ludvig Schrøder. Tiden har givet ham ret, for så vidt som næsten alle højskoler nu har optaget undervisning i landbrug.

villing på 1400 kroner til rådighed for korte kursus for husmænd og husmandskoner. Selskabet bad Jørgensen, havebrugs-skoleforstander Hans Knudsen, Landsgrav, og højskoleforstander Jens Nielsen, Klank (ved Århus), om at sætte sagen i værk, og fra 5. til 19. marts 1899 afholdtes på Høng højskole et »husmandskursus« med tolv deltagere fra landets forskellige egne.¹ Sorø amtstidende skrev herom ^{13/3} 1899: »For en snes år eller så tilbage vilde man have forsvoret, at sligt kunde ske. Men at det er sket, vidner om, at husmandssagen arbejder sig frem til den plads, den rettelig bør have.«

Kursusbevillingen blev fornyet i de følgende år, og indtil 1903 afholdtes der hver vinter sådanne kursus på Høng højskole. Så overlod Jørgensen dem til Høng landbrugsskole, som det år oprettedes af hans medarbejdere Rasmus og Jens P. Jensen; han vedblev dog at undervise ved dem, så længe de opretholdtes derude. Men for øvrigt bredte disse »korte kursus« sig snart til mange andre skoler og udgør den dag i dag et vigtigt led i arbejdet for husmandsstandens faglige dygtiggørelse. —

Endnu skal nævnes, at Jørgensen var en af hovedmændene ved rejsningen af Høng afholdshotel i 1905.

Høngboerne havde fra gammel tid som alle andre nogenlunde regnet spiritus med til dagligt brød og set med smil på »en ærlig rus«. Tilmed kunde byen gennem en årrække glæde sig ved en kromand Boeck, der ikke yndede fuldskab og med rolig kraft holdt orden i skænkestuen. Han havde da også sin egentlige indtægt som købmand. At der dog ikke herskede absolut afholdenhed, viser dette lille træk af dagliglivet i Høng sidst i halvfjerdserne.

Det var en varm forårsdag. Marie Jørgensen sad og syede på stentrappen uden for hovedindgangen til højskolen, og Jør-

¹ De tilsvarende kursus paa Klank og i Landsgrav var afholdt på et tidligere tidspunkt.

Farfader og farmoder med Inger Marie aug. 1908.

Mindestenen i skolens have.

gensen gik og gravede i haven. Pludselig kom ad vejen syd fra en af byens originaler, Væverhans, løbende i fuld fart. Efter ham fulgte kroens gårdskar, og sidst i rækken tonede arrestforvarer Pentin frem, en strunk, gammel underofficer, som havde været med ved Frederits. Alle tre var stærkt påvirkede, og Pentin, retfærdighedens uniformerede håndhæver, råbte atter og atter: »Slå ham ihjel!« Jørgensen slap spaden og ilede til. Væverhans øjnede redning og smuttede ind i forstuen bag Marie Jørgensen. Gårdskarlen, der i tide så den uventede fjerdemand nærme sig, opgav felttoget og fortsatte løbet nord ud af skolegården. Men stakkels Pentin løb lige i løvens gab. Pludselig så han Jørgensens barske ansigt foran sig og hørte ordene: »Skam Dem, Pentin!« Som gammel krigsmand forstod han dog også tilbageslaget kunst og forsvandt den vej, han var kommet. Væverhans fik sikkert et par borgerlige ord med på vejen, da han forlod sit tilflugtssted, men fandt vist alligevel, at han var sluppet nådigt ud af den klemme.

Som tiden gik, ændrede dog mange Høngboere syn på spiritusnydelsen, og sidst i halvfemserne voksede en stærk uvilje frem mod det tiltagende drikkeri. Gamle Boeck var rejst, og hans efterfølgere fulgte andre metoder. Baneanlæg (Høng blev stationsby 1898) og livligt byggeri tilkaldte mange løsarbejdere, som drak og sloges på kroen, især efter at den i dyre domme var ombygget til »hotel«, hvis store forrentningssum skulde indtjenes gennem dans og drik.

Jørgensen forsøgte efter evne at modvirke dette uvæsen. Somren 1900 udførtes et ret stort jordarbejde lige vest for højskolen, og han gik så flere varme eftermiddage ned til de tørstige arbejdere fulgt af piger, der bar kurve med brød og kopper og kander med kaffe. Så trakterede han arbejderne hermed og søgte at komme i venlig snak med dem. En dag havde de udgravet en stor, flad sten og kløvet den på langs for at kunne anvende stykkerne som grundsten. Da Jørgensen

så stenen, beklagede han kløvningen og viste arbejderne, at den bar tydelige skuremærker fra istiden; det blev et helt lille geologisk foredrag. Arbejderne lyttede interesseret til og spurgte, om han vilde have det største stykke med de fleste skuremærker. Ja, det vilde han da meget gerne. Efter fyraften kom så en hel trop slæbende med den tunge sten på stænger og stillede den efter Jørgensens anvisning op ved indgangen til det store lindelysthus i haven. »Her skal den stå til minde om jer,« sagde han. Da han 3. august samme sommer fejrede sit sølvbryllup, kom en deputation af arbejdere og overrakte — en vinkaraffel med glas!

Jørgensen indskrænkede imidlertid ikke sit ædruelighedsarbejde hertil. I 1900 havde syv af byens foreninger gjort et forsøg på at rejse et afholdshotel, hvor folk, der ikke vilde benytte hotellet, kunde samles til møder, gymnastik og fester. Det lykkedes ikke. Men i 1905 optog Jørgensen sammen med fem andre mænd tanken; de ansøgte om den fornødne næringsbevilling og fik tilsagn herom. Derefter indbød de offentligt ligesindede til at slutte sig til, og der dannedes et konsortium på 16 mænd, som købte en velbeliggende grund over for jernbanestationen og opførte et smukt og rummeligt afholdshotel, der toges i brug samme efterår og straks fik udmærket søgning. Det gamle hotel var kommet i sådant vanry, at der ikke engang kunde samles folk til offentlig dans.

Afholdshotellet virkede godt i femten år og var sikkert den vigtigste årsag til, at en ny hotelejer ind slog en bedre kurs på det gamle hotel, så at det lidt efter lidt igen fik søgning af ordentlige folk. Derved blev afholdshotellet i nogen grad overflødig, og da der så i 1920 blev brug for en bygning til Høng gymnasium, købte et konsortium afholdshotellet og indrettede det hertil. —

Selv om alder og stærk optagethed efterhånden hindrede Jørgensen i personlig at arbejde med i mark og have, slap han

dog ikke denne del af virksomheden af syne. Ligesom han stadig byggede, købte han stadig mere jord.¹ Marken drev han dygtigt; men efterhånden som arealet voksede, kunde han dog ikke fastholde det mål, han halvt spøgende havde begyndt med: én karl på hver tønde land. Hans stolthed var at rense jorden for ukrudt. Ved sit sidste jordkøb overtog han en hvedemark, der var fyldt med klinte. Så lejede han en ældre, svage- lig arbejder til at luge dette ukrudt bort, inden det nåede at kaste frø. Over for tidslerne brugte han den metode, at han i forsommeren, når disse slemme skadeplanter endnu var unge og mindst stikkende, fik eleverne med ud en smuk aftenstund, når jorden var bekvem efter en regn. Så gik de mange muntre piger løs på fjenden med deres gamle forstander som over- general og trak tidslerne op med rode. Bagefter fik de ekstra- kaffe og dansede i gymnastiksalen. For den taktik kunde hver- ken pigerne eller tidslerne stå, og marken blev hurtigt for- bavsede ren.

Haven udvidedes stærkt i årenes løb. Det var Jørgensens lyst at plante. Han nævnte ofte det gamle vers:

»Hvor ploven ej kan gå,
og leen ej kan slå,
der bør et træ at stå.«

Ser man nøjere efter, vil man finde, at mange haver på Høngeggen, der før 1872 var meget træfattig, er plantet i Jørgensens tid og vistnok efter hans eksempel.

Han ikke blot elskede at plante, han elskede træer; de var for ham levende væsener, og derfor nænnede han ikke at rydde

¹ Bortset fra mindre tilbygninger og hyppige omlavninger opførte han større bygninger i 1874, 1878 (Harrekildes hus), 1884, 1887, 1889, 1891, 1894, 1902, 1903, 1904 og 1905. Og jord købte han i 1875, 1883, 1886, 1889, 1897 og 1902. Til sidst var de oprindelige 2 skp. blevet til 20 td. land.

dem. Blev et træ for stort, hvor det stod, så at det stjal for meget sollys fra vinduerne, flyttede han det hen til et mere passende sted. Han var en mester i at flytte gamle træer og har da også i »Den lille vejleder« givet udførlig besked om fremgangsmåden derved.

I haven forbavsedes besøgende ved at se, hvordan hver fods-bred jord var taget i brug. Imellem kartoflerne var der sået bønner, der voksede urter tæt omkring frugttræer og frugtbuske osv. Dette stred vistnok mod teorien, men Jørgensens praksis muliggjorde det takket være førsteklasses jord, omhyggelig jordbehandling og stærk gødningskraft.

Husdyrene interesserede derimod Jørgensen mindre. Han kælede for dem, men kunde vist egentlig ikke helt forlige sig med deres økonomiske udnyttelse, selv om han naturligvis indrømmede dens nødvendighed. —

Efterhånden voksede ægteparrets egne børn til og begyndte at være med at præge hjemmets liv.

Anders og Marie Jørgensens forhold til deres børn var ret forskelligt fra andre forældres, især for de yngre børns vedkommende; de ældste levede som små nogenlunde samme familieliv som andre børn. I deres tidligste år lå de i smukke sommermorgener og ventede på, at moder stod op; derefter havde de nemlig lov at storme faders seng. Så anbragte to sig i benenden og to oppe på hver sin side af fader, og så sang han: »Gud ske tak og lov! vi så dejlig sov,« eller: »Med venlige øjne himmelblå i vugger og i senge vi puslinger har i hver en vrå, som blomster gror i enge.« Eller han fortalte om, dengang Vorherre og St. Peder vandrede ukendte på jorden og en aften søgte husly hos den rige mand, der afviste dem, mens den gamle fattige mand og kone lige overfor tog gæstfrit imod de fremmede. Til tak fik de næste morgen lov at ønske, hvad de vilde, og så ønskede de den evige salighed i himlen og det daglige brød her på jorden; og da de ikke

vidste mere at ønske, gav Vorherre dem i tilgift et dejligt, nyt hus. Men så opdagede den rige mand jo sin fadæse, galope-rede efter vandringsmændene og bad under mange undskyldninger om også at få tre ønsker, hvad Vorherre — med et lille smil i øjenkrogene — tilstod ham; men det endte rent galt med en død hest, en rasende kone og en lang næse. Eller han fortalte om smeden, der så Vorherre smede en rokkende morlille om til en glad, ung pige, men som selv ikke fik andet ud af at hamre løs på sin gamle bedstemoder end en tudende ugle.

Det gjorde hjemlivet rigere både for forældre og børn, at moster Ane i nogle år boede på skolen. Hun tog sig meget af søsterens børn, forsålede deres sko og hjalp til på mange andre måder. Særlig var det festligt i decemberaftner inde i hendes hyggelige lille stue at være med at lave pynt til det store juletræ. I 1887 ægtede hun Niels Nielsen i Odense, men døde efter et par års lykkeligt ægteskab.

Men så kom de mange fremmede børn i huset, og de yngre søskende, som delte kår med dem helt igennem, i hvert fald til konfirmationen, fik derved fader og moder mere på afstand. Det var således, for blot at nævne en enkelt ting, meget sjældent, at forældre og børn spiste sammen. Men kunde forældrene end kun ofre liden tid på deres børns opdragelse, følte børnene sig dog omhegnet af faders og moders kærlighed og lærte tidligt, at som forældrene selv hvilede trygt i troen på Gud, således var det deres højeste ønske og stadige bøn, at den samme lykke måtte times deres børn. Trods al travlhed og uro var det derfor alligevel et velsignet hjem at vokse op i.

Jørgensen, der selv i sin barndom og første ungdom for-gæves havde higet efter boglig uddannelse, søgte efter bør-nenes konfirmation at skaffe dem en sådan. Døtrene deltog dog først et år eller to i husgerningen hjemme eller ude. 1894 blev Tormod student, og 1896 nåede Johannes samme mål.

De havde under deres skolegang i Odense haft det hyggeligste hjem hos onkel Niels, moster Anes mand. Der tilbragte for øvrigt også de yngre søskende adskillige herlige ferier.

Universitetslivet formede sig også meget hjemligt for brødrene. De lejede nemlig en lille lejlighed og fik så søstrene efter tur til husholdersker. Efterhånden voksede »pensionatet« med søstre, der selv søgte uddannelse i København, og studerende barndomskammerater fra Høng. Københavnske venner lavede op, men festligst var det dog i den lille koloni, når fader eller moder kom i besøg. En trio dannedes med Tormod som violinist, Johannes som cellist, mens flere af søstrene kunde spille klaver; deres beskedne præstationer glædede særlig faderen i høj grad.

I nogle år var det fast regel, at »københavnerne« spillede dilettantkomedie hjemme i juleferien. Stykkerne indstuderedes i København, og anden nytårsdag gik forestillingen af stabelen for en indbudt kres af byens og omegnens folk. I reglen gaves der også en offentlig forestilling til fordel for sognets og højskolens bogsamling.

Næsten alle børnene var ivrige disputatorer, og ikke sjældent gik bølgerne højt under deres meningsudvekslinger. Her kunde moderen gribe ind, undertiden mæglende, men oftere for at give sit besyv med i laget. Faderen nøjedes med at høre på, mens han smilende gik op og ned ad gulvet; blev striden ham for varm, indskød han skælmsk den bemærkning: »En ualmindelig enig familie!« og så faldt der som regel ro over gemytterne.

3. august 1900 fejrede Anders og Marie Jørgensen deres sølvbryllup. Kort efter tiltraadte de en rejse til Tyskland og Svejts. Jørgensen længtes efter at se de lande og nogle af de steder, han 1869 havde gæstet. Rejsen varede fra 10. til 27. august og blev overmåde vellykket. Forældrene havde taget

Johannes og Tormod med, og det lille selskab tiltrak sig ofte opmærksomhed ved deres danske samtale, faderens store, hvide skæg og sønnernes sorte studenterhuer, som flere uniformsinteresserede tyskere skulde have rede på. Vejret var dejligt, og rejsen mindede på mere end én måde om en familieskovtur. Marie Jørgensen havde taget noget rejsemad med hjemmefra i en spånkurv; egentlig vilde hun have skilt sig af med kurven, når den var tømt, men det var så hyggeligt at holde måltid i kupeen, når hun skar brødsiverne af og smurte til sine tre mandfolk og sig selv; derfor beholdt hun kurven og købte ny forsyning af brød, smør, pålæg og honning, når den gamle var fortæret. Hvert spisested blev noteret langs kurvens rand, og ved hjemkomsten stod der vistnok nitten navne.

Jørgensens skæg forårsagede en munter episode i Trefflers hotel i München, en stor, folkelig restauration, hvor mange mennesker sad og hørte på musik, mens de drak deres øl. Ved et nabobord stod en 5—6 års pige hos sin moder og så interesseret på den venlige, gamle mand, der naturligvis smilede og nikkede til hende. Så kom hun lidt tøvende hen og rakte ham hånden med et »Guten abend«, men trak sig så atter tilbage til moderen. Lidt efter kom hun anden gang og stak sin lille hånd op i skægget for nærmere at undersøge det. Han smilede og nikkede endnu mere venligt — tale til hende kunde han ikke, han havde glemt næsten alt sit tysk. Måske var den nikkende bevægelse skyld i, at da hun trak hånden til sig, hang der et langt, hvidt hår på den. Forskrækket hængte hun det tilbage på skægget under stor munterhed fra alle naboborde.

Af gamle bekendte traf Jørgensen én, nemlig bestyrer Paul Schneider i Bächtelen børnehjem uden for Bern, søn af den mand, der havde været bestyrer i 1869. Paul havde som spædbarn ligget i vuggen, da Jørgensen første gang besøgte hjem-

met. Gensynet med Svejts vakte sikkert mange gamle minder, men han talte kun lidt derom.

Som årene gik, følte Anders og Marie Jørgensen med stigende taknemlighed, hvor mærkeligt Gud havde ladet snorene falde på de liflige steder for dem. Hvert år på sin fødselsdag plejede Jørgensen at fortælle eleverne om sit liv, fordi det syntes ham så klart at vidne om sandheden af Kolds ord: »Vi kommer altid der, hvor Guds ånd vil have os, når vi blot vil lade os føre.« Og så sagde han altid, at det år, han nu fyldte, havde været det allerdejlige. Vennerne lagde også mærke til ægteparrets blide kår. En gammel islandsk dr. Magnusson, som i mange år havde boet i England, men 1902 besøgte Høng under en Danmarksrejse, kunde et par år efter i en samtale med Tormod udbryde: »Ja, Guds velsignelse hviler jo over den hele klan!« Han, der selv var barnløs, havde altså særlig lagt mærke til den store børneflokk.

Hvert år plejede Jørgensen at skrive et lille juledigt til sin hustru. Her skal anføres nogle vers fra julen 1890; formelt er de ufuldkomne, men har interesse ved at vise, hvor klar han var over hustruens særpræg og den betydning, hun havde for ham.

Til min trofaste hustru.

Min sjæl var i gæring, og jeg var i trang,
 jeg savned mit arbejdes stjerne.
 Da kom du stille — som i al din gang —
 og hjælp mig til ny livskærne.

Jeg forstod det ej straks, der var glød i din barm
 for alt, der er stort heneden.
 Men du hjælp mig så jævnt, og snart fik du mig varm
 til at træde i kamp for freden.

Og mens årene gik, og velsignelsen steg
rigt herved til os små fra det høje,
da stod du støt, ej et skridt du veg
fra, hvad der gav glans for dit øje.

Mange år senere gav den 74-årige mand sin taknemlige kærlighed dette smukke udtryk:

Jul 1913.

Min søde hustru, min kære ven!
Se nu har vi atter jul igen
med himlens velsignede nåde.
Og børneflokkens omkring os står.
Med glæde og jubel de blandt os går
og frydes i fulde måde.

Ja, du og jeg blev velsignet af Gud
igennem årene, som randt ud,
fra først vi begyndte vort virke.
Nu står vi ved vinterens snefalds-sus,
men sidder dog lunt i vort kære hus,
der som hjemmet er blevet vor kirke.

Og du, lille ven, er min kæreste skat,
som gennem mit liv ved dag og ved nat
har virket og stadig hygget.
Derfor vil jeg altid takke Gud,
som sendte os dig med sit signende bud
og hjalp os, at huset blev bygget.

Så holder vi jul da i Jesu navn
og beder ham hjælpe os frem til gavn
for os selv og for vore kære.

Han signe vort hus, han signe vort hjem,
han give os nåde med fred i gem —
så holde vi jul til hans ære.

Da Marie Jørgensen 1905 havde overgivet højskolens husholdning til Tormods hustru, samlede hun sin rastløse virke-trang om sin mand og de hjemmeværende børn. Hidtil havde Jørgensen altid spist sammen med eleverne, og hun og børnene sammen med tjenestefolkene. Nu nøjedes de med at deltage i skolens middag; de andre måltider indtog de i en privat spise-stue, og Marie Jørgensen nød det at kunne kræse lidt op for sine kære.

Med glæde så forældrene deres børn begynde at finde deres arbejdsplads. Tormod blev 1902 sin faders medhjælper ved højskolen; 1905 holdt han bryllup, hvorefter hans hustru som nys nævnt overtog ledelsen af højskolens husholdning og skaf-fede Marie Jørgensen en hårdt tiltrængt afløsning. 1907 fødtes deres første barn, og lille Inger Marie, det første barnebarn, var farfader og farmoder til megen glæde.

1903 overtog Johannes det året forud oprettede Høng præ-liminærkursus.¹ 1904 holdt Johannes bryllup og oprettede Høng mellem- og realskole. Begge virksomheder fandt fore-løbig husly i den gamle børnehjemsbygning, mens han selv og hans hustru boede i højskolens lærerbolig. 1909 opførte han på en af faderen skænket grund et stort og smukt skolehus med tidssvarende klasseværelser og nogle elevkamre, og 1913 føjede han dertil en statelig økonomibygning med forstander-lejlighed og en snes elevværelser. Samme år udvidede han

¹ Egentlig var det Marie Jørgensen, der havde givet stødet til dettes oprettelse. Hendes brodersøn cand. theol. N. Lomholt havde fra 1900 til 1902 været lærer ved højskolen, men afgav sidstnævnte år denne plads til fætteren Tormod. Da han imidlertid på det tidspunkt endnu ikke havde fået præstekald, foreslog fasteren ham at begynde et sådant kursus sammen med Tormod og svogeren cand. mag. L. Christiansen.

yderligere sin skolevirksomhed med Høng artiumskursus. I den anledning kom den yngste broder, Ejlif, hjem fra København for at besørge undervisningen i matematik, fysik m. m. Han fik med sin familie foreløbig bolig i det gamle børnehjem, og i nogle måneder boede Jørgensen med sin hustru, sin yngste datter og to af sine sønner med deres hustruer og fire børnebørn i samme bygning, mens den tredje søn med sin hustru boede i et nabohus. Da også Tormod og Johannes's svoger Dolleris underviste på artiumskursuset (alle tre brødre var cand. mag. i hver sine fag, Johannes tillige cand. theol.), var det ikke underligt, at en nyankommen elev noget overvældet telefonerede hjem: »Det er én familie altsammen!«

1908 ægtede Dorthea finnen Aksel Brander og blev husmoder på Koivikko, en stor gård i Nordkarelen. Ligesom sine to ældre brødre holdt hun bryllup 3. august, forældrenes bryllupsdag. Hun skulde i sit nye hjemland få en rig virksomhed og komme til at leve stærkt med i forholdene deroppe, men bevarede dog en usvækket kærlighed til det gamle hjem og Danmark.

Under sådanne forhold nåede Jørgensen 1. marts 1909 »støvets år«. Endnu var han usvækket af helbred og sagde, som han plejede, at det sidste år havde været det allerdejlige. Blandt de mange hilsener, han den dag modtog, var han vistnok mest glad for følgende telegram fra grev Holstein-Ledreborg: »Hjertelig lykønskning i anledning af mange års udmærket virksomhed.« Men i august fik han under et besøg, han sammen med sin hustru og yngste datter aflagde hos Dorthea på Koivikko, den første mindelse om at holde sig rejsefærdig, nemlig en forbigående lammelse af taleorganerne; det var åreforkalkning, sagde lægen. Han kom sig dog næsten helt og overraskedes i november glædeligt ved at modtage Landhusholdningsselskabets store sølvbæger, en udmærkelse, han satte megen pris på. Det var ligeledes ham og hans hustru en

stor glæde, da Elfrida 28. december samme år holdt bryllup med arkitekt Knud Brücker, deres gamle vens næstældste søn.

Et nyt anfald af sygdommen først i november 1912 viste imidlertid umiskendeligt, at nu gik det ned ad bakke. Efter den tid sagde Jørgensen ikke mere på sin fødselsdag, at det sidste år havde været det allerdejlige. Disse ord havde altså ikke været en spøg, men fuld alvor, så længe han brugte dem. Alligevel glemte han ikke at sige Gud tak. Han sagde så ofte, at ligesom forældre ikke havde større glæde end taknemlige børn, således glædedes Gud også over menneskers tak. Han havde sagt dette så tidt, at da han ved et af de sidste efterårsmøder, hvori han fik lov at deltage, atter gentog det, tilføjede han undskyldende: »Ja, det har I vel ellers hørt mig sige mange gange før.« Hans gamle trofaste tilhørere hilste bemærkningen med et halv muntert, halv rørt smil.

1912 havde han overladt forstanderpladsen til Tormod og ligeledes bedt ham løse sig af i børnehjemmets bestyrelse. Endnu kunde han dog deltage i skolearbejdet og endog af og til rejse ud og holde et foredrag.

27. og 28. juni 1914 fejredes højskolens 50 års jubilæum, regnet fra den første begyndelse i Sæby 1864. Det var ægteparret en særlig glæde, at deres gamle medarbejder Dam gav møde ved denne lejlighed og indledede sit foredrag med en tak til dem for længst svundne dage.

Jakob Knudsen sendte følgende smukke brev: »Ethvert menneske har sit rige eller sit rejsefølge igennem livet, hvor han hører til. De fleste har vel for resten flere. Dette rige eller rejsefølge manes frem for en, når ved lejlighed ens erindring om et menneske vækkes. Du, kære Anders Jørgensen, hører for mig hjemme i to rejsefølger. Det ene er Stephansens. Du hører sammen med en hel lille flok: Stephansen og hustru,

Budde, Nielsen — længere ude Erik Bøgh¹, Villumsen Bælum. Det er jo vel noget subjektivt, som man siger, hos mig; men der må alligevel være noget om det, for skønt du og Marie er fuldblods grundtvigianere, er dog jeres børn blevet mere stephansenske end egentlig grundtvigske.

Det andet rejsefølge, hvor du hører til, er patriarken Jakobs, velsignelsernes mand. Han kunde slet ikke indlade sig på at gøre Esaus dagsmarsjer med, for han drog frem med køer og får, æsler og kameler, kid og lam og spæde børn. Bare han slog sig ned et sted, så var der med det samme en hel Høng højskole i mange afdelinger. Langsomt, frodigt og velsignet, var hans valgsprog. Og han levede fuldt ud i *sin* verden, velsignelsernes verden, ligesom du. Han kunde ikke tage noget hensyn til andre rigers specielle organisation og indretning. Da han stod over for Farao, sprang han over al ægyptisk hofetikette og velsignede manden ligestraks. Vi må jo håbe for Farao, at han har kunnet tage imod det. Og når du sætter dig til bords, siger du: »Kom, herre Jesus, og vær vor gæst og velsign disse gaver, som du i din nåde har skænket os!«²

Du har modtaget megen velsignelse, og du har velsignet mange. Modtag nu, kære Anders og Marie, mit ønske om Guds velsignelse over jeres alderdom og min tak for den velsignelse, I har bragt mig.

Eders hengivne og taknemmelige Jakob Knudsen.«

En måned senere udbrød verdenskrigen. Den fyldte Jørgen-

¹ Erik Bøgh opholdt sig først i fyrreerne et par år som ung lærer i Fuglebjerg og kom i den tid meget på Holsteinsminde.

² Denne bordbøn havde Jørgensen 1869 hjembragt fra børnehjemmet i Dinglingen (Baden). På tysk lød den: »Komme, herr Jesu, sei du unser gast und segne, was du uns bescheret hast.« Han havde vel selv oversat den.

sen med dyb vemod, som bl. a. prægede et lille stykke om »De knækkede fremtidshåb«, han skrev til elevforeningens årsskrift 1915. Som regel var han dog fremdeles mild og munter. Arbejdet på højskolen slap han ikke helt; endnu somren 1915 holdt han et ugentligt foredrag for eleverne; de unge piger hørte gerne på den gamle, erfarne mands hjertevarme ord. 24. juli fik han besøg af sin ungdomsven Gustav Møller (se s. 45). Han var meget glad for dette besøg, samtalte livligt og viste sin gæst omkring i den store virksomhed. Møller var imponeret af at se, hvor meget Jørgensen havde fået udrettet, og sagde til ham: »Du kom hertil som husmand, og nu er du blevet herremand. Du kan sige som Jakob: Ene gik jeg med min stav over Jordans flod, og nu er jeg blevet til tvende hære.« Jørgensen blev dybt bevæget derved; måske mindedes han, at Jakob Knudsen året forud også havde sammenstillet ham med Jakob, vistnok den af alle gammeltestamentlige skikkelser, der stod hans hjerte nærmest.

Måske voldte besøget for stor sindsbevægelse; i hvert fald rantes han ud på eftermiddagen af et nyt, hårdt anfald af sygdommen og måtte hjælpes i seng. Møller blev meget bedrøvet derover, men fik da lov at tage afsked med den syge. Vennernes sidste ord til hinanden var: »Farvel, Anders Jørgensen! Vorherre være med dig!« »Farvel, Møller! Og Gud i vold!«

Denne gang slap sygdommen ikke mere sit tag, selv om Jørgensen efter nogle ugers sygeleje atter kunde være oven senge fra midt i august til hen i september. I den tid vandrede han ofte rundt i haven, og man kunde se, at han gik og tog afsked med det hele. Hver bygning på den første nær havde han bygget, og hvert træ havde han plantet; alt var så fyldt med minder. En dag kom han og bad Tormod besørge et brev og en lille pakke sendt til en gammel bekendt. I brevet mindede han denne om, hvordan han som dreng i juni 1873 var gået

til Sæby apotek efter medicin til Jørgensens syge hustru; da han kom tilbage, havde Jørgensen takket ham og sagt, at han nok ved lejlighed skulde få lidt for sin umage. Men dette løfte havde Jørgensen hidtil ikke fået opfyldt, og han bad nu vedkommende modtage de to medfølgende sølvteskeer med Maren Christensens navnetræk, en til hver af hans to børn.

Midt i september tvang et nyt sygdomsanfald ham til sengs, og natten mellem 29. og 30. november døde han stille og umærkeligt. Nogle timer forinden stod Tormod ved sengen, hvor faderen lå halvt i døs. Sønnen søgte efter et ord, der kunde udløse den døendes tanker, og gentog da, hvad han så tidt havde hørt faderen sige i inderlig tak til Gud: »Vorherre har været god ved dig, lille fader!« »Ja,« svarede den gamle med svag, men tydelig røst. Det blev hans sidste ord her på jord.

Den 4. december begravedes han under stor deltagelse på Finderup kirkegård ved siden af sin første hustru og hendes lille søn. Mange venner talte sande og smukke ord, men her skal kun gengives de taler, som hans to mangeårige venner holdt, Brücker i skolens gymnastiksal, hvor kisten stod, dækket med og omgivet af et væld af kranse, og Koch i kirken. Begge kendte Jørgensen bedre end de fleste andre talere, og skønt de talte om den samme mand, faldt deres ord ret forskelligt og gav tilsammen et udmærket billede af den heden-gangne. Brücker sagde:

»Det første, jeg vil nævne om Anders Jørgensen, er dette: Han var en meget dygtig mand. Forskellige sider i hans virksomhed, i havebrug, i den lille landbedrift, har sat spor vidt omkring i landet. Ti han gik her i spidsen med mange ting, og han virkede dels ved utallige foredrag i alle egne, dels ved et forfatterskab, der gav sig udslag i bøger og mangfoldige artikler. De unge, som kom her, fik en mængde både at se og høre, som de så bragte med sig, hvor de hørte til.

Ja, her i Høng blev jo først alle de ny ting prøvet, og her fik man at se, hvad et lille stykke jord kan give, hvor mange hænder det kan beskæftige; vi så, hvor dog frugttræer og alt kunde bugne, når det passes på den rette måde. Jeg personligt lærte også adskilligt på dette område af Anders Jørgensen, som viste mig om og forklarede, når jeg var her i besøg, og tålmodigt og udførligt besvarede det utal af breve, jeg sendte ham med spørgsmål, som dukkede op, når jeg kom hjem.

Ja, haven og landbruget med sin vidunderlige ydeevne ligger jo som et vidnesbyrd om Anders Jørgensens store dygtighed. Men dertil føjer sig så det vældige kompleks af bygninger, han efterhånden selv har rejst eller dog stået bagved. Ti både børneskolen, børnehjemmet og landbrugsskolen kan lige så vel som højskolen i virkeligheden føres tilbage til hans virksomhed.

Men sådanne resultater nås ikke af selv den største dygtighed, uden hvor den er forbundet med flid og udholdenhed. Og Anders Jørgensen var da også en ualmindelig flittig og udholdende mand. Hvor mange år stod ikke højskolen og svingede mellem fremgang og tilbagegang! Børneflokkene voksede samtidig år for år, hvad der ikke hindrede, at der stadig blev antaget flere plejebørn. Så skulde ved siden have og mark passes med denne umådelig intensive drift, rejser foretages og det skriftlige arbejde gøres. Hver enkelt ting kunde, skulde man synes, have lagt fuldt beslag på sin mand, men Anders Jørgensen fik det altsammen passet og fik det efterhånden alt til at gro.

Og så var der dette mærkelige: Anders Jørgensen blev ikke under alt det »en slider«, for hvem det at arbejde, komme frem var det eneste, så han efterhånden blev tør og gold, mere og mere udbrændt i sindet, efter som alle hans foretagender blomstrede frem omkring ham. Nej, han var samtidig en

hjemmets mand som få, der stadig voksede i elskelighed og friskhed.

Man så jo ikke smukkere forhold end det mellem Anders Jørgensen og hans Marie. Det var hans store lykke, at han havde ved sin side en sådan kone som hende, der var vel mindst lige så kraftfuld og dygtig en natur som han. Hvor kunde hun ikke blive ved og blive ved, hun kendte ikke til at skåne sig, men delte så helt og fuldt med ham, og hun havde givet sig så aldeles hen til ham! Ja, de har delt, som kun få formår det, delt så usigelig meget af både vanskelige og trange og af gode og lyse kår. Og jeg er da også vis på, at Marie midt i den smertelige følelse af tabet, hun nu har lidt — men hvor blev dette tab ikke godt og mildt forberedt — dog har det måske endnu mere levende, hvor meget hun har at takke ham for gennem de mange år, hvilken rigdom han har givet hendes liv!

Og Anders Jørgensen holdt så usigelig meget af sine børn og forstod at knytte dem til sig, så »far« i deres mund altid i mine øren har lydt med så sjælden hjertelig klang.

Det var, tror jeg sikkert, denne bundethed i hjemmet, denne store lykke og kærlighed i hjemmet, der holdt Anders Jørgensen så frisk midt under alt det store arbejde, og det var derigennem, han bevarede den barnlighed, som var hans vugge-gave.

Det var barnligheden, som var hans mærke og hans styrke.

Anders Jørgensen var ingen åndens høvding. Der vil ikke stå åndelige spor efter ham som efter den, der har vist nye veje i åndens verden, kastet lys over dunkle gåder eller andet sådant. Men her i denne sal har vi så ofte hørt ham føre sit inderlige og barnlige vidnesbyrd. Og det har haft betydning for dem, der lyttede dertil, for gamle og unge og måske ikke mindst for de sidste. Det lød måske som en røst fra en nu forsvunden tid, men — på grund af barnligheden — dog med

ærinde til og med gyldighed for enhver tid. Det klang bestandig af en barnlig tak til Gud og mennesker for, hvad han havde fået af timelig og åndelig velsignelse.

Ude omkring er det vistnok en ret almindelig opfattelse: Anders Jørgensen var en dygtig mand på det praktiske område, men havde ikke noget videre at betyde i åndelig henseende. Men det er en misopfattelse. Hvor han stod, der stod han sikkert og fast; med sjælden troskab bevarede han, hvad han havde modtaget, og hvad han ud fra dette gav, det var hans eget. Og han kunde gøre et virkelig dygtigt og betydningsfuldt stykke arbejde også her. Jeg erindrer f. eks. et foredrag, han holdt om Thorvaldsen, og som ligefrem imponerede mig ved den store dygtighed. Og selv der, hvor man måske til at begynde med ikke kunde ret forlige sig med visse træk i hans åndelige fysiognomi, overvandt man efterhånden ved den magt, det besad derved, at alt var så velgørende ægte, at alt hos ham hørte med i én sammenhæng; der kom helhed og enhed i billedet.

Og så er der dog måske også kun få, der som han formåede at sætte sig på den rette plads. Han var altså vel ingen åndens stormand, men han gav sig heller ikke ud derfor, gjorde end ikke den mindste fordring på at være det.

Når han fik så meget udrettet, når det på så mange måder viste sig, hvor det kunde gro efter ham, også i åndelig henseende, ja, så var der mange, som vilde være faldet for fristelsen til at overvurdere sig selv. Men intet sådant skete med Anders Jørgensen. Han holdt ud i de onde dage, og han kom ikke bort fra sig selv i de gode dage; han har haft den tilstrækkelig brede ryg til at bære dem. Han følte sig blot barnlig som en velsignet mand. Det faldt ham slet ikke ind at se noget stort i sig selv, fordi han havde været så arbejdsom og udholdende og trofast mod det, der var givet ham.

Jeg tror nu, det var det barnlige og den fuldstændige fri-

hed for selvovervurdering og selvophøjelse, der gjorde Anders Jørgensen til så frisindet en mand, som han var. Og det var han i en rent forunderlig grad.

Jeg er vis på, det har haft så meget at betyde for mig, at han knyttede mig sådan hertil, som han gjorde. Holdt fast ved mig selv i tider, hvor de fleste slog hånden af mig.

Jeg ved, at dette forhold var en forbavselse for mange. Og unægtelig var vi da også meget forskellige. Anders Jørgensen måtte som nævnt ses på som en gammeldags mand, en, der havde modtaget og bevaret alt i gammel form og dragt. Og med mig var det lige så utvivlsomt helt anderledes.

Hvor kunde vi to da gå i spænd? Jo sikkert, fordi han havde sit på så barnlig en vis, så han kunde høre, der var en fælles kerne, selv hvor det kom i ganske anden form og dragt. Og for ham var det kærnen, der var det afgørende; han var ikke forfængelig så forgabt i sit eget, så han tog det som en slags personlig fornærmelse, når andre talte helt anderledes. Han forstod, at en anden tid kunde kræve det samme på en anden måde.

Jeg takker ham for dette, som jeg takker ham, fordi han var mig så kærlig og trofast en ven gennem de mange år. Altid har jeg med største lyst og glæde kunnet rejse her til Høng for at se mig glad i Anders Jørgensens milde smil og kærlige øjne. Og jeg glædede mig ved, at gennem to af vore børns ægteskab forbindelsen mellem os blev endnu fastere. Jeg så det som en velsignet frugt af denne vor inderlige pagt med hinanden, mens disse børn endnu var ganske spæde.

Men Anders Jørgensens ægte frisind har bestået en meget mere glimrende prøve end i forholdet til mig. Jeg mener over for hans børn. Der er det jo gerne, det glipper selv for dem, der i andre forhold kan lade det råde. Men ikke således her, og her skulde man endda netop tro, det blev særlig vanskeligt. For hans børn udviklede sig jo så godt som alle i en retning,

der syntes at pege meget bort fra hans. De optog så mange nye tanker og synsmåder, de tumlede med så mange spørgsmål, som Anders Jørgensen slet ikke havde været ude for, og de fandt svar på spørgsmålene, som man skulde synes måtte have fyldt ham med forfærdelse.

Men han kunde unde dem fuld frihed, han tabte aldrig til-liden til dem. Ja, han kom vel efterhånden til at forstå dem på sin måde.

Sjælden har man set et sådant møde mellem gammelt og nyt som her i Høng. Det var jo ligefrem, som om det ny voksede sig ud af det gamle, og det gamle gav fuldtud og vil-ligt plads for denne vækst. Det var blot, som væggene videde sig ud, der blev slet ingen følelse af, at det gamle så sig for-trængt eller havde nogen som helst uvilje mod dette ny, der kom og tog plads. Det mødtes tværtimod om ikke straks med fuld forståelse, så dog med kærlig hjælp og deltagelse, så det ny kunde få de bedste kår at vokse under.

Ja, I børn har her forunderlig meget at takke jeres far for. Men jeg ved da også, I gør det og gjorde det, før han døde, på allerbedste måde: ved at holde så meget af ham. Jeg tror, det er meget svært for Thea og Gudrun, at de ikke kan være her til stede i dag; men godt var det, at de, inden de drog herhjemme fra, vidste, at de havde set far for sidste gang.¹

Som Anders Jørgensen var den ualmindelig frisindede mand, var han også så mildt dømmende i det hele. Dog ikke således at forstå, som om han skulde høre til de sukkersøde. Nej, det var han lige så lidt, som det barnlige i hans sind havde gjort ham holdningsløs. Der var både dem og det, han kunde

¹ Skønt krigen havde gjort rejsen fra Finland til Danmark meget besværlig (den gik nord om den botniske bugt), var Thea dog kommet hjem for at sige farvel til sin fader, da hun havde fået bud om hans sygdom. Men da den trak så længe ud, måtte hun rejse igen, inden han døde. Gudrun var fulgt med hende tilbage til Koivikko.

føle den mest levende uvilje imod. Ja, den milde, barnlige mand kunde godt, når man narret af dette mente at kunne behandle ham, som man vilde, vise sligt af med både næb og klør.

Det er jo da også klart, at en mand, der i sit liv og sin gerning viste sig så kraftfuld som han, også i det hele måtte have marv og kraft i sjælen, og det havde han.

Så var da den mand, vi i dag skal følge til jorden, en virksom og dygtig arbejder, en barnlig og trofast sjæl, et elskeligt menneske, en ualmindelig frisindet og fast personlighed.

Og så var han en i sjælden grad velsignet mand. Det blev jo mer og mer, som om alt skulde lykkes for ham, alt blomstrede så forunderligt op omkring ham. Og han, den hjemmets mand, der elskede og var elsket af kone og børn, havde den sjældne lykke ikke at miste nogen af sine børn. Og inden han lukkede sine øjne, så han unge, dygtige sønner grunde deres hjem og virksomhed lige op ad det gamle hjem, fortsættende fars gerning. Vel med andre midler og på andre måder, men dog i næreste tilslutning, så han fulgte det med fuld interesse og tillid.

Ja, Anders Jørgensen var en lykkelig mand.«

I kirken talte først provst Hertz om den afdøde som børneven, og derefter holdt Koch denne tale:

»I en af Davids salmer står der: De, som er plantet i Herrens hus, de skal grønnes i vor Guds forgårde; de skal endnu bære frugt, når de er gråhårede.

De fromme sammenlignes her med træer, der er plantet på et godt sted, helt inde i templets forgård. Sådanne mennesker skal blive lykkelige; de skal vokse som træer og opleve løvspring i læ af Guds godhed; de skal bære frugt, selv når de er gamle. Det skal gå dem, som det hedder i salmens danske efterklang: »— og når de som sne er hvide, finest frugt

om vintertide bærer de for Gud.« Sådan skal det være for dem, der vælger deres plads i Guds varetægt. Og vi kristne føjer til, hvad den gamle pagts sanger ikke havde fået lov at se: disse mennesker skal også opnå vækstens fuldendelse i det evige livs herlighed.

Når et menneske, som vi har kendt, er død, føler vi en trang til at huske ham så tydeligt som muligt; vi vil gerne se ham for os med sjælens øje og forestille os, hvordan han så ud; og vi vil gerne mindes, hvordan han var, og tænke på nogle af de ord, han har sagt.

Og har man holdt meget af det menneske, så tænker man: jeg vil gemme dette minde godt, ja jeg kan slet ikke lade være med det, jeg har godt af at tænke på ham.

Måske er der også dem, der vil sige: jeg vil ikke alene mindes og tænke på dette menneske; jeg må også takke Gud, fordi jeg mødte ham; så meget blev han for mig.

Det er naturligt, at noget af dette kommer op i sindene i dag her ved Anders Jørgensens kiste. Mange samler i denne stund deres minder om ham. Og mange takker for ham.

Når jeg tænker på ham, er der to ting, som især kommer frem for mig, to ting, som ellers ofte er adskilte, men som hos ham var forenede. Det var hans levende sans for denne jord — og så hans fromhed. De var begge så udprægede, at man i begyndelsen kunde overraskes ved at finde dem forenede. Når man kom fra den ene af de to sider og havde lært den at kende, kunde man overraskes ved at komme til den anden. Han kunde i et foredrag f. eks. gå umiddelbart over fra at tale om bibelsk historie til at tale om praktisk landbrug eller omvendt. Begge dele måtte med.

Han havde en brændende lyst til at dyrke jorden godt, praktisk, således at den gav godt udbytte. Han var ret oplagt til at give gode raad angående de mangfoldige enkeltheder i landbruget, tilsyneladende små, men dog følgerige.

Man så det i hans have og mark. Der var så smukt og frodigt. Man hørte det igennem hans samtaler, når han talte om en ny dyrkningsmåde eller en ny plante, og når han indskærpede den størst mulige omhu og nøjagtighed. Hvis det kunde lykkes at få endnu mere udbytte af jorden, det var det, det gjaldt om. Og atter endnu lidt mere. Man læser det samme i hans landbrugsbog. Og man mærker det på hans elever.

Det var især det lille landbrug, der lå ham på sinde. Og det var denne hans iver for det størst mulige udbytte i de små brug, som gjorde, at husmandsrejserne kom i gang. Her viste sig hans klare og lykkelige blik.

Og så var der den anden side af hans ejendommelighed, hans hjertelige fromhed.

Man fik indtryk af, at hans natur var from. Han havde let ved at være from. Der kom ikke — som hos så mange mennesker — tankevanskeligheder og problemer og lagde sig imellem. Han så med enfoldigt blik Guds finger overalt. Han så i sit eget levnedsløb og i sin slægts historie begivenheder og tegn, der mindede og pegede og tilsammen dannede en plan, som var lagt af Guds godhed. Med det samme øje så han på naturen og på menneskeslægten gang. Han så Guds mildhed. Og han talte glad og bevæget derom. Jeg husker et foredrag af ham ude i Tømmerup for mange år siden, hvor han talte om Samuel, der efter sejren over filisterne rejste en sten og kaldte den Eben Ezer, hjælpestenen, idet han sagde: »Hidtil har Herren hjulpet.« Jeg ser Anders Jørgensen for mig og hører hans stemme ved disse ord. Man mærkede ret, at det var yndlingsord for ham. Således så han tilbage i tro på Gud, som havde hjulpet. Og deraf hentede han frimodighed til at se fremad og sige: »Han, som har hjulpet hidindtil, han hjælper nok herefter.«

Men disse to sider, hans praktiske sans og hans hjertelige fromhed, var i ham godt forenede. De lå ikke som to frem-

mede, hinanden uvedkommende stykker. Og således forstod man dem bedst — i deres forening.

For så så man, at hans praktiske sans havde en baggrund af menneskekærlighed. Derfor var det, jorden skulde bringes til at yde så meget som muligt. Det var ikke for at ophobe så mange frembringelser og rigdomme som muligt. Nej, det var for hjemmenes, for menneskenes skyld. Derfor måtte det også især blive det lille landbrug, han tænkte på. Han så, at et lands sande rigdom er mennesker, lykkelige, dygtige og selvstændige mennesker. Det var dette, der stod for hans tanker, og det var det, han arbejdede for. Han var en god dansk mand også i den forstand, at han var af dem, der samler indenfra.

Deraf kom også hans kærlighed til børn og hans store virksomhed for at hjælpe enligt og vanskeligt stillede børn.

Og på den anden side: hans fromhed havde den grundtone, at vi ikke alene skal se op til Gud, men også gøre hans gerning her på jorden i troskab og flid. Arbejdet på jorden blev for ham et arbejde i Guds tjeneste, et arbejde på at gøre Guds jord så smuk som muligt. Deraf kom det, at man i hans foredrag kunde møde disse overgange fra gudsfrygt til praktisk anvisning. Han talte nemlig hele tiden, også når hans emne var det praktiske landbrug, om hjemmene og menneskene og om Guds hensigt med dem.

Og ud fra dette grundsyn har han holdt højskole. Intet under, at mange takker ham. —

Anders Jørgensen blev en lykkelig mand. Han så Høng blive en grøn by, fyldt og omringet af haver. Han så meget af det trives, som han håbede på og virkede for. Han fik mange venner. Det kendes også i dag. Han fik et dejligt og gæstfrit hjem, hvor der var godt at komme. Og han fik mange børn og fik den glæde, at de gerne vilde samles om ham, også på de gamle dage.

Det var svært at se hans kræfter svinde. Det var også svært for ham selv. Der var en tid, da han i sin sygdom bad om en snarlig hjemgang. Men da tiden trak ud, opfattede han det som en prøvetid og en læretid. Ydmygt forstod han, at der endnu var noget, han skulde lære igennem smerte og svag-
hed, og at lærdommen kom fra Gud.

Da han og hans kære i efteråret under hans sygdom samledes for at nyde nadveren oppe i hans stue, var han glad bevæget. Der blev til sidst sunget nogle salmer. Men han ledte med sine tanker; der var et vers endnu, han vilde have med. Endelig fandt han det. »Jeg være vil, o Jesus mild, hvor du mig helst vil have; jeg lukker ind i sjæl og sind dig, herre min, med al din nådegave.«

Det var hans tilflugt, der søgte han hen. Og således skal han stå for os.

Med tak velsigner vi hans minde.« —

Et par måneder senere foreslog en af Jørgensens ældste elever i bladet Husmanden at oprette et mindelegat, som skulde bære hans navn og anvendes til ubemidlede elever på Høng højskole. De samvirkende danske husmandsforeningers bestyrelse optog tanken og udsendte et opråb derom. Samtidig havde en kres af gamle elever begyndt at samle ind til en mindesten. De to indsamlinger gik deres gang jævnsides, men lederne enedes om at udføre begge planer i fællesskab. Der indkom i alt 5880 kroner, omtrent lige meget fra hver side. Heraf anvendtes 2200 kroner til stenen og 3600 til legatet.

En gammel elev skænkede en ualmindelig stor og smuk natursten, som netop var gravet frem af jorden. Den blev ført til Høng og opstillet i højskolens have. Billedhugger Jens Lund besørgede den kunstneriske udsmykning, og ^{5/11} 1916 foregik afsløringen med taler af husmandsforeningernes formand, R. J. Vandman, og folketingsmand Martin Hansen.

Vandman, der selv havde besøgt Høng på en husmandsrejse 25 år forud, gennemgik Jørgensens arbejde i husmandssagen. Martin Hansens tale er til dels gengivet s. 110 f. Han foretog afsløringen. Øverst på stenen er indhugget billedet af en sædemand, og derunder står: »Venner rejste denne sten for højskoleforstander Anders Jørgensen 1839—1915. Børnenes ven, ungdommens vejleder, husmændenes rådgiver, husmandsrejsernes fader.«

Legatet skulde opbruges i løbet af 25 år for at gøre så meget større nytte i den tid. I 1934, da der fejredes 50 års-jubilæum for den første husmandsrejse, besluttede imidlertid De samvirkende danske husmandsforeninger at oprette »Anders Jørgensens mindefond«, hvis renter skulde bruges til studierejser for unge mænd og kvinder fra husmandshjem. Fondet blev på godt 21,000 kroner, og de første rejseunderstøttelser uddeltes i somren 1938.

Foruden mindestenen i Høng er der rejst en anden på Løve gamle tingsted. Den er bekostet af Ruds Vedbykresens husmandsforeninger og afsløredes ²²/₆ 1936 af folketingsmand N. P. Andreasen, også en af Jørgensens gamle elever. Stenen bærer indskriften: »Husmandsvennen Anders Jørgensen, højskoleforstander i Høng 1872—1915«. Og i et bånd udenom læses: »Vi kommer altid der, hvor Guds ånd vil have os, når vi blot vil lade os føre.« —

Marie Jørgensen så med dyb vemod, men mærkelig fattet sin gamle husbond dø. Hun vidste, at han var i Guds hånd, og de havde jo fået lov at leve 40 lykkelige år ved hinandens side. Men det mærkedes dog af hendes nærmeste, at hun nu var gået ind i »savnets tunge tid«.

Hun blev ved at have lige travlt med mange hånde praktiske sysler, tog del i vennernes glæder og sorger, fulgte med interesse skolens gang, skrev mange breve og var stærkt op-

taget af de store begivenheder ude i Europa og hjemme i Danmark. Hun havde altid holdt meget af sine søskende. Nu var søstrene døde, men så meget nærmere sluttede hun sig til de to gamle brødre og da især til Mads, som havde været hendes lærer i barndommen og rådgiver i de unge dage. De tre søskende vekslede flittigt brev, og snart blev det skik, at Marie fra Sjælland og Ole fra Jylland mødtes 3. juli hos Mads på Fyn for at fejre hans fødselsdag. Han var i færd med at skrive sine »Slægts- og livserindringer«, og de talte i den anledning meget om gamle dage, forældre, søstre og børn. Ikke mindst talte de dog om det »land bag hav«, de alle tre håbede ved Guds nåde engang at nå.

Også de to gamle svogre, Jens Bech i Gestelev og Niels Nielsen i Odense, nød godt af hendes trofaste venskab, ligesom hun nærrede varm interesse for hele sin øvrige, vidtfor-grenede slægt.

Særlig var dog hendes egne børn og børnebørn i Marie Jørgensens tanker. Da hendes mand døde, var der 10 børnebørn; inden hun selv døde, var tallet vokset til 24. Men der kom nu også tre nye svigersønner til. 1918 ægtede Astrid agronom Wilhelm Klose fra Norge, og Ragnhild Lars Hansen Larsen, dengang landbrugskonsulent på Fyn; og i 1922 holdt Gudrun bryllup med Brückers ældste søn, Kristian; de boede først i Odense, men rejste senere til Amerika. Moderen vedligeholdte en regelmæssig brevveksling med alle de fraværende børn og drog flere gange til Finland og Norge i besøg. Børnene i Danmark gæstede hun naturligvis endnu oftere.

Hun slap ikke for at se døden gøre sin høst blandt hendes kære. Det var hende en stor sorg, når et spædt barnebarn døde, hvilket hun måtte opleve tre gange. Det hårdeste slag for hende og hele familien var dog Johannes's død i 1918. Han havde op-arbejdet en stor virksomhed og vundet ualmindelig yndest og

anseelse som skolemand. Sidst i oktober blev han angrebet af den spanske syge, som jo dengang hærgede landet, og efter et par ugers sygeleje døde han 8. november, kun 40 år gammel.

Moderen havde hjulpet sin svigerdatter med at pleje sønnen og derunder fået at vide, at der var et barn i vente om et halvt årstid. Hidtil havde ægteparret kun haft ét barn, en dreng, der nu var fire år gammel og sine forældres store glæde. Men endnu stærkere betog det Marie Jørgensen, da hun hørte, at sønnen havde besluttet ad åre at opgive sin store, blomstrende skolegerning for at blive præst. Da han i 1903 tog sin teologiske eksamen, havde tankevanskeligheder afholdt ham fra præstevejen, og han havde så valgt at blive lærer og var heller ikke blevet skuffet. Oven i købet havde han magtet trods stor optagethed efter flere års forberedelse i 1912 at tage tillægseksamen som cand. mag. i tysk; han vilde ikke stå tilbage for sine fagfæller. Han havde også i 1918 udgivet en dygtig fremstilling af »Betydningsudviklingen i tysk«. Men under alt dette havde det gæret dybt i hans sjæl; forældrenes eksempel og egne oplevelser havde skudt tankevanskelighederne til side og modnet ham til præstens ansvarsfulde kald. Allerede i nogen tid havde han forberedt sig dertil gennem ny fordybelse i den helige skrift.

Men just som moderen havde erfaret dette, forværredes sygdommen pludseligt, og det blev klart, at døden nærmede sig. I denne bitre stund skulde dog hun og alle hans andre pårørende få den bedste trøst, som kunde gives: se ham dø mild og gudhengiven, næsten smilende. Halvanden måned senere fortalte Marie Jørgensen sin ældste broder derom i et julebrev: »Johannes havde alle sine kære om sig og gav med sit lyse, forklarede smil os alle så rige ord — om sin fred med Vorherre — at vi ikke måtte sørge og græde — og takkede os alle hver især for, hvad vi havde været for ham, og bad os hilse alle de andre kære, der ikke var til stede. Ja, jeg kan aldrig glemme

alt det gode og skønne, det lille, tavse menneske fik sagt os i sin dødsstund. Det er der ingen af os, der vil glemme; det er som en stjerne, der altid vil lyse over hans minde. Vi savner ham jo alle og alle vegne, og tårerne vil jo tidt rinde; men jeg er vis på, at han holder jul nu hos Vorherre. Nu har han fundet far, som han altid talte så meget om. Ja, hvem der smile kan ad døden, ham har Jesus smilet til.«¹

Et halvt år efter sin mands død fødte hans enke en søn, som i dåben fik sin faders navn. Det blev for hende og den øvrige slægt en vemodig-sød bod for savnet. Ikke mindst glædede Marie Jørgensen sig. Hun havde nu to gange i Høng set en Johannes Kristian Jørgensen dø, og et halvt år efter en ny fødes, set »liv udslette dødens spor«. For øvrigt bar hun sønnens død med forunderlig sjælsstyrke, men ældedes dog stærkt efter den tid, og der kom noget rastløst over hende. Det var, som hun søgte at bruge sit livs sidste år til at gøre alt det gode, hun formåede, mod sine kære og alle dem, hun havde med at gøre; men samtidig droges hendes tanker mere og mere mod Gud og »den store, hvide flok«, hun forberedte sig til at møde.

Kort før jul 1923 blev hun angrebet af bronchitis og lå hele julen og et stykke ind i det nye år. Hun kom oven senge igen, men var svag og afkræftet og måtte atter til sengs. Også de sjælelige kræfter svandt; af og til var hun uklar og mente så, at hun skulde ud at rejse, og vilde træffe forberedelser dertil. Søndag d. 24. februar var pastor Koch hos hende og tog hende til alters; da var hun fuldt klar og så glad, men det blev hendes sidste, helt gode stund. Mere og mere sløredes

¹ Samtidig med Johannes lå en ung københavner, som var i lære i Høng, farligt syg af samme sygdom. Han led hårdt af dødsangst, og hans moder, som var rejst ud for at pleje ham, kunde ikke få ham beroliget. Men så hørte hun, vistnok gennem lægen, hvordan Johannes var død, og fortalte sønnen det; derigennem fandt han trøst og blev så for øvrigt atter rask.

hendes tanker og svandt hendes kræfter; kun det trofaste varme hjerte blev ved at banke ufortrødent og kæmpe for livet mod døden, som det altid havde gjort. Til sidst måtte det dog give sig; fredag d. 7. marts kl. 2 ½ morgen drog hun sit sidste åndedrag.

For at Thea kunde nå hjem fra Finland til begravelsen (Astrid fra Norge var hjemme, da moderen døde), blev denne udsat til 18. marts. Brücker var forhindret i at give møde, men Koch havde lovet at tale. Desværre blev han natten forud alvorligt syg og kunde således ikke holde sit løfte.

Mange venner fulgte Marie Jørgensens kiste, da den førtes fra hendes gamle hjem, skuepladsen for 49 års trofast og opofrende gerning, til Finderup kirke. Der talte pastor Holm kønt om den afdødes store kærlighed, der havde båret så rige frugter, og så takkede Tormod moderen for alt, hvad hun havde været for sin mand, sine børn og mange, mange flere. Efter jordfæstelsen afholdtes på højskolen en mindefest, hvor der lød mange sande og smukke venneord.

Både Brücker og Koch, de to præster, der havde betydet mest for Marie Jørgensen og kendt hende så godt, sendte hilsener i anledning af dødsfaldet. Brückers var nærmest formet som et brev til de efterladte, Koch sendte opskriften til den tale, han vilde have holdt ved begravelsen. Disse venners eftermæle skal afslutte skildringen af Marie Jørgensens liv, ligesom de afsluttede skildringen af Anders Jørgensens. Brücker skrev:

»Jeg tror ikke, man om Marie Jørgensen kunde anvende betegnelser som from eller barnlig. Jeg mener jo ikke dermed, at hun skulde være blottet for, hvad der kan ligge af værdifuldt i disse udtryk. Men de vilde ikke synes mig at være træffende, rammende betegnelser for hende. Nej, snarere sådanne som åndig, stærk. Hun var et meget personligt menneske, og dette personlige var i høj grad præget af, hvad der

hørte åndens verden til. Hun overgik vel i så henseende Anders Jørgensen. Jeg synes i alt fald, hun var mere alsidig, havde stærkere trang til åndelig klarhed.

Og det var så meget mere mærkeligt, som hun jo stod i så meget, der helt ofte tager den åndelige sans fra en kvinde. Hun var moder til 9 børn, hun blev plejemoder for mange flere. Og så skulde hun foruden dette store moderskab være husmoder for ikke blot så stor en husstand, men for den store skole. Og hun tog disse opgaver op ikke sådan halvvejs eller lunken, men med hele sin sjæl med al dens stærke energi. Hun nedlagde et ligefrem forbløffende arbejde i det, sled, som kun få har slidt; ja, det må vel siges: sled, så det var for meget, så hun vel næsten sled sig op.

Skal det ord medhjælp anvendes om en hustru, så har det vist sjældent passet så helt ud som på hende. Fader havde en vidunderlig medhjælp i hende til at overvinde de ikke få eller ringe vanskeligheder, han havde for at vinde frem. I den sejr, han vandt, havde hun sin store andel.

Marie var vel ikke nær så lys en natur som hendes mand, der var vist meget mere tunghed i hendes sind. Men hun bares af det lyse hos ham. To har vel i det hele sjældent stået sammen, udfyldende hinanden så godt som de to. Passer den gamle forestilling om de to halvkugler, der hører sammen og er de eneste to, der helt passer sammen, så kan man vist trøstigt sige, at her har netop de to halvkugler fundet hinanden.

Spørger man nu efter, hvad der var særmærket ved Maries åndelige liv, så er i alt fald jeg ikke i tvivl om svaret, at det var fuld og dyb overbevisning om kristendommens sandhed.

Og som hun delte dette med sin mand, så lå det hende også stærkt på sinde, at hun kunde dele det med sine børn.

Men det kunde ikke falde hende ind at forlange noget i den retning af dem, gøre mindste forsøg på at tvinge dem eller

blot på at lokke dem. Jeg fremhævede ved fars kiste Anders Jørgensens frisindethed i denne henseende og med rette. Men også i denne henseende stod de sammen, far og mor, og det kan måske være, at når det kom til stykket, så var det Marie, som her var den bærende.

I alt fald, børnene skulde have frit lov til at gå deres eget skud, vælge sig deres eget stade, erobre sig deres egen tro, hvordan den så også blev. Og naturligvis kom der for flere af den store flok tider, hvor de stod famlende, ja en tid kunde synes at gå til anden side.

Men om det måske ængstede Marie eller ligefrem gjorde hende ondt, hun talte aldrig derom, og jeg er vis på, hun kom aldrig med nogen klage eller bebrejdelse. Men derimod når det syntes hende, som det vendte for nogen af dem, som der begyndte en bevægelse i retning af hendes stade, da kunde hun ikke lade være at sige lidt derom, så det blev tydeligt, hvor det glædede hende. Og det er jo det rette frisind, for man kan jo sagtens være frisindet, når man i grunden er lige glad, hvordan det går.

Men som jeg gennem sådant flere gange har fået det stærke indtryk af, i hvilken grad hun omfattede jer alle, formåede at følge hver enkelt, så blev det mig også på mange måder åbenbart, i hvilken sjælden grad I børn havde et hjem her i Høng.

Trods alle de mange opgaver, der skulde løses, trods det vældige arbejde, der skulde gøres, og som blev gjort, trods den uro, som gerningen jo nødvendig fører med sig, og som så let kan virke spredende og ofte da også gør det, så var det ikke sådan her. Det må vel siges at være det mest beundringsværdige, at Marie kunde skabe et sådant hjem for sine børn. Naturligvis, det havde fader sin store part i; men der er dog vist ingen tvivl om, at her hviler det meste på moderen. Og det blev da heller ikke i nogen måde ringere, da fader var gået

bort. Jeg tror, I alle vil sige, at barndomshjemmet i en mangeløs grad har været som et midtpunkt i jeres liv og det indtil denne dag.

Men dette, at her i sjælden grad var et hjem, havde også en særegen magt over fremmede. Det var så hyggeligt at komme her, ja for mit vedkommende varede det ikke ret længe, før jeg kom til at føle mig som hjemme her.

Jeg tror, det var moders så forunderlig stærke, rolige og på bunden så varme sind, der gjorde det så trygt. En anden følte det også, som det var moderlighed, der slog en i møde fra hende. Jeg kan huske, jeg blev forbavset, da jeg efter længe at have kendt Marie opdagede, at vi var dog egentlig jævnaldrende; jeg havde uvilkårligt opfattet hende som ældre, mig som en ungersvend i sammenligning.

Og skønt vort forhold jo nok blev et venneforhold, så vedblev der i min følelse for hende at være en slags sønlighed. Men hun var min ven og det en ven, som der var noget ved. Hvor var hun dog trofast, hvor kunde man dog stole på hende! Hvor vil det mærkes, at hun er borte fra Høng!

Og så meget mere da for jer børn. På den måde samlingspunktet, midtpunkt som før kan det jo ikke blive mere. Et tidsafsnit i jeres liv er levet til ende, et nyt er begyndt. Et stykke af jeres liv er med mor sunket i graven, men heldigvis jo af den art, at det kan genopstå i mindet og således leve på en ny måde.

Ved faders begravelse udtrykte jeg min glæde over, at et af mine børn havde vundet en af jer. Jeg kan nu glæde mig over, at denne forbindelse mellem de to hjem har fordoblet sig. Jeg kender dog ret mange, men jeg ved intet hjem, hvorfra jeg hellere vilde, mine børn skulde hente sig ægtefæller. Skal min slægt få lov at leve gennem tider, da er jeg vis på, der er tilført den så meget værdifuldt gennem den forbindelse.

Og således har jeg da så usigelig meget at takke Anders Jørgensen og Marie for fra de mange år, hvori vi kendte hinanden og kom hinanden så nær.«

Kochs opskrift lød således:

»Når jeg i disse dage har tænkt på fru Marie Jørgensen, som nu ikke mere er iblandt os, er to ord faldet mig ind, det at tjene og det at drømme. Jeg synes, de passer begge på hende, således som jeg gennem en lang årrække har kendt hende. Men så kommer det jo an på, at man forstår dem på rette måde. Jeg vil prøve på at forklare hvordan.

Det at tjene indeholder at have travlt, ustandseligt, virksomt, trofast. Dette har vi set i Marie Jørgensens levnedsløb. Det at tjene har to modsætninger, nemlig at herske og at drive. De ligger på hver sin side deraf. Men ikke sådan, at det at tjene er den gyldne middelvej, som man må se at udregne omtrent midt imellem dem. Nej, det at tjene er en ædel og høj vej, og dybt nede på begge sider der ligger så de to andre livsmåder, at herske og at drive, tilsyneladende bekvemme, i virkeligheden tomme, efterhånden mere og mere ensomme. Det at tjene fører hen til mennesker, ind i fællesskab. Den lå godt for hende. Den vej har hun gået i mange år med beslutning og glæde. Og den har ført hende hen til og sammen med mange mennesker, hvis hjerter hun vandt, og i hvis liv hendes tjenergerning satte velsignende spor.

En tjenergerning har tidt noget uanseligt ved sig. Hun gjorde sin gerning her ved sin mands side, lykkeligt udfyldende hans, i mange år. Men det var jo ikke hende, der stod på talerstolen og sås midt iblandt alle. Hun var stille, udvortes set næsten som i skyggen; men det var hun ikke ked af, hun gjorde sin gerning. Jeg husker et efterårsmøde for mange år siden; et foredrag var lige ved at begynde, jeg kom i sidste øjeblik igennem spisestuen; der gik hun; jeg forstod, at hun var for træt til at gå over og høre foredrag; hendes unge

hjælpere var derovre, og der gik hun og ordnede bordene til kaffemåltidet bagefter. Så kom jeg over i salen og kom med i sangen: »Et jævnt og muntert, virksomt liv —«. Og jeg tænkte: ja, nu gaar hun derovre og udfører det. Og så vidste jeg dog godt, at hun både kunde høre et foredrag med glæde og have sin bestemte dom om det.

Jesus har hævet denne livsmåde op som den i sandhed kristelige: »Den, der vil være stor blandt jer, han være jeres tjener!« Sådan har Marie Jørgensen gået iblandt os.

Det andet ord er det at drømme. I drømmen er vi jo i det usynliges verden. Men her tænker jeg ikke på de drømme, som kommer til os i søvne, men på dem, som hører med til det klare og vågne liv. Og jeg tænker på dem, som det er godt og stort at drømme.

Også dette hører med i kristenlivet. Da apostlen Peder på pinsedagen blev spurgt, hvad det var for noget forunderligt noget, der her viste sig, sagde han: »Det er det, profeten har talt om: jeg vil udgyde min ånd, siger Herren, og I skal se syner og have drømme!« Det var drømme af den slags, der hæver sindet over støvet, men som alligevel angår virkeligheden, menneskene og udtrykker sig i kærlighed til dem og god hjælp for dem.

Sådanne drømme havde hun. Og sådan gik det at drømme og det at tjene sammen i ét for hende. Derfor blev det ikke tomme drømme bort fra virkeligheden, men drømme om menneskers lykke. Og de var med i hendes arbejde. Og derfor blev arbejdet ikke et tomt slid, men en tjenergerning til hjælp og gavn.

I, hendes børn, kender hende allerbedst. Men sådan har hun drømt om jer.

Jeg husker en samtale, jeg engang havde med hende om et vers i salmen: »I al sin glans nu stråler solen.« Det lyder således:

»I sommernattens korte svale
 slår højt Fredskovens nattergale,
 så alt, hvad Herren kalder sit,
 må slumre sødt og vågne blidt,
 må drømme sødt om Paradis
 og vågne til Vorherres pris.«

Det er jo barnelivet, her tales om, barneliv i det kristne hjem. Børnene skal have lov til at slumre og drømme, vi forlanger ikke valg eller virksomhed eller afgjorthed af dem, men vi vil gerne omgive dem med kristenlivets sang og fred, og så engang vil de vågne, håber vi, til Vorherres pris.

Ja, sådan vilde hun gerne, at I skulde have det. Men medens I drømte jeres drømme, ubevidst i barndom og siden mere og mere bevidst, så drømte hun om jer, vågne drømme om jeres lykke og arbejde, om arbejdets mål og livets mål helt op i evigheden. Og sådan var hun med i jeres virkelighed, jeres planer og lykke, jeres bekymringer og sorger. Og vi så jo, hvor dybt det gik, da et stort håb brast, og en stor sorg kom. Og sådan har hun fulgt jer, med sine inderligste tanker og tit med sin nærværelse, til fjerne egne og fremmede lande.

Jeg ved, der er mange andre, som kan sige: hun var også meget for mig. Og det er sandt. Hjemmet her havde ikke snævre grænser. Hun tog mange under sine vinger. Men jeg er vis på, at I børn med glæde og tak tænker på, at jeres moder delte så megen kærlighed ud til andre børn, som trængte dertil.

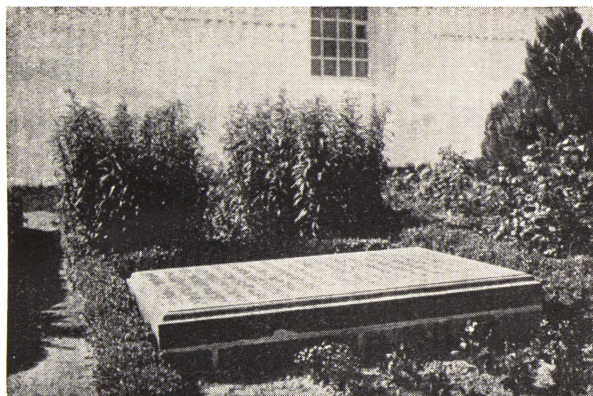
Med dette sind har hun også set på den store ungdomsskare, som samlede sig her.

En tjenergerning af den rette slags peger op mod Gud. Den er hegnet af Guds fred og stiler i ydmyghed mod ham. Drømmen søger også den vej. Levnedsløbet tager den retning.

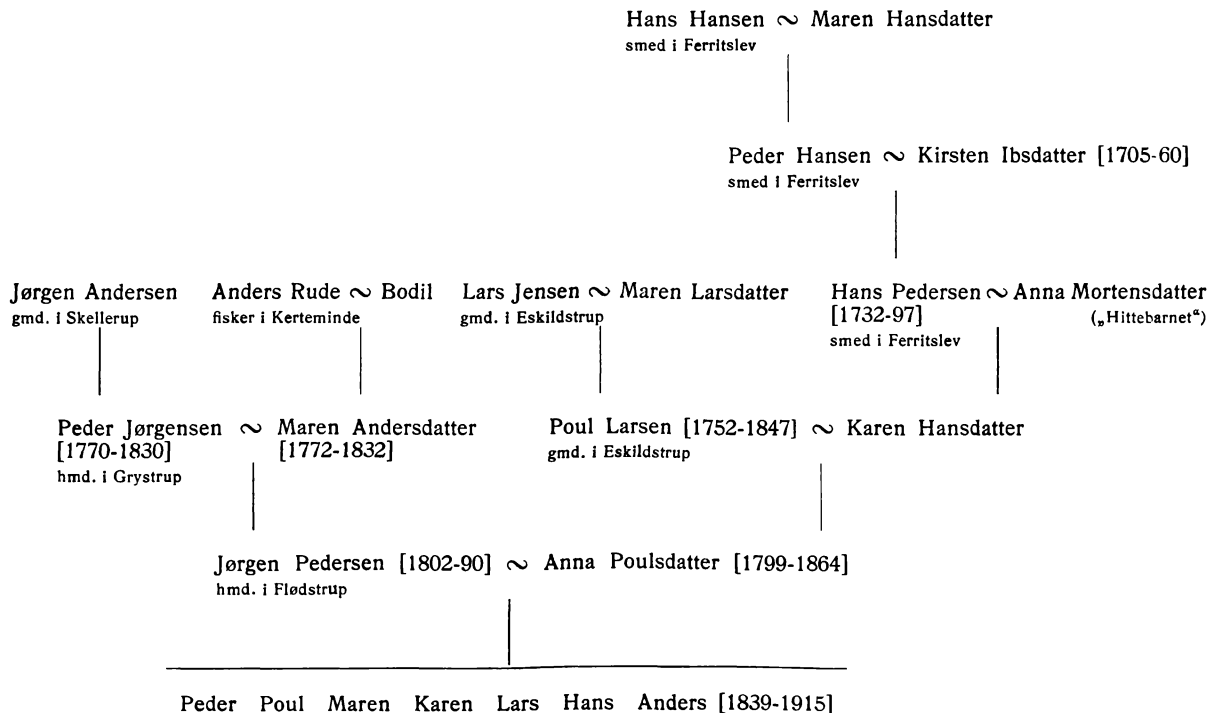
Sådan har vi kendt hende. Åndelig optaget, inderlig grebet færdedes hun her, et stille midtpunkt i sine kæres kres.

Det var svært for hende nu til sidst at skulle ligge uvirksom. Hun vilde op og arbejde ligesom i gamle dage. Men i de lyse øjeblikke så hun mildt og taknemligt hen over sit rige liv og omkring til dem, hun elskede; hun tænkte på de gamle, som hun delte kirkefællesskab og nadverbord med, og sendte kærlig hilsen til dem. Børnene havde været hendes sjæls rige gennem mange år, siden også de unge; nu var det trøst og støtte for hende at tænke på de gamle kristne, hun kendte.

Hun lå i Guds varetægt i Jesu navn.« —

ANDERS JØRGENSENS SLÆGT

MARIE LOMHOLTS SLÆGT

Hans Jensen Lomholt
gmd. i Vejlbj

Mads Hansen
Lomholt [1710-80] ~ Birthe Pedersdatter
gmd. i St. Velling

Hans
Madsen Marie
Lomholt ~ Pedersdatter
[1749-82]
arbm. i København

Ole Sørensen Quist
g.nd. i Damkær

Mette Olesdatter
[1736-1830]

Kirsten Hansdatter

Niels Madsen ~ Dorthe Knudsdatter
gmd. i Skærup

Mads Hansen Lomholt ~ Sidsel Sørens datter
[1774-1823]
gmd. i Tolstrup

Ole Olesen ~ Ane Nielsdatter
[1770-1821] [1777-1857]
gmd. i Damkær

Kirsten Nielsdatter ~ Mads Hansen Ulf
gmd. i Skærup

Jens Madsen Lomholt [1810-68] ~ Kirsten Olesdatter [1808-79]
gmd. i Højen

Mads Kirsten Ole Damkær Sidsel Ane Mette Marie [1850-1924]

~ = gift med

Tidligere udkom af samme Forfatter:

ANTON FREDERIK TSCHERNING

Berlingske Aftenavis:

»Endelig en virkelig Levnedstegning af en Stormand i nyere dansk Politik.«

Venstrepressen:

»Det er et mægtigt Værk, Tormod Jørgensen her lykkeligt har fuldført. Det er lykkedes ham at skabe det Standardværk om »det danske Demokratis Fader«, som vi hidtil har savnet, og som fremtidig vil blive Kildeskrift for enhver, der søger nærmere Oplysning om »Obersten«, som hans Kælenavn i Rigsdagen var.«

Randers Dagblad:

»Som Grundtvig blev den danske Bondes aandelige Vækker, blev Tscherning den Mand, der førte Bønderne frem ad de første vanskelige Veje til politisk og social Forstaaelse.«

Den socialdemokratiske Provinspresse:

»Bogen, der er forsynet med mange tildels ukendte Billeder af Tscherning, er af Betydning for alle historisk og politisk interesserede Læsere.«

Folkevennen:

»Tormod Jørgensen har skænket os et digert Værk i Bogen om A. F. Tscherning. Det er den første samlede, udtømmende Fremstilling af Tschernings Personlighed, Liv og Gerning. — — Bogen er et Værk i rette Tid. Den ældre Generation vil læse den med stor Interesse og føle sig beriget derved, og Ungdommen vil høste Viden, Belæring og Opmuntring ved Indleven med en af de ædleste Skikkelser i vort Lands Historie.«

Flensborg Avis:

»Den har mange solide Egenskaber tilfælles med N. Neergaards: Under Junigrundloven.«

496 Sider. 12 Plancher. Kroner 15,—.